

**SÂSÂNÎLERİN İBERYA KRALLIĞI
ÜZERİNDEKİ SİYASİ FAALİYETLERİ
(M.S. 224-502)**

Gökhan ŞANLI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Selim KAYA

Temmuz, 2022

Afyonkarahisar
T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SÂSÂNÎLERİN İBERYA KRALLIĞI ÜZERİNDEKİ
SİYASİ FAALİYETLERİ (M.S. 224-502)**

Hazırlayan
Gökhan ŞANLI

Danışman
Doç. Dr. Selim KAYA

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Sâsânîlerin İberya Krallığı Üzerindeki Siyasi Faaliyetleri (M.S. 224-502)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/07/2022

İmza

Gökhan ŞANLI

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Gökhan ŞANLI
	Numarası	180635105
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		“Sâsânîlerin İberyâ Krallığı Üzerindeki Siyasi Faaliyetleri (M.S. 224-502)”
Tez Savunma Sınav Tarihi		22.07.2022
Tez Savunma Sınav Saati		14.30

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☐ oy birliği – ☐ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

SÂSÂNÎLERİN İBERYA KRALLIĞI ÜZERİNDEKİ SİYASİ FAALİYETLERİ

(M.S. 224-502)

Gökhan ŞANLI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Temmuz, 2022

Danışman: Doç. Dr. Selim KAYA

Günümüz Doğu Gürcistan'ına tekabül eden İberya Krallığı, geç antik çağda Roma ve Sâsânîler arasında yoğunlaşan mücadelelerde tampon görevi üstlenmiştir. Yaşanan çatışmaların ortasında kalan İberya Krallığı, kimi zaman bağımsız hareket etmiş kimi zaman da iki güç arasında denge siyaseti izlemek zorunda kalmıştır. M.Ö. 65 yılında Roma'nın İberya ile doğrudan temasa geçmesi yaklaşık 300 yıl sürecek Roma-İberya dostluğunun başlangıcı olmuştur. Roma ile iyi ilişkilerinin yanı sıra Partların iç karışıklıklar sebebiyle zayıflaması, İberya Krallığı'nın M.S. I. ve II. yüzyıllarda güçlü bir krallık olmasına olanak sağlamıştır. İberya'nın ticaret yolları üzerinde bulunması, Daryal geçidi gibi stratejik geçitlere ev sahipliği yapması da krallığın geç antik çağdaki önemini oldukça artırmıştır.

224 yılında Sâsânîlerin ortaya çıkışı İberya'nın siyasi yönelimini derinden etkilemiştir. Özellikle I. Şapur'un İberya Krallığı'nı ele geçirmesi yaklaşık yarım yüzyıl sürecek olan Sâsânî hegemonyasını başlatmıştır. Fakat 298 yılında Roma ve Sâsânîler arasında gerçekleşen Nisibis Barış Antlaşması, İberya'yı tekrar Roma yörüngesine sokmuştur. Bundan sonra İberya yaklaşık yüz yıl daha Roma'nın egemenliği altında kalmıştır. Üstelik İberya'nın 330'lu yıllardan sonra Hristiyanlığı kabulü, Roma ile ilişkilerini daha da kuvvetlendirmiştir. IV. yüzyılda Roma-Sâsânî savaşlarının şiddetlenmesi, yüzyılın sonlarına doğru Roma'nın İberya'dan yavaş yavaş çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Bundan sonra İberya Krallığı Sâsânîlerin yoğun baskısı altında ağırlıklı olarak yönünü İran dünyasına çevirmiştir. Ancak geç antik çağ İberya'sının son güçlü kralı Vakhtang Gorgasali, 447-502 yılları arasında izlemiş olduğu denge politikası sayesinde krallığı son kez gücünün zirvesine ulaştırmıştır.

Geç antik çağ İberya Krallığı'nın siyasi ilişkileri üzerine yoğunlaşan bu çalışmada, Sâsânîlerin kuruluşundan Vakhtang Gorgasali'nin ölümüne kadar İberya'nın, Roma ve Sâsânîler arasında izlemiş olduğu siyasi politikalar ve bu politikaları etkileyen hususlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İberya, Kartli, Vakhtang Gorgasali, Daryal Geçidi, Roma, Sâsânî.

ABSTRACT

THE POLITICAL ACTIVITIES OF THE SASSANIDS ON THE KINGDOM OF IBERIA (A.D. 224-502)

GÖKHAN ŞANLI

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

July, 2022

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Selim KAYA

The Iberian kingdom, which corresponds to present-day Eastern Georgia, acted as a buffer in the intensified struggles between the Romans and the Sassanids in late antiquity. The Iberian kingdom, which was in the middle of the conflicts, sometimes acted independently and sometimes had to apply a policy of balance between the two powers. Rome's direct contact with Iberia in 65 BC was the beginning of the Roman-Iberian friendship that would last for about 300 years. In addition to its good relations with Rome, the weakening of the Parths due to internal turmoil, allowed the Iberian kingdom to become a powerful kingdom in 1st and 2nd centuries AD. Being on the trade routes of Iberia and hosting strategic passes such as the Darial Passage also increased the importance of the kingdom in late antiquity.

The emergence of the Sassanids in 224 deeply affected the political stance of Iberia. In particular, the capture of the Iberian kingdom by Shapur I initiated the Sassanid hegemony that would last for about half a century. However, the Nisibis peace treaty between Rome and the Sassanids in 298 brought Iberia back into Roman orbit. After that, Iberia remained under the rule of Rome for another hundred years. Moreover, Iberia's acceptance of Christianity after 330's further strengthened its relations with Rome. The intensification of the Roman-Sassanid wars in the 4th century resulted in the slow withdrawal of Rome from Iberia towards the end of the century. After that, the Iberian kingdom turned its direction mainly to the Iranian world under the intense pressure of the Sassanids. However, Vakhtang Gorgasali, the last powerful king of late antiquity Iberia, brought the kingdom to the peak of its power for the last time, thanks to the balance policy he followed between 447-502.

In this study, which focuses on the political relations of the late antique Iberian kingdom, the policies that Iberia followed between Rome and Sassanids from the foundation of the Sassanids until the death of Vakhtang Gorgasali and the issues affecting these policies were examined.

Keywords: Iberia, Kartli, Vakhtang Gorgasali, Darial Pass, Rome, Sassanid.

ÖN SÖZ

Yüzyıllardır komşumuz olan Gürcistan ve uzun bir geçmişe, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilere sahip olduğumuz Gürcülerin özellikle erken tarihi ülkemizde maalesef yeterince ilgi görmedi. Bu eksikliği giderebilmek amacıyla kaleme alınan ve ülkemizde Geç Antik Çağ Gürcistan Tarihi hususunda Gürcü kaynakları da kullanılarak irdelenme özelliği taşıyan bu çalışmanın fikri temellerinin atılması ise lisans yıllarıma denk düştü. Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih bölümünde okuduğum yıllarda Gürcü Dili ve Edebiyatı bölümünün hemen bir alt katımızda olması ve Gürcistan'ın birkaç saatlik ötede bulunması o zamanlar çok normal bir şeymiş gibi görünse de Gürcistan Tarihi çalışmamda yadsınamaz bir katkı sağladığını şimdilerde daha iyi anlıyorum. Yine lisans son sınıf öğrencisiyken kıymetli hocam Doç. Dr. Gülşah Kurt GÜVELOĞLU'nun bana Sâsânîler ve Kafkasya Tarihi çalışmam yönünde telkinlerde bulunması şüphesiz bu satırları yazmamda önemli bir rol oynadı. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yüksek lisans eğitimime başladığım Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde tez konusu araştırırken okuduğum "*Sâsânî kralı I. Şapur Gürcistan'a sefer düzenledi*" cümlesi beni artık kesinlikle Gürcistan Tarihi çalışmaya yöneltti. Kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Selim KAYA'nın maddi-manevi destek ve katkıları sayesinde de bu uzun ve zorlu serüven başlamış oldu. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Şüphesiz desteği ve katkıları olmasaydı bu cümleleri kaleme alamıyor olacaktım.

Tez jüri savunmamda bulunarak fikirleri ve görüşleri ile tezime katkı sağlayan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ ve Doç. Dr. Ömer SUBAŞI'na da aynı şekilde teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Çalışmamı hazırlarken karşımda duran en büyük problem Gürcü dilini öğrenmekti. Çalışmamı tam manası ile yapabilmem için Gürcü dilini bir an evvel öğrenmem gerektiğine dikkat çeken, dolayısıyla da benim Rize'ye Gürcü Dili ve Edebiyatı bölümüne gitmeme vesile olan, Bizans kaynaklarını dikkatime sunan ve her konuda benden yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Arş. Gör. Dr. Mehmet YAĞCI'ya çok teşekkür ederim.

Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümünde misafir öğrenci olarak bulunduğum bir yıllık süreçte Gürcüce eğitimimde katkısı olan, anlamadığım hususları bıkmadan usanmadan tane tane anlatan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sopio MAKHATCHASHVİLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yine Gürcüce eğitimim sırasında o zamanlar Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olan ancak şu an Kutaisi Akaki Tsreteli Devlet Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi Gürcü Filolojisi Bölümünde Doç. Dr. ve Gori Devlet Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi'nde Misafir Öğr. Üyesi olarak görev yapan kıymetli hocam Harun ÇİMKE'ye buradan edeceğim hiçbir teşekkür sözcüğünün kâfi gelmeyeceğini bilirim. Zira Gürcüce eğitimim sırasında gerek yüz yüze gerek online olarak vermiş olduğu katkılar, Gürcistan'dan kitap temini konusunda sağlamış olduğu destekler, Gürcüceden yapmış olduğum çevirileri kontrol ve takıldığım yerlerde her türlü yardımını benden esirgemediği için kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Şüphesiz yollarımız kesişmeseydi çalışmam bir yönüyle eksik kalacaktı. Bu vesileyle kendisine şükranlarımı sunarım.

Çalışmam boyunca erişemediğim kaynaklara ulaşmamda yardımlarını gördüğüm bazı kıymetli isimleri de burada anmam gerekiyor. Özellikle çalışmam için gerekli olan İngilizce kaynakları tarafıma sağlayan, çalışmalarını her daim örnek aldığım ve fikirleri ile ufkumu genişleten, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde görev yapan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE'ye, Gürcüce kaynaklara erişimimde her türlü desteği benden esirgemeyen Gürcistan'ın Romanya Büyükelçisi ve aynı zamanda tarihçi

olan sevgili dostum Sayın Dr. Nikoloz NİKOLozİŞVİLİ'ye, yabancı kaynakların temini hususunda göstermiş olduğu yardımlar ve fikirleriyle çalışmama sağladığı destekler dolayısıyla Nicolas J. PREUD'HOMME ve yine kaynak temini konusundaki yardımları ve tezimi okuyup katkıda bulunma nezaketi gösteren kıymetli dostum Dr. Ayşe AYÇİÇEK'e ve Hazel İŞILGAN'a çok teşekkür ederim.

Son olarak benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan ve bir ömür çalışsam da emeklerinin karşılığını ödeyemeyeceğim sevgili ANNEM'e ve BABAM'a, manevi olarak hep destekçim olan ve bana her zaman inanan kardeşlerime en kalbi sevgilerimi ve saygılarımı sunarım.

Gökhan ŞANLI

2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR

1. GÜRCÜ KAYNAKLARI.....	6
1.1. TARİH VE KRONİKLER	6
1.1.1. Kartli'nin Dönüşümü (Moksevai Kartlisai/მოქცევაჲ ქართლისაჲ)	6
1.1.2. Kartli'nin Yaşamı (Kartlis Tskhovreba/ქართლის ცხოვრება)	7
1.2. HAGİOGRAFİK ESERLER	9
1.3. ARKEOLOJİK ESERLER	10
2. YUNAN VE ROMA KAYNAKLARI.....	11
3. ERMENİ KAYNAKLARI	12
4. İSLAM KAYNAKLARI	13
5. SÜRYANİ KAYNAKLARI	13

İKİNCİ BÖLÜM

İBERYA'NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ

1. İBERYA VE KARTLİ İSMİNİN ETİMOLOJİK KÖKENİ	14
2. İBERYA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI	18
3. GÜRCÜLERİN KÖKENİ	26
4. İBERYA KRALLIĞI'NIN KURULUŞU, BÜYÜK İSKENDER VE AZON.....	27
5. PERSLERDEN SÂSÂNÎLERİN KURULUŞUNA KADAR İBERYA	34
5.1. PERSLERDEN MİLADIN BAŞINA KADAR İBERYA	34
5.1.1. Kral Parnavaz Devrinde (M.Ö.299-M.Ö.234) İberya Krallığı.....	37
5.1.2. Kral Saurmag (M.Ö.234-159) ve I. Mirian (M.Ö.159-109) Devrinde İberya Krallığı.....	38
5.1.3. Roma'nın İberya Krallığı Üzerine Askeri Saldırısı	39
5.1.4. I. ve II. Yüzyıllarda İberya Krallığı'nın Yükselişi	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÂSÂNÎLERİN KURULUŞUNDAN KAVİMLER GÖÇÜNE KADAR İBERYA KRALLIĞI

1. PARTHLARIN YIKILIŞI VE SÂSÂNÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	48
2. III. YÜZYILDA İBERYA KRALLIĞI	49
2.1. I. ERDEŞİR DEVRİNDE (224-240/241) İBERYA-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ	49

2.2. I. ŞAPUR DEVRİNDE (240/1-270) İBERYA- SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ	51
2.2.1. I. Aspagur Devrinde (265-284) İberya Krallığı	54
2.3. III. MİRİAN DEVRİNDE (284-361) İBERYA KRALLIĞI	55
2.4. NİSİBİS BARIŞ ANTLAŞMASI (298/299) VE İBERYA.....	58
3. IV. YÜZYILDA İBERYA KRALLIĞI	61
3.1. III. MİRİAN'IN SAVAŞLARI.....	61
3.2. ROMALILARIN VE SÂSÂNÎLERİN İBERYA'DA HAKİMİYET MÜCADELESİ (337-379).....	63
3.3. II. VARAZ BAKAR VE TRDAT DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI (380-406)..	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAVİMLER GÖÇÜNDEN VAKHTANG GORGASALİ'NİN ÖLÜMÜNE İBERYA KRALLIĞI

1. V. YÜZYILIN İLK YARISINDA İBERYA KRALLIĞI'NIN GENEL DURUMU	74
1.1. ROMA ORDUSUN'DA İBERYALI PRENSLER	74
1.2. IV. PARSMAN (406-409) VE IV. MİRDAT (409-411) DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI	78
1.3. BOSMARİOS VE ARÇHİL DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI (411-435)	79
1.4. V. MİRDAT DEVRİNDE (435-447) İBERYA KRALLIĞI	82
2. VAKHTANG GORGASALİ DEVRİNDE (447-522) İBERYA KRALLIĞI.....	83
2.1. VAKHTANG GORGASALİ'NİN TAHTA ÇIKIŞ SÜRECİ VE İBERYA'NIN GENEL DURUMU	83
2.1.1. II. Yezdigerd'in (438-457) Kafkasya'da Zerdüştlüğü Yayma Girişimleri.....	86
2.1.2. Vakhtang Gorgasali'nin Osetya Seferi ve Hunlarla İlişkileri	88
2.1.3. Vakhtang Gorgasali'nin Romalılarla Savaşları	92
3. VAKHTANG GORGASALİ'NİN SÂSÂNÎLER'E KARŞI İSYAN HAREKETİ (482-484)	95
4. VAKHTANG GORGASALİ'NİN ÖLÜMÜ (502)	98
SONUÇ	104
KAYNAKLAR.....	108
EKLER DİZİNİ.....	119

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. M.Ö. I. yüzyılda İberya ve Güney Kafkasya	23
Şekil 2. M.S. 4. yüzyılda İberya ve Kafkasya	24
Şekil 3. M.S. 5. yüzyılda Gürcistan-Ermenistan Sınırları	25
Şekil 4. Güney Kafkasya Bölgeleri,	25
Şekil 5. Vakhtang Gorgasali Devrinin Sonlarında İberya Krallığı	102
Şekil 6. M.Ö. 150 Yılından M.S. 600'e Kadar İberya Krallığının Coğrafi Sınırları....	103

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.b.: Adı geçen bildiri

a.g.t.: Adı geçen tez

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

dp.: Dipnot

DİA: Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi

TTK: Türk tarih kurumu

PLRE: Prosopography of the later roman empire

PBW: Prosopography of the byzantine world

CMH: The Cambridge medieval history

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

GİRİŞ

Günümüz orta ve doğu Gürcistan'ına tekabül eden İberya, antik çağın iki büyük güç merkezi olan Roma dünyası ile İran dünyasının en yoğun çatışma alanlarından birini oluşturuyordu. Komşuları Armenia ve Albanya krallıklarının yanı sıra Kolkhis toprakları ile birlikte İberya bölgesi, antik çağdan beri politik, dilsel ve dini kırılmaların yaşandığı Kafkas coğrafyasının en önemli parçalarından biriydi. Ancak bu önemine rağmen geç antik çağ İberya Krallığı üzerine yapılan çalışmalar ülkemizde olduğu gibi dünya çapında da sayısal olarak oldukça yetersiz kaldı. İberya tarihi hakkındaki çalışmalar ya Armenia tarihi çalışmalarının satır aralarında ya da Roma-Sâsânî savaşlarının İberya'yı ilgilendiren kısımlarıyla sınırlı kaldı. Kafkasya'nın en önemli krallıklarından olan İberya'nın dünya çapında az çalışılmış olmasının nedeni, belki de Gürcü dili ve gramerinin zorluğundan kaynaklanıyordu. Bunun yanında Gürcü kaynaklarının geç antik çağ İberya tarihi hakkındaki verilerini kronolojik olarak doğru bir zemine oturtmanın zorluğu da bunun nedenlerinden biriydi. Ayrıca dönemin diğer çağdaş kaynaklarında İberya hakkındaki verilen bilgilerin yetersizliği de aynı şekilde geç antik çağ Gürcistan tarihi çalışmalarının azlığına neden oldu. Dolayısıyla da İberya tarihini bir bütün olarak ele alan çalışmaların sayısı oldukça yetersiz kaldı.

Dünya çapında Gürcistan tarihi çalışmalarına en önemli katkıyı şüphesiz Fransız oryantalist Marie-Félicité Brosset yaptı. Brosset 1826'dan itibaren Gürcüce ve Ermenice öğrenmeye başlayıp 1841 yılından itibaren Gürcü tarihi ve arkeolojisi ile yakından ilgilendi. Bu zaman zarfında Gürcü dili ve grameri ile ilgili yapmış olduğu yayınlar Avrupa da Gürcistan tarihine ve kültürüne ilgiliyi oldukça artırdı. 1841 yılına gelindiğinde Brosset, 1201-1755 arasında Gürcistan tarihi için önemli olan kaynakları tanıttı. 1842'de Vakhuşti Bagrationi'nin *Gürcistan Coğrafyası* isimli eserini Fransızcaya çevirdi. Brosset'in Gürcistan tarihi için yaptığı en önemli katkı 1849-1858 yılları arasında elde ettiği bütün kronikleri notlandırarak *Gürcistan Tarihi* adında Fransızcaya çevirmesi oldu. Onun bu yayını dünya çapında Gürcüler ile ilgili yapılmış en hacimli eser olduğu gibi Gürcistan tarihinin dünyaya tanıtılması bakımından da bir mihenk taşıydı.¹

Brosset'in yapmış olduğu yayınlar Gürcistan tarihi çalışmalarının Avrupa da hız kazanmasını sağladı. Gürcü tarihi ve kültürü ile yakından alakadar olan İngiliz Diplomat

¹ İbrahim Telliöğlu, "Gürcüleri Dünyaya Tanıtan Kişi: Marie-Félicité Brosset", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed: Prof. Dr. İbrahim Telliöğlu, Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Serander Yayınları, Ankara 2020, s.309-332.

Oliver Wardrop'un 1887'deki Gürcistan seyahati ve akabinde İngiltere'ye dönüp 1888 yılında *The Kingdom of Georgia*² isimli kitabını yayınlaması, İngiltere'de de Gürcistan ve Kafkasya tarihi çalışmalarını yeni bir boyuta taşıdı. 1894 yılında ikinci kez Gürcistan'a seyahat eden Wardrop, Gürcüce'yi de öğrenerek Sulhan Saba Orbeliani'nin eserini *The Book of Wisdom and Lies* ismiyle İngilizceye tercüme etti. Gürcistan tarihi üzerine araştırmalar yapan en önemli isimlerden biride Wardrop'un çalışma arkadaşı olan İngiliz akademisyen W.E.D. Allen idi. 1932 yılında *A History of the Georgian People from the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century* isimli kitabını yayınlayan Allen her ne kadar Gürcüce bilmese de yayınlamış olduğu bu İngilizce çalışması ile Gürcistan tarihi çalışmalarına büyük katkı sağladı.

Gürcistan ve Kafkasya tarihi hususunda pek çok eser kaleme alan bir diğer İngiliz akademisyen ise David Marshall Lang'dı. 1956 yılında Gürcüce hagiografik eserlerin orijinal metinlerini İngilizceye tercüme ettiği *Lives and Legends of the Georgian Saints* isimli kitabını yayınladı. Bu çalışmasıyla hagiografik metinleri Gürcüce bilmeyenlerin dikkatine sundu. 1997 yılında Türkçeye *Gürcüler*³ olarak tercüme edilen *The Georgians* isimli kitabını ise 1966 yılında yayınladı. Gürcü kaynaklarını da derinlemesine kullandığı bu eserinde Gürcülerin kökeninden başlayarak geç antik çağ Gürcistan tarihine, kültürüne ve mimarisine kadar tüm olaylara kısaca değindi.⁴

Kafkasya ve özellikle Gürcistan tarihi çalışmalarına en çok katkıda bulunan isimlerden biri de şüphesiz Cyrill Toumanoff'du. Cyril Toumanoff 1943 yılında "*Medieval Georgian Historical Literature (VIIth-XVth Centuries)*", 1954 yılında "*Christian Caucasia between Byzantium and Iran. New light from Old Sources*", 1956 yılında "*Caucasia and Byzantine Studies*" ve en önemlileri de 1963 yılında *Studies in Christian Caucasian History* ile 1969 yılında "*Chronology of the Early Kings of Iberia*", isimli makale ve kitaplarını yayınlarak arkasında zengin bir Kafkasya ve Gürcistan tarihi literatürü bıraktı. Toumanoff bu çalışmalarıyla Kafkasya'daki dini gelişmelere, Ermeni ve Gürcü hanedanlarına, kraliyet soy kütüklerine kadar pek çok konuya temas etti ve bu hususta yapılacak çalışmalar için bir başvuru kaynağı haline geldi. Her ne kadar bugün Toumanoff'un bazı hipotezleri tartışmalı olsa da onun çalışmaları eski ve ortaçağ Kafkasya tarihi çalışmak isteyenler için halâ referans olmaya devam etmektedir.

² Oliver Wardrop, *The Kingdom of Georgia: Notes of Travel in a Land of Women, Wine and Song*, Sampson Low, Marston, Searle, Rivington Limited, London 1888.

³ David Marshall Lang, *Gürcüler*, Çev: Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997.

⁴ David Marshall Lang, *Lives and Legends of the Georgian Saints*, St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, New York 1976.

Ermeni kaynaklarını İngilizceye tercüme ederek Kafkasya tarihi çalışmalarına katkıda bulunan isimlerden bir diğeri Robert W. Thomson'dı. Thomson'ın 1996 yılında Kartlis Tskhovreba'nın Ermenice versiyonunu Gürcüce versiyonu ile karşılaştırıp *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption* ismiyle İngilizceye tercüme etmesi, Ermenice bilmeyen geç antik çağ Gürcistan tarihi araştırmacılarına karşılaştırmalı okuma yapma imkânı sağladı.⁵ Arkeolojik veriler ve ağırlıklı olarak klasik kaynakları inceleyerek 1996 yılında *Georgia in Antiquity A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562*, isimli eseri kaleme alan İngiliz Tarihçi David Braund ise arkeolojik verileri yazılı kaynaklar ile karşılaştırıp sentezlemesi sonucu Gürcistan tarihi çalışmalarına yeni bir soluk getirdi.

2003 yılında *Studies Medieval in Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, 2012 yılında *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Georgian* ve 2014 yılında *The Sâsânîan World Through Georgian Eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, isimli eserini kaleme alan Amerikalı Tarihçi Stephen H. Rapp da geç antik çağ Gürcistan tarihi hakkında güncel ve kapsamlı çalışmalar yapan önemli isimlerden biri haline geldi. Son olarak bahsetmemiz gereken Donald Rayfield ise 2012 yılında yayınladığı *Edge of Empires: A History of Georgia* isimli kitabıyla okuyucuya, başlangıçtan günümüze kadar genel hatlarıyla ele alınan güncel bir Gürcistan tarihi kitabı sundu.⁶

Her ne kadar İberya Krallığı üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıda olsa da İberya, tarihi boyunca pek çok kırılma evrelerinden geçti. Şüphesiz bunlardan en önemlisi İran coğrafyasında Sâsânîlerin yeni bir güç olarak ortaya çıkmasıydı. Sâsânîlerin kuruluşu uzun yıllardan beri süregelen Roma-İberya dostluğuna zarar verdiği gibi İberya Krallığı'nın çok kutuplu siyasi düzlemde denge politikası izlemesine neden oldu. Diğer bir kırılma noktası ise Vakhtang Gorgasali döneminde krallığın geç antik çağın son güçlü dönemini yaşamasıydı. Zira Vakhtang'dan kısa bir süre sonra İberya Krallığı'nda yaşanan iç çatışmalar ve dış müdahaleler nedeniyle krallık tarih sahnesine karıştı. Bu yüzden çalışmamızın sınırları Sâsânîlerin 224 yılında kuruluşundan Vakhtang'ın 502 yılındaki ölümüne kadar olan süreyi kapsadı.

⁵ *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, Çev: Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford 1996.

⁶ Donald Rayfield, *Edge of Empires a History of Georgia*, Reaktion Books, London 2012.

Bilindiği üzere Gnaeus Pompeius Magnus tarafından yönetilen Roma lejyonierleri, ilk kez İberya Krallığı ile M.Ö. 65 yılında doğrudan temasa geçti. Romalıları Kafkasya'ya çeken temel unsur ise bölgenin ekonomik ve stratejik avantajıydı. Üstelik bölgede bulunan Daryal ve Derbent geçitleri askeri ve siyasi manada stratejik bir öneme sahipti. Bu yollar kimin hakimiyetinde olursa, Kuzey Kafkasya'daki savaşçı kabilelerin hareketlerini kontrol edebiliyordu.⁷ Bölgede Daryal ve Derbent geçidine ek olarak, büyük bir ordu için geçilmesi zor olsa da küçük gruplar (çobanlar, tüccarlar, diplomatlar dahil) tarafından kesinlikle kullanılabilecek bir dizi küçük geçit daha vardı. Özellikle geç antik çağda önemli ulaşım yolları buradan geçiyordu. İberler, Albanlar ve diğer Kafkas halkları, stratejik önemlerini Kafkasya'dan geçen bu yollara borçluydu. Dolayısıyla da ele aldığımız yüzyıllarda İberya'nın siyasetinde özellikle Daryal geçidinin önemli bir etkisinin olduğu kesindir.⁸

Pompey'in ardından Roma'nın İberya Krallığı üzerindeki askeri varlığı uzun sürmedi. İberya hükümdarları, M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da Cumhuriyetin devrilmesi, imparatorluğun ilan edilmesi ve Romalıların Partlar ile ilişkilerinin aşırı derecede şiddetlenmesiyle sonuçlanan siyasi çekişmeden hızlı bir şekilde yararlandılar. Böylece İberya kralları bağımsızlıklarını korudukları gibi Partlara karşı mücadelelerinde de siyasi güçlerini pekiştirmek için Roma'yı yanlarına çekmeyi başardılar. Bundan sonra İberya-Roma ilişkileri Sâsânîlerin kuruluşuna kadar yaklaşık 300 yıl dostluk temelinde devam etti.⁹ Özellikle de M.S. I. ve II. yüzyıllarda İberya Krallığı, Roma'nın dış politikasında aktif rol oynayan önemli müttefiklerinden biri haline geldi.¹⁰ Roma ile iyi ilişkilerinin yanı sıra Roma ve İran dünyası arasındaki denge politikası sayesinde de İberya Krallığı, II. yüzyılda siyasi olarak oldukça güçlendi. Bilhassa M.S. 140'larda Kral II. Parsman'ın saltanatı sırasında İberya toprakları kayda değer ölçüde genişledi ve Karadeniz'e kadar ulaştı. Roma İmparatorluğu bu dönemde de İberya'nın müttefiki olarak kalmasına özel önem atfediyordu. Öyle ki Dio Cassius'a göre İmparator Antoninus

⁷ Gela Gamkrelidze, *Archaeology of the Roman Period of Georgia (Iberia-Colchis): Essay & Catalog*, Otar Lordkipanidze Centre of Archeology of Georgian National Museum, Tbilisi 2014, s.4.

⁸ İberya'nın Daryal geçidi sayesindeki stratejik önemini hakkında daha detaylı bilgi için bkz. David Braund, "The Caspian Gates in Roman-Persian Relations in Ancient Transcaucasia," *AMIT* 32 (2000), 37-41; Eberhard Sauer And Konstantin Pitskhelauri, "Securing the Caucasus through Intelligence and Hard Power: Rome and Persia at the "Caspian Gates" (Darieli Gorge, Georgia)", *Limes XXIII*, 2015, s.273-279.

⁹ Gela Gamkrelidze, "Iberian Kingdom and Process of Romanization", Edit. David Braund, *Researches In Iberia-Colchology (History and archaeology of ancient Georgia)*, Otar Lordkipanidze Centre of Archeology of Georgian National Museum, Tbilisi 2012, s.197.

¹⁰ Romalı tarihçiler Tacitus ve Dio Cassius bu konuda ayrıntılı bilgilere sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. Tacitus, *The Annals*, Çev: A. J.Woodman, Hackett Publishing Company, Cambridge, 2004; Dio Cassius, *Roman History*, Çev: Earnest Cary and Herbert B. Foster, Vols. I-IX, Harvard University Press, Cambridge 1914-1927.

Pius, İberyâ kralı II. Parsman'ı Roma'ya davet ederek onu onurlandırmak istedi.¹¹ Bu süreçten sonra kaynaklar her ne kadar sessiz kalsa da Roma-İberyâ ilişkileri Sâsânîlerin kuruluşuna ve I. Şapur'un tahta geçişine kadar dostluk temelinde devam etti. I. Şapur devrinde İberyâ Roma'nın hakimiyetinden çıksa da bu durum uzun sürmedi. Roma ve Sâsânîler arasında yapılan 298 yılı Nisibis Antlaşması ile İberyâ tekrar Roma'nın egemenlik alanı içerisinde dahil oldu. Bundan sonra yaklaşık yüz yıl daha İberyâ Roma'nın müttefiki olarak karşımıza çıktı. Üstelik İberyâ'nın 330'lu yıllardan sonra Hıristiyanlığı benimsemesi Roma ile ilişkilerinin daha da perçinleşmesini sağladı. Ancak IV. yüzyılda Roma-Sâsânî savaşlarının şiddetlenmesi ve yüzyılın sonlarına doğru Roma'nın Kafkasya'dan yavaş yavaş çekilmesi İberyâ'nın yeniden Sâsânîlerin egemenliği altına girmesine neden oldu. Bundan sonra İberyâ hükümdarları Vakhtang Gorgasali'nin hükümdarlığına kadar bağımsız bir siyaset takip edemediler. Onun döneminde İberyâ Krallığı yeniden kendi çıkarları doğrultusunda bir siyaset takip etti ve Vakhtang, İberyâ Krallığı'nı geç antikçağ da son kez gücünün zirvesine ulaştırdı.

¹¹ Dio Cassius, 69.15.3 s.471.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR

1. GÜRCÜ KAYNAKLARI

1.1. TARİH VE KRONİKLER

1.1.1. Kartli'nin Dönüşümü (Moksevai Kartlisai/მოქცევაჲ ქართლისაჲ)

Geleneksel olarak, birkaç farklı metinden oluşan *Kartli'nin Dönüşümü* (მოქცევაჲ ქართლისაჲ) adlı eser, Gürcü tarihçiliğinin en eski metni olarak kabul edilir. Eserin içeriği Azize Nino'nun yaşamını anlatır bu nedenle menkıbesel niteliktedir. Ancak efsanevi ve folklorik unsurların yanı sıra tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilebilecek bir dizi bilgi sunmaktadır. Ayrıca Greko-Romen edebiyatında Nino hikayesinin yansımalarının bulunması özellikle vakayinamenin bazı bölümlerine kesinlikle belirli bir güvenilirlik verir. Vakayinamenin çeşitli bölümleri farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır ve IX. veya X. yüzyılda şu anki biçimleriyle bir araya getirilene kadar birkaç yüzyıl içerisinde yazılmıştır. Vakayinamenin toplamda dört adet el yazması bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi olan *Şatberdi Codexi*, 973 yılına aittir. Vakayinamenin bir sonraki el yazması *Chelishi Codexi* ise XIV-XV. yüzyıllardan kalmadır. Cheleshi'nin *Moksevai Kartlisai* versiyonu *Şatberdi Codexi* ile son derece benzer olsa da bir dizi ayrıntılı pasaj da dahil olmak üzere aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda bu el yazmalarına dayanan orijinal Gürcüce baskıları ile İngilizce versiyonu kullanılmıştır.¹² 1975'te Sina Dağı'ndaki St. Catherine manastırında çıkan bir yangının ardından, *Moksevai Kartlisai*'nin en az iki yeni versiyonu da dahil olmak üzere çok sayıda Gürcü el yazması keşfedilmiştir. Bu yeni bulunan iki el yazması görünüme göre X. yüzyıldan hatta 973 yılı öncesine kadar uzanmaktadır. *Moksevai Kartlisai* vakayinamesi Stephen Rapp'ın bölümlere ayırdığı altı farklı metinden oluşmaktadır.¹³ 1. Kartli'nin İlk Tarihi; muhtemelen VII. yüzyılda kaleme alınmıştır ve

¹² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, რედ. ი. აბულაძე, წიგნი I (V-X სს.), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1963 (Dzveli Kartuli Agiograpiuli Literaturis Dzeglebi, Red. I. Abuladze, Tsigni I (V-X. SS.), Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiis Gamomtsemloba, Tbilisi, 1963); ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები ორიგინალური ტექსტები და ახალი ქართული თარგმანები, რედაქტორი: ლევან აბაშიძე, ტომი I, თბილისი 2008 (Kartuli Hagiograpiuli Dzeglebi Originaluri Tekstebi da Akhali Kartuli Targmanebi, Redaktori: Levan Abashidze, Tomi I, Tbilisi 2008); Constantine B. Lerner, *The Wellspring of Georgian Historiography: The Early Medieval Historical Chronicle The Conversation of K'art'li and The Life of St. Nino*, Bennet&Bloom, London, 2004.

¹³ Stephen Rapp, *Studies Medieval in Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, Louvain: Peeters Publishers, 2003, s.35-36.

Makedonya kralı Büyük İskender tarafından Kartli'nin işgalinin efsanevi hikayesini anlatan kısa bir bildiriden oluşur. 2. Kraliyet Listesi I; IX-X. yüzyıllarda kaleme alınmıştır ve M.Ö. III. yüzyılın başında krallığın kurucusu Parnavaz'dan ilk Hristiyan Kral III. Mirian'a kadar Gürcü krallarını listeleyen çok kısa bir kronikten oluşur. 3. Kartli'nin Dönüşümü; VII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır ve Kral Mirian'ın din değiştirmesini ve Azize Nino'nun Kakheti'de bulunan Bodi/Budi'deki ölümüne kadar yaptığı çalışmaları anlatır. 4. Kraliyet Listesi II; muhtemelen IX-X. yüzyıllar arasında kaleme alınmıştır ve III. Mirian'ın ölümünden Kartli'nin 626-627'de Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) tarafından işgal edilmesine kadar tahtta bulunan Gürcü krallarının saltanatlarını ele alır. 5. Kraliyet Listesi III; muhtemelen IX-X. yüzyıllar arasında kaleme alınmıştır ve 650'li yıllardan IX. ve X. yüzyılların başına kadar Katolikos ve Mtskheta'nın Eristav (ერისთავი)¹⁴ prenslerinin iç içe geçmiş iki listesinden oluşur. 6. Nino'nun Yaşamı; IX. ve X. yüzyıllarda kaleme alınmıştır ve Nino'nun hayatı, sözlü geleneklerin bir araya getirilmesine dayanan, Nino'nun dönüşümünün uzun ve şüphesiz hagiografik bir versiyonudur.¹⁵ *Moksevai Kartlisai*'nin içerisinde bulunan tüm bu parçalar muhtemelen Tao-Klarceti'deki bir manastırda X. yüzyılda bir keşiş tarafından bir araya getirilmiştir. Metinlerin dayandığı yazılı kaynakların bir kısmı ise VII. yüzyıla kadar geri gitmektedir.

1.1.2. Kartli'nin Yaşamı (Kartlis Tskhovreba/ქართლის ცხოვრება)

Gürcü tarihçiliğinin en kapsamlı külliyatı "*Kartli'nin Yaşamı*"dır". Gürcüce'deki modern öncesi tarih yazımının büyük çoğunluğu bize yalnızca *Kartlis Tskhovreba*, yani "*Kartli'nin Yaşamı*" olarak bilinen orta çağ külliyatı sayesinde ulaşmıştır. İngilizce de ise bu külliyat "*Gürcü Kraliyet Yıllıkları*" veya daha yaygın biçimde "*Gürcü Kronikleri*" olarak adlandırılır. Temel olarak bu vakayiname her hükümdar hakkında önemli bilgiler sunmaya çalışır. Kaynaklara ve ilgi alanına bağlı olarak vermiş olduğu bilgilerin içeriği ve kapsamı büyük ölçüde değişir. Gürcistan ve Gürcülerin tarihini anlatmanın yanı sıra, farklı ülke ve halkların (Azeriler, Ermeniler, Yunanlılar, Romalılar, Persler, Araplar,

¹⁴ Eristavi kelimesi eski Gürcüce de ერი (ulus) ve თავი (baş, yönetici) anlamlarına gelen kelimelerin birleşiminden oluşmuştur ve Ulusun Baş -Yöneticisi manasına gelmektedir. Bugünkü manada düşündüğümüzde askeri ve idari birimlerin Valileri olarak kabul edebileceğimiz Eristavlar bulundukları bölgenin en yetkili yöneticileridir. Bilindiği üzere Kral Parnavaz krallığı kurduktan sonra topraklarının çeşitli bölgelerine 7 Eristavi yönetici olarak tayin etmiştir. Bkz. ნ. შოშიაშვილი, "ერისთავი", ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბილისი 1979, გვ.192. (N. Şoşiaşvili, "Eristavi", Kartuli Sabcota Ensiklopedia, C. 4, Tbilisi 1979, gv.192.

¹⁵ Rapp, a.g.e., s.35-36.

Bizanslılar, Türkler, Moğollar ve diğerleri) tarihi hakkında da çok fazla bilgi içermesi nedeniyle oldukça önemlidir. *Kartlis Tskhovreba* 13 metinden oluşmaktadır, bunlardan ilk beşi çalışmamız için özellikle önemlidir. Stephen Rapp'ın sınıflandırmasına ve adlandırmasına göre bunlar¹⁶:

I. Bölüm: Gürcü Krallarının Hayatları (ცხოვრებაჲ ქართველთა მეფეთა), Leonti Mroveli'ye atfedilen üç metinden oluşan bir külliyattır: 1. Kralların Hayatı; 790 ve 813 arasında kaleme alınmıştır ve efsanevi Kartlos'tan İberyia'nın Hristiyanlığı kabul ettiği III. Mirian devri olaylarına kadarki zaman aralığı hakkında bilgiler sunar. 2. Nino'nun Hayatı; IX. veya X. yüzyıllar arasında kaleme alınmıştır ve Nino'nun IV. yüzyılın ilk yarısında Kral Mirian devri İberyia'sındaki misyonerlik faaliyetlerinin ayrıntılı bir açıklamasını verir. 3. Mirian'ın Haleflerinin Yaşamı; muhtemelen XI. yüzyılda ama kesin olarak 813'ten sonraki dönemde kaleme alınmıştır ve Kral IV. Mirdat (409-411) devrine kadar olan hadiseleri ele alır. II. Bölüm: Vakhtang Gorgasali'nin Hayatı (ცხოვრებაჲ ვახტანგ გორგასლისა) Cuanşer Cuanşeriani'ye atfedilen 2 metinden oluşan bir külliyattır: 1. Vakhtang Gorgasali'nin Hayatı; 790 ve 813 arasında 2. Pseudo-Cuanşer'in devamı; 790 ve 813 arasında kaleme alınmıştır.

Kartlis Tskhovreba'nın günümüze ulaşan en eski el yazması Ermenice kopyasıdır ve bu kopyanın Arm/A 1274-1311 yıllarından kaldığı düşünülmektedir. Farklı yıllara ait (Arm/B 1669-1674, Arm/C 1683-1684 ve Arm/D 1840) Ermenice nüshalar da günümüze ulaşmıştır.¹⁷ Robert W. Thomson 1996 yılında Arm/A 1274-1311 nüshasının İngilizce versiyonunu yayınlamıştır.¹⁸ Çalışmamızda Ermenice nüshanın İngilizce versiyonu, Gürcüce orijinal versiyonu ile karşılaştırılarak sık sık kullanılmıştır. *Kartlis Tskhovreba*'nın günümüze ulaşan Gürcüce el yazması ise oldukça sonraki bir zamandan kalmıştır. Ancak bu onların tamamen yozlaşmış veya güvenilirmez oldukları anlamına gelmemektedir. Vakayinamenin birçok Gürcüce el yazması olmasına rağmen bunlardan en eskisi Anaseuli (A) redaksiyonu, 1479-1495 dönemine aittir. *Kartlis Tskhovreba* çalışmasına en büyük katkı, bu edebi eserin metinlerini derlemek ve düzenlemek için “bilge insanlar” adında özel bir komisyon oluşturan Kartli kralı VI. Vakhtang (1675-1737) tarafından yapılmıştır. *Kartlis Tskhovreba*'nın bu ilk yayınlanan versiyonu,

¹⁶ Stephen H. Rapp, “The Iranian Heritage of Georgia: Breathing New Life into the Pre-Bagratid Historiographical Tradition”, *Iranica Antiqua*, Vol. XLIV, 2009, s.651.

¹⁷ Rapp, 2003, a.g.e., s.20.

¹⁸ Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles, The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation*, Clarendon Press, Oxford, 1996.

Gürcistan'ın antik tarihine yönelik büyük bir ilginin artmasına katkıda bulunmuştur. XVIII. yüzyılın ilk yarısında, VI. Vakhtang'ın oluşturmuş olduğu komisyonunun faaliyetleri ve Vakhtang'ın oğlu Vakhuşti tarafından gerçekleştirilen yeni çalışmalar benzeri görülmemiş bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak 1849'da Rus Bilimler Akademisi, Fransız oryantalist Marie-Félicité Brosset, Vakhtang sonrası döneminin el yazmalarına dayanan *Kartlis Tskhovreba*'yı yayınlamış ve ardından Brosset metni Fransızcaya çevirmiştir. Onun bu girişimi dünya çapında Gürcistan tarihi ve kültürüne merakı artırmış ve bilgiye erişimi kolaylaştırmıştır. Brosset'in Fransızca çevirisinin 1212 yılına kadar ki kısmı Hrand D. Andreasyan'ın tercümesi ve Erdoğan Merçil'in notlandırmasıyla 2003 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından "*Gürcistan Tarihi*" adı altında neşredilmiştir.¹⁹ Vakayinamenin en kapsamlı Gürcüce baskısı ise bizimde çalışmamızda temel olarak kullandığımız Simon Kaukhchishvili'nin 1955-1959 yılları arasında tüm el yazmalarını inceleyerek neşrettiği iki ciltlik *Kartlis Tskhovreba* külliyyatıdır.²⁰ İngilizce baskı olarak ise Roin Metreveli'nin editörlüğünü yaptığı *Kartlis Tskhovreba* çalışması esas alınmıştır.²¹

1.2. HAGİOGRAFİK ESERLER

Şuşanik'in rahibi Iakob tarafından yazıldığı tahmin edilen "*Şuşanik'in Çilesi*" günümüze ulaşan en eski Gürcü eseridir. Eser Gogarene Prensi Varsken'in 467'de Sâsânî hizmetine girip Zerdüştlüğü kabul ettikten sonra karısı Şuşanik'i de Zerdüştlüğü kabul etmesi için zorlamasını konu alır. Ancak Hristiyanlığı terk etmeyen Şuşanik kocası Varsken tarafından türlü eziyetler neticesinde öldürülür. Bunun üzerine İberya kralı Vakhtang da Varsken'i öldürerek açık bir şekilde Sâsânîlere karşı isyan eder. Bu yönüyle "*Şuşanik'in Çilesi*" İberya-Ermeni sınır bölgesindeki sosyal, dini ve kültürel koşullar için paha biçilmez bir kaynaktır. Iakob'un bu eseri hagiografik bir metin olmasına rağmen tamamıyla efsanevi ve dini bir hikâye değildir. Aksine, olayların betimlenmesi daha tarihi bir karaktere sahiptir ve bu nedenle nispeten güvenilirdir. Bu güvenilirlik metnin az değişikliklerle elimize geçmiş olmasından dolayı daha da güçlenmektedir.²²

¹⁹ *Gürcistan Tarihi*, Çev: Hrand D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2003. Ancak kitap hem kronolojik olarak hem de içerik bakımından kusurludur. Dolayısıyla bu baskıyı kullanacakların *Kartlis Tskhovreba*'nın özellikle Simon Kaukhchishvili tarafından tüm el yazmaları ve notlarına bakılarak neşredilen baskısı ile karşılaştırmalı olarak okuma yapmalarında fayda vardır.

²⁰ *ქართლის ცხოვრება*, ტომი I, სიმონ ყაუხჩიშვილი, სახელგამო, თბილისი, 1955. (*Kartlis Tskhovreba*, Tomi I, Simon Kaukhchishvili, Sakhelgami, Tbilisi, 1955).

²¹ *Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia*, Ed: Roin Metreveli, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.

²² Iakob Tsurtaveli, *Şuşanik: Dünyanın İlk Romani*, Çev: Parna-Beka Çilaşvili, Othello, İstanbul 2019.

1.3. ARKEOLOJİK ESERLER

Yazılı kaynaklara ek olarak, bazı epigrafik ve arkeolojik eserler çalışmamız için özellikle dikkat çekicidir. Aramice yazıtlar, incelenen dönemden önce oluşturulmuş olmalarına rağmen, idari ve sosyal açıdan büyük önem taşımaktadır.²³ Bunların en önemlileri Mtskheta'nın tek dilli ve çift dilli taşlarıdır.²⁴ Aramice ve Yunanca olarak kaleme alınan çift dilli Seraphitis Steli ile Aramice olarak yazılan Sargas Steli İberya Krallığı'nın en güçlü ikinci adamı olan Pitiakhşi (პითიახში) hakkında bilgiler vermektedir. Bu yazıtlar İberya Krallığı'nın üst sınıfı ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bilgiler sağlamaktadır. İçeriklerine ek olarak bu metinler, İberyalıların yazı ve dil sorununun kültürel-tarihsel yönleri için de önemli bilgiler sunmaktadır. Aramice iki dilli yazıtlar, Aramice'ye ek olarak, Yunancanın da İberya da yaygın olduğunu göstermektedir. Bu yazıtların yanı sıra Gürcistan da Yunanca ile yazılmış bir dizi yazıtta bulunmuş ve bu yazıtlar bilimsel olarak çalışılmıştır.²⁵

Bunların en önemlileri, İberya'nın Roma'ya bağlı devletler arasındaki önemini gösteren Vespasian dönemine ait²⁶ ünlü yapı yazıtı ve İber-Ermeni kraliyet aileleri arasındaki bağlantıya tanıklık eden Baginet'i hamamındaki yazıtlardır.²⁷ Gürcü alfabesinin yaygınlaşmasıyla birlikte V. yüzyıldan itibaren Gürcüce yazıtlar da ortaya çıkmıştır. Bunların en eskileri Bolnisi Sioni Kilisesi'nin yapı kitabesi ve Filistin'deki çeşitli mozaik yazıtlarıdır. Yazılı buluntulara ek olarak, çok sayıda arkeolojik buluntu elbette kültürel ve ekonomik sorunlar için önemlidir. Eski başkent Mtskheta ve diğer İberya yerleşim merkezleri (Urbnisi, Uplistsikhe) bölgesindeki önemli kazıların yanı sıra, bir dizi ilginç arkeolojik alan bulunmaktadır. Dedoplis Gora'da, geç antik çağda paganizm için bir inziva yeri olduğu anlaşılan eski bir saray kompleksi bulunmuştur. Daryal ve Derbent (Ermenice:Çor) geçitlerindeki kazılarda, bölgedeki Roma-Sâsânî varlığı ve kontrolü hakkında bilgiler sunmaktadır. Tiflis ve Nekresi'deki ateş tapınakları Zerdüştlüğün yayılması, çok sayıda erken kilise ve kilise kalıntısı (Bolnisi, Nekresi) ise ülkenin Hıristiyanlaşmasını belgelemektedir. Arkeolojik buluntulara siyasi ve ekonomik ilişkiler hakkında ipuçları verebilecek olan sikkeler de dahildir. VI. yüzyılın sonunda ve

²³ En eski Armazi yazıtlar MÖ I. yüzyıldan kalmadır.

²⁴ İki dilde: Ceret'eli 1942; Braund 1994, 212-216. Baskı: Kaukhçişvili, 1941. Yunanca metin, Kaukhçişvili, 2009, no 235. Aramice metninin tercümesi: Ceret'eli 1992, 48. Tek dillilik üzerine: Altheim/Stiehl 1961; Giorgaz 2008, 253.

²⁵ Yunanca yazıtların sürekli güncellenen külliyatına bakın: Kaukhçişvili, 2009.

²⁶ Taşın üst kısmı kaybolmuştur. Braund 1994, 227 not 126, metnin bir kez daha Armazic yazısıyla yazılmış olabileceğini düşünüyor.

²⁷ Braund 2002.

VII. yüzyılın başında İberya'da basılan birkaç sikke de kralları daha iyi tanımlamayı ve onlara daha iyi bir kronolojik temel vermeyi mümkün kılmaktadır.²⁸

2. YUNAN VE ROMA KAYNAKLARI

Yunan ve Roma kaynakları özellikle erken dönem Gürcü tarihi hakkında bilgiler içeren önemli eserlerdir. Gürcü kaynaklarının daha geç dönemde ortaya çıktığı düşünüldüğünde coğrafya ve tarih araştırmaları açısından yarar sağlarlar. Kafkasya ulusal edebiyatının ortaya çıkışı Hristiyanlığın yayılması ile yakından ilgilidir. Erken döneme ilişkin bilgi edinmek noktasında Yunan ve Roma kaynakları tarihi ve kronolojik açıdan değerlendirilebilir. Kaynakların değerlendirilmesi yapılırken ilk olarak Herodot²⁹ tarihinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kolkhis ve civarından bahseden Herodot Gürcülerin kökeni, tarihi ve coğrafyası hakkında erken döneme ait kıymetli bilgiler sunar. Yine Ksenophon³⁰ Helen askerlerinin eve dönüş yolculuğunu anlattığı eserinde Kolkhis ve civarı ile burada yaşayan çeşitli proto-Gürcü kabilelerinden ve onların yaşayış biçimlerinden bahseder. Coğrafi ve etnografik olarak, Strabon'un³¹ Coğrafyası eski İberya hakkında elimizdeki en kapsamlı ve zengin metinlerden birisidir. Strabon eserinde İberya'nın coğrafyası, sosyal ve siyasi hayatı hakkında pek çok hususa değinmektedir. Strabon gibi Yaşlı Pliny'de³² İberya Tarihi hakkında bize kıymetli bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla coğrafi, ekonomik ve sosyal temeller açısından bu metinler Gürcü kroniklerinin aksine efsanevi olmayan birtakım bilgilere ulaşmamıza olanak tanır. Aynı şekilde Arrianus'un³³ *Karadeniz Seyahati* az da olsa bize M.S. II. yüzyıl İberya'sı için bazı değerli bilgiler sağlamaktadır. Tarih yazımı ile ilgili olarak, I. yüzyılın olayları ve koşulları hakkında bilgi içeren ve böylece İberya'nın bir Roma bağımlı devleti olarak görülmesini sağlayan kaynaklardan birisi de Tacitus'un³⁴ *Yıllıkları* ve *Tarihleridir* (yaklaşık 55–120 civarında). Daha sonra Ammianus Marcellinus'un³⁵ *Res Gestae'si* (330-395 civarında) İberleri de dahil ederek olayları kaydeder. Bu on sekiz korunmuş Roma Tarihi kitabı, IV. yüzyılın üçüncü çeyreği için Kafkasya Tarihi hakkında en zengin pasajları sağlar. V., VI. ve VII. yüzyıllar için, Doğu Roma tarihçileri Procopius,

²⁸ Madeni paralar için Dundua (2014. 2003. 1976), Kapanaze 1969 ve Lang 1957.

²⁹ Herodotos, Tarih, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

³⁰ Ksenophon, Çev: Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

³¹ Strabon, XI.

³² Pliny, Natural History.

³³ Arrianus'un *Karadeniz Seyahati*, Çev: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

³⁴ Tacitus, *The Annals*, Çev: A. J. Woodman, Hackett Publishing Company, Cambridge 2004.

³⁵ Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*, Çev: Samet Özgüler, Historia, İstanbul 2019.

Agathias³⁶ ve Menander Protector³⁷ çalışmamız için bazı önemli noktalar içerir. Bu önemli noktaları Johannes Malalas ve Theophanes Confessor vakayinamelerinin yanı sıra Rufinus ve Euagrius gibi çeşitli kilise tarihçilerinin çalışmalarından alınan bilgilerle de desteklenebilir.³⁸

3. ERMENİ KAYNAKLARI

V. yüzyıl itibari ile başlayan Ermeni tarihçiliği tıpkı Gürcü kaynakları gibi çeşitli sorunlar içerir. Yine Gürcü metinleri gibi günümüze ulaşan Ermeni tarihçilerinin el yazmaları da çok eski değildir ve değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Ermeni üst tabakası ya da din adamları tarafından yazılan bu eserler Hristiyanlığa ve belli bir kesime dair bir anlatıya sahiptir. Genellikle soylu tarihlerini anlatmak için yazılan ve geriye dönük atıf bulundurmayan bu eserler belirli kopukluklar içerir. Bunlara karşın bazı Ermeni yazarların anlatılan olaylara bire bir şahitlik etmesi anlatının kaynak değerinin Gürcü metinlerinden daha fazla olmasını sağlar. Yine Ermeniler ile ortak bir coğrafyanın paylaşılması da bu metinlerin çalışmamıza kaynaklık etmesi noktasında önemlidir.³⁹ İberya hakkında bilgi içeren en eski Ermenice eserlerden biri keşiş Maştoc'un öğrencisi Koryun tarafından yazılan biyografisidir. Koryun'un eserinde Gürcü dilinin oluşumu ve bazı İberya krallarının ismine rastlanır. Bir diğeri Pawstos Buzand'ın⁴⁰ yazdığı varsayılan *Epik Tarihlerdir*. Bu kaynak IV. yüzyılın Ermenistan'ı ile ilgili olduğu varsayılan ve kesin yazımı V. yüzyılın son üçte birine tarihlenebilen bir dizi yarı efsanevi hikâyeyi kapsar. Bir başka kaynak eser Agatangelos'un⁴¹ muhtemelen V. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı *Ermenilerin Tarihi*'dir. Son olarak, Ermenice ismi Movsēs Xorenac'i⁴² olan Horenli Musa'nın eseri bu kaynaklar arasında gösterilebilir. Łazar P'arpec'i'nin *Ermenilerin Tarihi (Patmut'wn Hayoc')* başlıklı eseri Ermenilerin, V. yüzyılın ortalarında Sâsânîler karşısında nasıl direniş gösterdikleri konusunda açıklayıcı bilgiler vermektedir. Yine bu kaynakta da İberya bölgesinde yöneticilik yapan üst sınıflar ve Sâsânîlere karşı girişilen isyan hareketi sırasındaki İberya'nın pozisyonu görülebilir.⁴³

³⁶Agathias, *The Histories*, Çev: Joseph D. Frendo, Walter de Gruyter, 1975.

³⁷Menander, *The History of Menander the Guardsman*, Çev: Roger C. Blockley, Liverpool, 1985.

³⁸Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev: Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997; Evagrius, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, Çev: Michael Whitby, Liverpool University Press, 2000.

³⁹Cinemre, a.g.t., s.11.

⁴⁰P'awtos Buzand, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, Çev: Nina G. Garsoïan, Harvard University Press, 1989.

⁴¹Agathangelos, *History of Armenians*, Çev: R.W. Thomson, State University of New York Press, 1976.

⁴²Moses Khorenats'i, *History of Armenians*, Çev: Robert W. Thomson, Harvard University Press, London 1978.

⁴³Ghazar P'arpec'i's, *History of the Armenians*, Çev: Robert Bedrosian, New York, 1985.

Coğrafi kaynak olarak önem arz eden Anania Şirakac'î'nin⁴⁴ *Coğrafya (Aşxarhac 'oyc')* adlı eseri de Armenia coğrafyasının yanında İbery coğrafyası ile alakalı sınırlar ve yer adları bakımından bilgi sağlanabilecek önemli bir çalışmadır.

4. İSLAM KAYNAKLARI

Sâsânîlerin yıkılması ve beraberinde İslam fetihlerinden sonra Müslümanlaşan Arapların tarih yazım geleneği bize kısıtlı da olsa Gürcü tarihi hakkında bilgi edinme şansı sunar. Başta Ebu Cafer Taberî'nin⁴⁵ *Tarihu'l-Ümem*'i İslam öncesi Sâsânîler ve dolaylı olarak Kafkasya tarihi ile alakalı verdiği bilgiler ile İslam kaynakları arasında önde gelir. Bir başka önemli kaynak ise Ebu el-Hasan Ali İbn el-Hüseyin el-Mesûdî tarafından ele alındığı bilinen *Murûc Ez-Zeheb*'dir.⁴⁶ Mesudi'nin Kafkasya bahsi ile V. ve VI. yüzyıl hakkında bilgi elde etme olanağına sahibiz. Yine Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Bıldân*'ı⁴⁷ bölgenin coğrafyası ve tarihi açısından bilgi sağlanacak önemli bir İslam kaynağıdır.

5. SÜRYANİ KAYNAKLARI

İslam kaynakları gibi Süryani kaynakları da Gürcü tarihinin aydınlatılması noktasında önem taşıyan eserlerdir. Süryani yazım geleneğinin devamlılığı ve Gürcü tarihi ile yakınlığı ortak paydada yarar sağlayacak kaynak kullanımına imkân tanır. Bunlar arasında Vita Petri Iberi önemli yere sahip olanlardan birisidir. Yunanca yazıldığı bilinen kronik Süryanice bir çeviri ile korunmuştur. Yine Gürcüce bir versiyonu da olan kronik farklı isimlere atfedilse de sosyal meseleler, siyaset ve yer yer sunduğu kronolojik bilgiler ile önem arz eden bir kaynaktır.⁴⁸ Yine batı Süryani kronikleri olarak sayılabilecek Zuqnîn⁴⁹ Kroniği, Süryani Patrik Michael Kroniği ve Arbela (Erbil)⁵⁰ ile Seert (Siirt)⁵¹ Kronikleri de kısmi olarak bilgi elde edebilmek için çalışmamıza fayda sağlayan kaynaklar arasındadır.

⁴⁴ Anania Şirakac'î, *The Geography Of Ananias Of Sirak*, Çev: Robert H. Hewsen, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.

⁴⁵ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III*, Çev: Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

⁴⁶ Mesudi, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev: D. Ahsen Batur, İstanbul 2017.

⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Bıldân*, Çev: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁴⁸ John Rufus, *The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and the Monk Romanus*, Çev: Cornelia B. Horn and Robert R. Phenix Jr, Society of Biblical Literature, Atlanta 2008.

⁴⁹ Zuqnîn, *The Chronicle of Zuqnîn, parts III and IV: A.D. 488-775*, Çev: Amir Harrak, Canada 1999.

⁵⁰ Mşıha Zha, *Erbil Vekayinamesi*, Çev: Erol Sever, İstanbul 1998.

⁵¹ Adday Şer, *Siirt Vekayinamesi*, Çev: Celal Kabadayı, İstanbul 2010.

İKİNCİ BÖLÜM

İBERYA’NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ

1. İBERYA VE KARTLİ İSMİNİN ETİMOLOJİK KÖKENİ

Gürcüler kendilerini Kartvel yaşadıkları toprakları da Sakartvelo olarak adlandırmasına rağmen pek çok millet onları farklı isimlerle adlandırmıştır.⁵² Gürcüler için Türkler Gürcü, Araplar ve İranlılar Kurc veya Gurc ve Ruslar Gruzii isimlerini kullanmalarına rağmen Avrupalılar Georgia tabirini kullanmışlardır.⁵³ Avrupalıların kullanmış oldukları Georgia tabirinin Gürcülerin kutsal kabul ettikleri Aziz Giorgi’den veya Yunanlıların Kolkhis bölgesine geldikleri zaman gelişmiş düzeyde tarım yapan insanlarla karşılaştıkları için kullandıkları Georgos teriminden geldiği kabul edilmektedir.⁵⁴ Ancak David Marshall Lang, Avrupalıların kullanmış oldukları Georgia tabirinin yukarıda belirttiğimiz doğulu milletlerin kullanmış oldukları formlardan türediğini, bu terimin Gürcülerin kutsal saydıkları Aziz Giorgi’den türemiş olduğu görüşünün yanlış bir varsayım olduğunu iddia etmektedir.⁵⁵

Antik çağlarda orta ve Doğu Gürcistan ile İspanya İberya’sı için kullanılan İberya tabiri ise birçok bilim insanının araştırma konusu olmuştur. Bunun sebeplerinden biri iki farklı coğrafya için neden aynı ismin kullanıldığıdır. Bu konu sadece günümüz araştırmacılarının değil, aynı zamanda yüzlerce yıl önce yaşamış insanların da dikkatini cezbetmiştir. Öyle ki; XVIII. yüzyılın Gürcü seyyahlarından Timote Gabaşvili’nin Yunan filozof Evgenios’a yönelttiği ilk sorulardan biri İspanyollara neden Gürcü, Gürcülere neden İspanyol denmeleri olmuştur. Evgenios da eski alimlerden Meletios’un kitabından hareketle ona şu cevabı vermiştir: *“Büyük İskender zamanında Gürcistan’a çok fazla İspanyol gitmiş. O dönemlerde düşmanla yapılan mücadeleden yenik ayrılan Gürcü kralı ve derebeyleri ise İspanya’ya geçmişler. Senin sorunun cevabı burada yatmaktadır. Böylelikle iki toplum birbirlerine akraba olmuşlar”*.⁵⁶ Peki gerçekten de böyle midir? Muhtemelen filozof Evgenios Gürcü kaynaklarının İskender anlatısından hareketle böyle

⁵² Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, The Scarecrow Press, Toronto 2007, s.3; David Marshall Lang, *Gürcüler*, Çev: Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997, s.16.

⁵³ Davut Dursun, “Gürcistan”, *DİA*, C.XIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1996, s.310.

⁵⁴ Mikaberidze, a.g.e., s.3.

⁵⁵ Mine Kadiroğlu, Bülent İşler, *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Onur Matbaacılık, Ankara 2010, s.2; Lang, a.g.e., s.16.

⁵⁶ Sulhan Saba Orbeliani, Timote Gabaşvili, İona Gedevanişvili, Giorgi Avalişvili, Giorgi Eristavi, *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Çev: Harun Çimke, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s.131.

bir yorumda bulunmuştur. Başka bir efsanevî anlatımı XVIII. yüzyıl Gürcü Prensi ve aynı zamanda tarihçi ve coğrafyacı olan Vakhuşti Bagrationi’de aktarır. Ona göre: Ülkenin ikinci ismi olan İveria, adını Gürcü dilinden almıştır. Çünkü “ii” sevgi durumunda kullanılan bir ünlem, sevinci ifade etmek için bir bağırıştır ve “verie” kelimesiyle birleşerek “İverie” türetilmiştir. Kral Aderki, Kartli kralı Arshak’ı dev cüssesi sayesinde öldürüp ordusuna “ii verie!” şeklinde bağırduğında, “İveria” kelimesi bu iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu nedenle ülkeye İveria ya da neşeli haykırış denilmiştir.⁵⁷ Ancak Vakhuşti’nin İberya isminin kökeni ile alakalı belirtmiş olduğu bu yorum bilimsel yaklaşımdan tamamıyla uzaktır. Bu konuda bir fikir edinebilmek için antik Yunan ve Latin kaynakları ile Gürcü kaynaklarını inceleyip bazı çıkarımlarda bulunan modern tarihçilerin yorumlarına bakmak yeterli olacaktır.

Her ne kadar günümüz Gürcistan’ı için İberya tabiri kullanılmasa da antik çağda Yunan ve Latin kaynaklarında İberia/Hiberia olarak belirtilen bu coğrafi ismi İspanyol İberya’sından ayırt etmek için Kafkas İberya’sı veya Doğu İberya’sı tabiri kullanılır.⁵⁸ İberya, Latinlerin Iberia veya Hiberia’sına, Yunanca Ἰβηρία, Pehlevicede Wiruzān veya Wručān (wlwc’n)’a, Partça Wiržān, Wirčān veya Wiračān (wyršn)’a, Süryanice Gurzān’a, Ermenice Virk (Վիրք) ve Gürcüce Kartli (ქართლი)’ye karşılık gelmektedir. Bu coğrafi isim üzerine pek çok tarihçi farklı tezler ileri sürmüştür. Bu tarihçilerden biri N. Mari’dir. Ona göre İberya terimi “*Keşiş Kabilelerinin Ülkesi*” anlamına geliyordu ve “İber” terimi, -i önekinden ve kabilenin varsayımsal ismi “*beri*”den oluşuyordu. J. Ariaşvili’de, N. Mari’nin görüşünü paylaşır ve “İberya”yı “*berebi*” yani keşişler ülkesi olarak görür.⁵⁹ D. Muskhelishvili ise “İberya” adının eski Gürcü kabilelerinin olası adından geldiğine inanır. Aynı zamanda o, Leonti Mroveli’nin *Kartlis Tskhovreba*’da Kaheti’nin eski yerleşim yeri olarak adlandırdığı “*beri*” bilgisine atıfta bulunarak, Doğu Gürcistan için yabancılar tarafından kullanılan İberya adının Gürcü dünyasındaki varlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Ayrıca D. Muskhelishvili, Pliny’nin bahsettiği Ior nehrini İber’i (“*Iveri*”) ile özdeşleştirmenin mümkün olduğunu düşünerek “*Ber’i*”

⁵⁷ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), რედაქციით თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1941, გვ.27. (Vakhuşti, Aġtsera Sameposa Sakartvelosa (Sakartvelos Geograpia), Redaktsiit T. Lomouris da N. Berdzenişvilis, Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba, Tbilisi 1941, gv.27.).

⁵⁸ Mikaberidze, a.g.e., s.355.

⁵⁹ ალექსანდრე სარჯველაძე, “კავკასიის იბერიის სახელწოდების შესახებ”, მაცნე, No:3, ისტორიის სერია, თბილისი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, 1989, გვ.119. (Aleksandre Sarcveladze, “Kavkasiis Iberiis Sakheltsodebis Şesakheb” Matsne, No:3, İstoriis Seria, Tbilisi Sakartvelos SSR Metsnierebata akademiis, 1989, gv.119.)

coğrafi olarak bu nehrin olduğu bölgeye yerleştirir.⁶⁰ İberyia terimi ile alakalı geniş kapsamlı araştırma yapan Simon Canaşıa ise Herodot'un tarihinde geçen "*Yükü hafif bir adam Maiotis Gölü'nden Phasis ve Kolkhis'e kadar otuz üç günde yürür; Kolkhis'ten sonra Media'ya kadar aşılacak yol o kadar çok değildir, zira bu iki bölge arasında tek bir ulus vardır, bunlar Saspeirlerdir*"⁶¹ bilgisinden hareketle Herodot'un Saspeirlerini, Ksenophon'un Hesperitlerini, Apollonius Rhodesello'nun Saper'lerini, Strabon'un Syspiritisi'ni, ve Türkçe İspir kelimelerini İberler yani Gürcüler ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla da İber teriminin bu kelimelerden hareketle ortaya çıktığını kabul eder.⁶² David Marshall Lang da İberyia isminin Tibareni (Asurluların Tubal/Tabarı) ya da Çoruh Nehri üzerindeki İspir bölgesinin Saspeiroi adından kaynaklandığını varsaymaktadır.⁶³

İber terimi ile alakalı çok daha ilginç bir hipotezi ise Aleksandre Sarcveladze ortaya atar. Ona göre "*İberyia*" teriminin yabancı bir dilden türetilmiş olması gerekir ve Gürcü etimolojisinde böyle bir kelime yoktur.⁶⁴ O, eski İbranice'deki eber kelimesinin bir nehir veya denizin karşısında bulunan bir yere atıfta bulunmak için kullanıldığını belirtmektedir. Sırasıyla su veya dağlık bir sınırı, bir engeli geçmek anlamına gelen 'br kökünden İberyia teriminin türediğini düşünmektedir. Bu görüşünü temellendirmek içinde farklı dillerden örnekler verir. Örneğin Akad dilinde de 'br kökünden türetilen ebêru fiilinin karşıya geçme, Aramice'deki 'abar' kelimesinin tıpkı eski İbranice'deki 'eber' gibi diğer taraftaki bölge anlamına geldiğini, Arapça'daki 'br kökünden türetilen 'abara'nın geçmek ve Süryanice'deki abar'ın geçmek, yerleşmek, bir nehri geçmek anlamlarına geldiğini söyler. Dolayısıyla İberyia teriminin Hint-Avrupa dillerinden türediğini savunmaktadır.⁶⁵

Greko-Romen literatüründe Doğu Gürcistan, İspanya'nın doğu kıyısı veya İrlanda'ya atıfta bulunmak için "*Iberia*", "*Hiberia*" ve "*Hibernia*" isimleri kullanılmaktadır. Sarcveladze'ye göre Yunanlılar bu isimleri Sami halklarından almış

⁶⁰ D. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ.1, თბილისი 1977, გვ. 75-76. (D. Muskhelishvili, Sakartvelos İstoriuli Geografiis Dziritadi Sakitkhebi, T.1, Tbilisi 1977, gv.75-76.).

⁶¹ Herodotos, *Tarih*, s.60.

⁶² სიმონ ჯანაშია, უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრობის შესახებ, შრომები 2, თბილისი 1952, გვ.60. (Simon Canaşıa, Udzvelesi Erovnuli Tsnoba Kartvelta Pirvelsatskhovribis Şesakheb, Şromebi 2, Tbilisi 1952, gv.60.).

⁶³ Lang, a.g.e., s.68.

⁶⁴ სარჯველაძე (Sarcveladze), a.g.m., s.120.

⁶⁵ ვალერი ვაშაკიძე, "ტერმინები იბერია და იბერები ანტიკურ წყაროებში", საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, მეცნიერება, თბილისი 1993, გვ.69 (Valeri Vaşakidze, "Terminebi İberia da İberebi Antikur Tskaroebsi" Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Utskhouri da Kartuli Terminologia, Tbilisi 1993, gv.69); სარჯველაძე (Sarcveladze), a.g.m., s.120-121.

olmalıydı. Sami halkları arasında birbirlerinden uzakta bulunan ülkeler için “*Iberia*”, “*Hiberia*” ve “*Hibernia*” isimlerini kullanan Fenikeliler’e dikkat çeken Sarcveladze, onların M.Ö. I. binyılın başlarında Karadeniz’e açılarak Kafkasya’ya bakır, kurşun ve demir çıkarmak için gelmeleri gerektiğini öne sürmektedir. Kolkhis bölgesine ulaşan Fenikelilerin Doğu Gürcistan için Küçük Kafkasya’nın (‘eber) ötesindeki bir ülke olarak adlandırıldığını vurgulamaktadır. Aynı şekilde İspanya İberyası ve İrlanda için kullanılan terimlerinde Fenikeliler tarafından söylendiği görüşünü dile getirmektedir.⁶⁶

Sarcveladze’nin yaptığı bu tespit doğru gibi görünmektedir. Zira Gürcü etimolojisinde ve kaynaklarında direkt olarak İberia teriminin kullanılmayışı bu kelimenin kökenini başka dillerde aramamız gerektiğini ortaya koyuyor. Bunun yanında aşağıda belirteceğimiz bazı örneklerde İber kelimesinin Sarcveladze’nin belirttiği gibi ‘br kökünden türemiş olabileceği görüşünü kuvvetlendiriyor. Örneğin; Ermeniler Doğu Gürcistan’ı yani İberya Bölgesi’ni belirtmek için Kuzeyde yaşayanlar manasına gelen Virk tabirini kullanıyor.⁶⁷ Gürcüler de Ermeniler’i Somkheti (სომხეთი) olarak adlandırır. Bu kelimenin Gürcüce güney manasına gelen სომხრეთი-Somkhreti kelimesinden türetildiği ve güneyde yaşayanlar manasına geldiği düşünülüyor.⁶⁸ İlginç bir şekilde İberya bölgesinde yaşayanlar da Kolkhis bölgesi; yani Batı Gürcistan için İmereti tabirini kullanırlar. Bu kelime de იმერ-İmier kelimesinden türemiş olup Likhi Dağları’nın diğer tarafında yaşayan insanlar anlamına gelmektedir.⁶⁹ Verdiğimiz örneklerden şu yorumu yapabilmek mümkündür; Kafkas halkları komşu ülkelerinin konumlarını tarif ederken coğrafi olarak hangi yönde bulunuyor iseler o şekilde isimlendirmişlerdir. Kafkas halklarının bu geleneği bize Sarcveladze’nin ortaya koyduğu görüşün doğru olabileceği hakkında ip uçları sunmaktadır. İberya isminin kökenine dair diğer hipotezde İberya isminde bulunan ber kelimesinin klasik Ermenice’deki vir-k’den türediği görüşüdür.⁷⁰ Ancak bu da kesin olarak ispatlanamamıştır.

Kafkas İberya’sı, Yunan ve Roma kaynaklarında İberia/Hiberia olarak adlandırılrsa da Gürcüler kendi ülkelerine Kartli ismini vermişlerdir. Bu ismin, M.Ö. I.

⁶⁶ სარჯველაძე (Sarcveladze), a.g.m., s.121-122.

⁶⁷ Robert H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Sirak*, Ludwig Reichert Verlag Wiesbaden, 1992, s.128.

⁶⁸ Gürcistan Tarihi, s.1; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, Second Edition, America 1994, s.344.

⁶⁹ ივანე ჯავახიშვილი, *თხზულებანი თორმეტი ტომად*, ტომი II, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი 1983, გვ.20. (Ivane Cavakhişvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, Tomi II, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi 1983, gv.20.).

⁷⁰ Karl Horst Schmidt, “The Two Ancient Iberias from the Linguistic Point of View”, *VELEIA*, 1985-1986, s.106.

binyılda bu bölgeye hâkim olan güçlü Karts kabilesinden türetilmiş olduğu düşünülmektedir. Gürcü tarihi geleneği ise bu terimi Gürcülerin atası olan efsanevi kahraman Kartlos’a atfeder.⁷¹ Gürcü kaynaklarında Kartli ismi ilk kez, V. yüzyılda kaleme alınan Azize *Şuşanik’in Çilesi* adlı hagiografik eserin XI. yüzyıldan kalma el yazmasında karşımıza çıkar.⁷² XI. yüzyıla gelindiğinde Bagratlılar tarafından Doğu ve Batı Gürcistan ilk kez tek bir çatı halinde birleştirildikten sonra ise Sakartvelo (Kartvellerin yaşadığı ülke) veya Georgia terimi ortaya çıkmıştır. Böylece Kartvel terimi hem İberya (Doğu Gürcistan) hem de Gürcü anlamına gelmiştir.⁷³ Ancak bu kelimenin de etimolojik kökeni henüz kesin olarak tespit edilememiştir. Kartli kelimesinin Kart kabilesinden ve efsanevi Kartlos’dan türemiş olabileceği görüşleri dışındaki diğer bir görüş Kartli kelimesinin Hint-Avrupa dillerinde var olan korunaklı şehir ve kale manasına gelen Karta kelimesinden türemiş olabileceği görüşüdür.⁷⁴ Muhtemelen ‘Kart’ kelimesi Hint-Avrupa dillerindeki ‘Gard’ ile aynı kökten gelir ve Gürcülerin Mtskheta çevresindeki yerleşimlerinde görüldüğü üzere müstahkem kalelerde yaşayan insanları ifade etmektedir.⁷⁵ Fakat bu kelimenin manası da henüz tam olarak ortaya konulamamıştır.

Biz çalışmamızda çoğunlukla İberya tabirini kullanmayı tercih ettik. Çünkü Kartli terimi daha çok Gürcü nüfusun ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgeleri ifade etmektedir. Buna karşılık İberya terimi daha kapsayıcıdır ve antik kaynakların üzerinde ittifak ettikleri tabirdir.

2. İBERYA’NIN TARİHİ COĞRAFYASI

Geç antik çağda İberya’nın siyasi ilişkilerini anlatmaya başlamadan önce çalışma alanımızın coğrafi koşulları kısaca ele alınmalıdır. Zira tarihi olayları daha iyi

⁷¹ Mikaberidze, a.g.e., s.355.

⁷² იაჟობ ცურტაველი, *წამება წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაი*, რედაქტორები: კატრინ ვივიენ აშტონი, ელგუჯა ხინთიბიძე, თბილისი, 2006, გვ.47. (İajob Tsurtaveli, Tsameba Tsmidisa Şuşanikisi Dedoplisai, Redaktorebi: Katrin Vivien Aştoni, Elguca Khintibidze, Tbilisi 2006, gv.47.).

⁷³ Cyrill Toumanoff, *Studies in Christian Caucasasia*, s.59.

⁷⁴ დ. მუსხელიშვილი, “ქართლი”, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტიხუანა-შინდარა, ტომი 10, თბილისი 1986, გვ.465. (D. Muskhelişvili, “Kartli” Kartuli Sabkota Entsiklopedia Tikhvana-Şindara, Tomi 10, Tbilisi 1986, gv.465.).

⁷⁵ Rayfield, a.g.e., s.13; Giorgi Kavtaradze’de Kartli kelimesinin korunaklı şehir manasına gelebileceğini ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. გიორგი ქავთარაძე, “ტერმინ “ქართლის” არსისა და წარმომავლობის საკითხისათვის”, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები XII-XIII, თბილისი, 2012/2013, გვ.50-64. (Giorgi Kavtaradze, “Termin “Kartlis” Arsisa da Tsarmomavlobis Sakitkhisatvis”, İstoriisa da Etnologiis Institutis Şromebi XII-XIII, Tbilisi 2012/2013, gv.50-64.).

değerlendirebilmek için coğrafyayı incelemek ve zihinde canlandırabilmek her zaman önemlidir.

İberya teriminin odaklandığı coğrafi alan, büyük ölçüde günümüz Gürcistan Cumhuriyeti'nin doğu kısmına tekabül etmektedir. Ancak, İberya kontrolü altındaki veya İberyalıların yaşadığı bölge katı sınırlarla tanımlanmamış ve sürekli değişime maruz kalmıştır. Bundan dolayı Gürcü kabilelerinin (muhtemelen Ermeni baskısı altında) yerleşim alanları, Hristiyanlık öncesi zamanlarda Kura'nın güneyindeki bölgeden sonraki başkent Mtskheta'ya, oradan Sâsânîler ve Araplar nedeniyle güneybatı Tao'ya itilmiştir. Sadece sekizinci yüzyılda Bagratlıların yükselişiyle birlikte, İberlerin merkezi yerleşim bölgesi olan Kartli'ye şimdiki yerleşim merkezleri Kura'ya geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla Kartli sabit bir coğrafi bölge değil, nüfusu ile karakterize edilen bir alanı belirtir.⁷⁶

Ortaçağ Kafkasya tarihi kaynaklarının yeterli bilgiyi sağlamamasından dolayı, İberya coğrafyasının tam sınırlarının kestirilmesi güçtür. Fakat yapılan modern çalışmalar ışığında bazı tahmini veriler ortaya konmuştur. Robert H. Hewsen'e göre, M.S. I. yüzyıllarında İberya toprakları, Argveti, Kakheti-Kukheti ve Meskheta bölgelerini kapsayarak toplam 17.912 km²'lik bir alanı kaplar. 363'ten 387'ye kadar İberya toprakları Şavşat'ı, Aşağı Cavakheti ülkeleri ve ayrıca Gugark-Somkhiti'nin beş bölgesini de sınırlarına katarak tahmini 22.987 km²'lik bir alana ulaşmıştır. 387'den sonra, etki alanının, İberya kralının Armenia ve Gürcülerin yaşadığı bölgeler üzerindeki egemenliğini kaybetmesi nedeniyle küçüldüğü tahmin edilir.⁷⁷

Kabaca bir bölümlendirme ile Gürcistan, üç ana coğrafi bölge olarak ele alınabilir. Bunlar: Kafkas Dağları'nın güney yamaçları; kuzeyde Ermeni platosunu destekleyen Somkhiti veya Meschian Dağları, batı yani Kolkhis Ovası'na bölünmüş merkezi ovalar ve doğu kısmı olan İberya düzlüğüdür. Kolkhis ve İberya, Kafkasya'yı Moschian Dağları ile güneye bağlayan alçaktan yükselen Likhi veya Surami aralığıyla ayrılır.⁷⁸

⁷⁶ Frank Schleicher, *Iberia Caucasia: Ein Kleinkönigreich im Spannungsfeld großer Imperien*, Kohlhammer, Stuttgart 2021, s.39.

⁷⁷ Nicolas J. Preud'homme, *Rois Et Royauté En Ibérie Du Caucase Entre Monde Romain Et Monde Iranien (De L'époque Hellénistique Au Début Du Cinquième Siècle De Notre Ère)*, Sorbonne Université École Doctorale 22 – Mondes antiques et médiévaux Laboratoire de recherche UMR 8167 – Orient & Méditerranée 2019, s.29.

⁷⁸ Ananias Shirak, a.g.e., s.130.

İberya'nın Doğuda, Kura ovasından geçen İberya ve Albanya arasındaki sınırı, Yaşlı Pliny tarafından, mevcut Alazani⁷⁹ ile tanımlanabilen Ocazanıs nehri civarına yerleştirilmektedir.⁸⁰ Yaşlı Pliny Doğu Gürcistan'daki günümüz Kakhet'i topraklarına yerleşen Silves, Lupènes, Didures ve Sodes milletlerini Albanya sınırlarına yerleştirir. Bunun nedeni muhtemelen komşu Albanya ile olan sınır çatışmasıdır.⁸¹ Claudius'un hükümdarlığı döneminde I. Pharasmanes, İberya kralının Albanlara karşı yürüteceği bir savaşta kardeşi Mithridates'in yardımına gelmediği bahanesiyle Ermenistan'ın işgaline girişmişti.⁸² Bununla birlikte, özellikle M.S. 35-36'da Parthlara karşı yapılan ve İberyalı Mithridates'in Ermeni tahtına geçmesiyle sonuçlanan savaş sırasında ve 260'da Valerian'ın yakalandığı sırada İberyalıların ve Albanların aynı tarafta oldukları dönemlerde olmuştur.⁸³ Strabon da İberya'nın doğusunu Albanların topraklarıyla sınırlandırmıştır. Sınırın günümüzün Şiraki Vadisi'ne tekabül etmesi gereken Cambysen adlı yer olduğu bilinmektedir. Doğu sınırları muhtemelen komşu Alban Krallığı ile anlaşmazlıkların temel problemiydi. İberler, M.Ö. 36'da Canidius'un Albanya'yı işgaline katılmışlardı.⁸⁴ Dolayısıyla Albanlar ile tasdik edilen sınır çatışmaları, sabit bir sınır kabul edemeyeceğimizin bir göstergesidir. Bunun yerine Doğu'da da tıpkı güneyde olduğu gibi, İber-Alban nüfusunun yerleştiği bir sınır bölgesini varsaymalıyız.⁸⁵

Günümüz orta ve Doğu Gürcistan'ına tekabül eden İberya Krallığı'nın Kuzey sınırı ise Büyük Kafkasya dağ silsilesinden oluşuyordu.⁸⁶ Burada büyük bir ordu ile geçişlere imkân tanıyan Daryal Geçidi bulunmaktadır. Bu geçit antik ve geç antik çağda İberya Krallığı'nın stratejik önemini artıran ve siyasi ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayan öneme sahipti. Ayrıca Kafkasya'nın orta kesiminde, batıda Elbruz Dağı ile doğuda Daryal yakınlarındaki Kazbegi Dağı arasında, yedi tanesi basit geçişlere, sekizi ise büyük geçişlere imkân tanıyan toplamda otuz altı geçit bulunuyordu.⁸⁷ Strabon'a göre Kuzeydeki göçbelerin ülkelerinden zorlu Daryal geçidini aşarak İberya'ya ulaşabilmek için üç gün gerekliydi. Bundan sonra Aragus (Aragvi) boyunca dar bir nehir vadisi takip edilerek dört günlük bir yolculuk yapılırdı. Ancak yolun sonu, fethedilmesi zor bir kale

⁷⁹Alazani, Strabon'un Alazonios'larına, ve Yaşlı Pliny'nin Ocazanıs'ine karşılık gelmektedir. Bkz. Strabon, XI, 4, 5.; Pliny, Natural History, VI, 29.

⁸⁰Pliny, Natural History, VI, 11, 29.

⁸¹Pred'homme, a.g.t., s.29.

⁸²Tacitus, Annals, VI, 33; XII, 45, 1-2.

⁸³Tacitus, Annals, VI, 35, 2. Histoire Auguste, ViedesdeuxValériens, IV, 1.

⁸⁴Cassius Dio, XLIX, 24, 1.

⁸⁵Schleicher, a.g.e., s.39.

⁸⁶Strabon, XI, 2, 15. 3, 5. 14, 1.; Pliny, Natural History, VI, 30, 40; Tacitus, Annals, VI, 33.

⁸⁷Braund, a.g.e., s.45.

tarafından korunuyordu.⁸⁸ Pliny kısa süre sonra ‘Hazar Kapıları’ teriminin ‘Kafkas Kapıları’ olarak adlandırdığı Daryal Geçidi’ni belirtmek için kullanılmaması gerektiğini belirtti.⁸⁹ Yine de Pliny’ye rağmen Daryal Geçidi, elli yıl sonra bir İberya Krallığı’nın kitabesinde bile ‘Hazar Kapısı’ olarak anılmaya devam etti.⁹⁰

Antik İberya, gücünü belirli güç aşamalarında Batı’da Karadeniz’e kadar genişletebildi. Ancak bu, yalnızca bugünkü Acara bölgesinin güneyindeki dağlık alanlara kadar uzanmış olmalıydı. Kaynaklar, İberya egemenliğinin Speri’ye (İspir) kadar uzandığını söylüyorsa da bu Batum’un güneyindeki nehir vadilerinin kontrolü anlamına gelir. Sadece Acara Nehri’nin yukarı vadisi kalıcı olarak İberya topraklarına ait idi.⁹¹ Bu vadiden Küçük Asya’ya, Speri’ye ve ötesine uzanan Çoruh’a doğru İberya yayılımı pek mümkün değildi.⁹²

Batı da İberya, Kolkhis’e ve yerel sınır kalesi Sarapana’ya kadar uzanıyordu.⁹³ Bu yer, günümüzün Şorapani’si ile özdeşleşmiştir. Strabon’da bu yer bir Kolkhis kalesi olarak görünmektedir. Ancak Procopius, Agathias ve Menander’in daha sonraki ifadeleri, Sarapana’nın geç antik çağda İberya’ya ait olduğunu kanıtlamaktadır.⁹⁴

En zor kısım, İberya’nın Armenia ile olan güney sınırlarını belirlemektir. Kura’nın güneyindeki alanlar, özellikle Gogarene ve Chorzene sık sık krallıklar arasında yer değiştirdiği için, burada kesin olarak belirlenemeyen karma bir nüfusa sahip sınır bölgesi bulunmaktaydı. Strabon, Helenistik dönemde Kura’nın güneyindeki bölgelerin Ermenileştiğini iddia etmektedir. Strabon muhtemelen M.Ö. 188’de Roma ile Selevkos kralı III. Antiochus’un Apamea barışından sonra Armenia kralları Artaxias ve Zariadris’in topraklarını genişlettiğini aktararak bu olaya atıfta bulunur. Dolayısıyla M.Ö. II. yüzyılda İberyalılar Kyros’un (Kura Nehri) ötesinde bulunan Paryadres, Chorzene ve Gogarene’nin hakimiyetini kaybetmişlerdi.⁹⁵

Paryadrès, Küçük Kafkasya’nın Kura ovasını sınırlayan yamacını belirtir. Gogarène, güney Gürcistan’daki mevcut Kvemo Kartli olan Gugark-Somkhit’i bölgesine karşılık gelir. Bu toprakların yönetimi bazen Ermenistan kralına, bazen de İber kralına

⁸⁸Strabon, XI, 3, 5.

⁸⁹Pliny, Natural History, VI. 40,

⁹⁰Tacitus. Annals. VI. 3.

⁹¹Plut. Pomp. 34, 1; Pliny, Natural History, VI, 12. Braund, a.g.e., s.45.

⁹²Schleicher, a.g.e., s.43.

⁹³Strabon. XI, 3, 4.

⁹⁴Schleicher, a.g.e., s.40.

⁹⁵Strabon, XI, 14, 5; Braund, a.g.e., s.153.

bağılılığını bildiren bir Pitiakhş'ın yönetimine verildi. Burada Gogarene'nin önemini vurgulamak faydalıdır. Gogarene, geç antik çağ İberya Krallığı'nda önemli bir konuma sahipti. Yerel yönetici Pitiakhşi geniş bir özerkliğe sahipti. İberya kralı Gogarene üzerindeki kontrolünü genişletebilirse, Pitiakhşi krallıktaki ikinci adam konumuna yükseliyordu. Kral çok zayıfsa, yerel prens hem içeride hem de dışarıda bağımsız olarak hüküm sürebilirdi. Gogarene'nin arazisinin son derece verimli bir platodan oluşması da jeopolitik olarak önemli olan bölgeyi popüler kılmaktaydı. Platonun kendisi her tarafta doğal sınırlarla korunuyor ve bu da askeri bir tehdide mâni oluyordu. Bölge, Güney ve Kuzeyde yüksek dağlarla, kuzeydoğuda ise Kura Vadisi ile çevriliydi. Bu bölgede bulunan bir sınır kalesi erişimi güvence altına almaktaydı. Özellikle İberya ile Ermenistan arasındaki ulaşım bakımından Gogarene'den önemli ticaret ve iletişim yolları geçiyordu.⁹⁶ Strabon, Kura Nehri'nden geçen yüz yirmi köprünün önemli bir sayısına işaret ederek, Güney Kafkasya'dan geçen yol ağının yoğunluğu hakkında bir fikir verir.⁹⁷

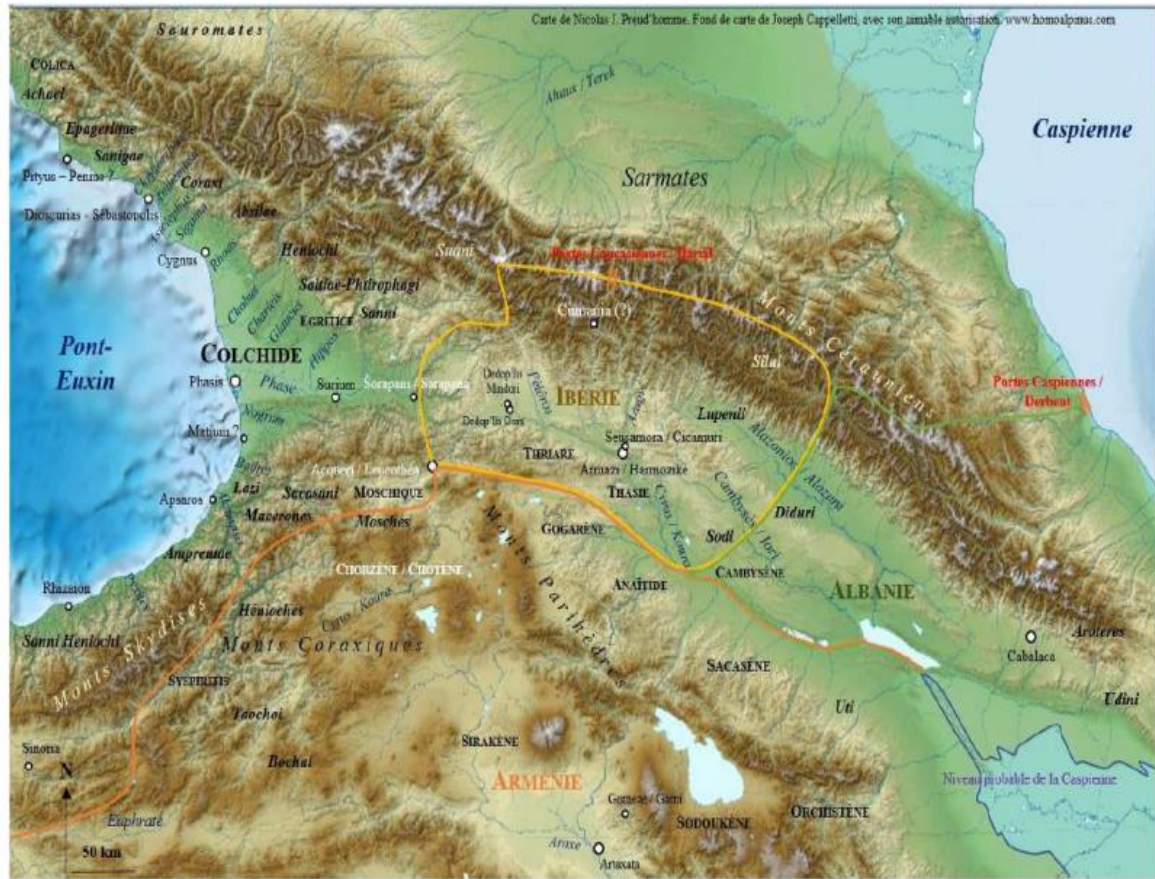
Chorzene, Gogarène'nin batısındaki Küçük Kafkas dağlarında, bugünkü Erzurum, Kars, Ardahan ve Artvin içinde yer alıyordu. Bu bölge, Appian'ın bahsettiği Chôtènes bölgesi ile özdeşleştirilebilir: Appian'ın anlatımına göre, bu bölgede gerçekten de Mithridates Eupator'un Kimmer Boğazı'na doğru geri çekilmesi sırasında karşı çıkan bir İberya halkı yaşıyordu. Pompey nehrin sağ kıyısında bulunan en önemli İberya kalesi Armazi'yi ele geçirdi. Bu nedenle Strabon zamanında, Kura'nın güneyindeki bölgeler hala İberya kralının egemenliğine ait olmalıdır.⁹⁸ Görüldüğü üzere İberya Krallığı'nın sınırları siyasi konjonktüre bağlı olarak her devirde farklılık göstermiştir. Özellikle coğrafyanın zorluğu ve sınır bölgelerinde ki çatışmalar ve toprakların krallıklar arasındaki geçişkenliği İberya'nın coğrafi sınırlarını kesin olarak tespit etmemizi mümkün kılmamaktadır.

⁹⁶ Schleicher, a.g.e., s.53.

⁹⁷ Strabon, XI, 3, 4; Cassius Dion, XXXVII, 1, 4.

⁹⁸ Appian, Roman History, CI, 465.

Şekil 1. *M.Ö. I. yüzyılda İberya ve Güney Kafkasya*

Kaynak: Pred'homme (2017: 23)

Şekil 2. M.S. 4. yüzyılda İberya ve Kafkasya

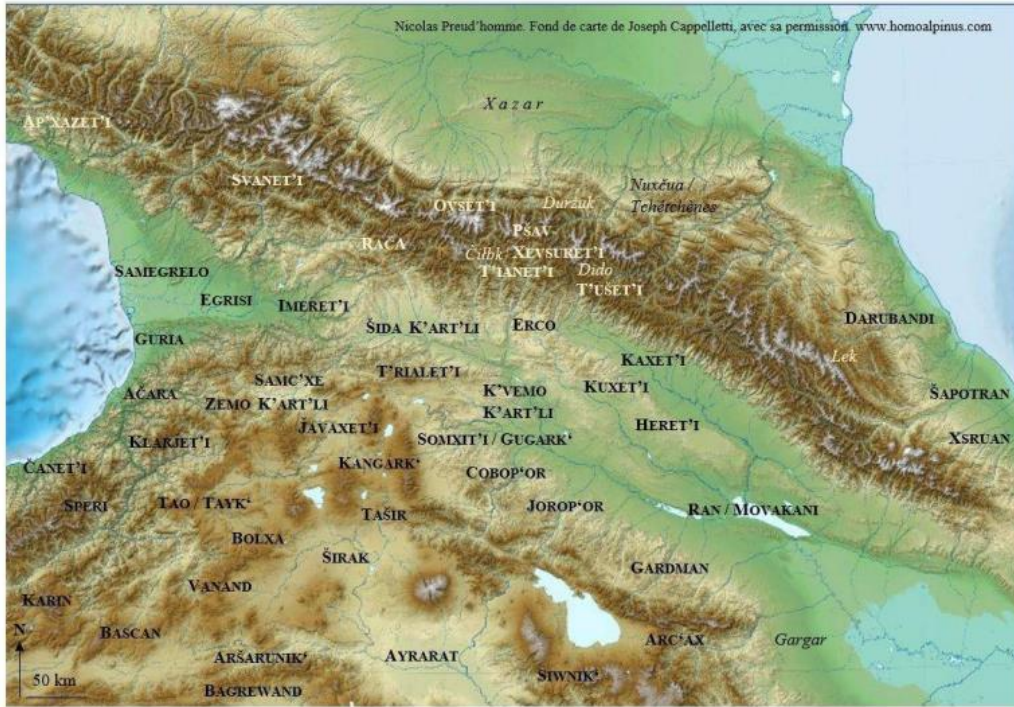
Kaynak: Pred'homme (2017: 26)

Şekil 3. M.S. 5. yüzyılda Gürcistan-Ermenistan Sınırları

Kaynak: Hewsen (1992:46)

Şekil 4. Güney Kafkasya Bölgeleri,

Kaynak: Pred'homme (2017:27)

3. GÜRCÜLERİN KÖKENİ

Gürcülerin kökenine dair antik çağdan itibaren ortaya atılan görüşler çeşitlilik göstermektedir. Yunanlı tarihçilerin birçoğu Gürcülerin bugünkü yaşadığı topraklara göç vasıtasıyla geldiğini varsaymaktadır. Bunlardan Herodot'a göre Kolkhisliler apaçık Mısır kökenlidir. Herodot, Kolkhislilerin Sesostri'sin ordusundan kalma oldukları için derilerinin kara ve saçlarının kıvrıkcık olduğunu belirtir. Ancak bu örnek Kolkhisliler ve Mısırlıların akraba olduklarını kanıtlamaya yetmemiş olacak ki o, yalnızca Kolkhisliler, Mısırlılar ve Ethiopialıların sünnet olduklarını söyler. Son olarak Mısırlılar ve Kolkhislilerin keteni aynı şekilde işlediklerine, yaşayışlarında ve dillerinde benzerlikler olduğuna dikkat çeker.⁹⁹ Herodot'un vermiş olduğu bu örneklerin tek gayesi Mısır Firavunu Sesostri'sin soyundan gelen savaşçıların Rioni ırmağı kenarına yerleşip burada yaşamaya başlamaları ve Kolkhislilerin soyunun da buradan geldiği görüşünü temellendirme çabasıdır.¹⁰⁰

Yunan tarihçi Megasthenes ise Herakles'ten daha güçlü olan Nabouchodrosor'un Libya ve İspanya İberya'sına bir sefer düzenlediğini ve buraları fethettikten sonra bölge halkını Pontos'un sağ kısımlarına götürerek yerleştirdiğini söyler.¹⁰¹ Appian'a göre ise bazı insanlar Asya'daki İberyalıların Avrupa'daki İberyalıların ataları olduğunu düşünürler: Bazıları da Asya'daki İberlerin İspanya İberya'sından bulundukları bölgeye göç ettiğini sanır. Ancak gelenekleri ve dilleri benzer olmadığı için sadece aynı ada sahip olduklarını düşünenlerin de var olduğunu vurgular.¹⁰²

Gürcü vakayinamesi *Moksevai Kartlisai*'ye göre ise Gürcüler Büyük İskender'in Kartli'yi fethetmesinden sonra bölgeye atadığı Arian Kartli kralının oğlu Azon'un yaşadığı ülkeye giderek oradan çok sayıda insanı getirip Kartli'ye yerleştirmesinden meydana gelir.¹⁰³ Diğer Gürcü vakayinamemiz *Kartlis Tskhovreba*'ya göre ise Gürcülerin kökenleri mitolojik bir hikâyeye dayandırılmaktadır. Buna göre Gürcüler Hz. Nuh'un soyundan gelmektedir. Efsaneye göre Babil Kulesi'nin yapımı sırasında Togarmah, Ağrı Dağı ile Masi arasındaki topraklara gelerek buraya yerleşir ve 8 çocuğu dünyaya gelir. Bunlar: Hayk, Kartlos, Bardos, Movakanos, Lekos, Heros, Kafkas ve Egros'tur. Bu

⁹⁹ Herodotos, *Tarih*, s.164-165.

¹⁰⁰ Jujuna Peikrişvili, *Kartvelolojiye Giriş*, Çev: Harun Çimke, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.24.

¹⁰¹ J. W. McCrindle, *Ancient India as described by Megasthenes and Arrian*, Trübner, London 1877, s.114-115.

¹⁰² Appian Cilt II, s.431.

¹⁰³ აბაშიძე (Abaşidze), a.g.e., s.23.

mitolojik anlatıya göre Gürcüler Togarmah'ın çocuğu Kartlos'un soyundan gelmektedir.¹⁰⁴

Evliya Çelebi tarafından XVII. yüzyıl gibi geç bir tarihte kaleme alınan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* de Gürcülerin kökeni hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Evliya Çelebi eserinde Gürcü kavmi için “*müşrik kavimlerinin birincisi Yahudi kavmidir. Yahudi kavminden sonraki günahkâr kavim Gürcü'nün Dadyan ve Şavşad kavmidir, bunlardan sonra Gürcü'nün Açıkbaş, Kuril ve Mikril kavimleri gelir*” der ve ekler: “*Gürcüler dağınık ve çeşitli bir halktır ve Davud Nebi ümmetiye Mesih milleti yani Hristiyan olurlar ve İncil kitabı ile ibadet ve amel etmeye başlamışlardır. Kitabı kavimdirler. Gürcü kavimleri on iki farklı dil konuşurlar ve birbirleriyle tercümanlar ile anlaşılır*”. Evliya Çelebi'ye göre Gürcüler Hristiyan milletin seçkin bir kavmidir ve o Gürcülerin kökeniyle ilgili verdiği bu bilgileri Gürcü papazlarının söylemlerine dayandırır.¹⁰⁵

Efsanevi anlatımların aksine modern araştırmacılar ise Gürcülerin Anadolu kökenli bir halk olduklarını ileri sürerler. Bunlardan İvane Cavakhişvili'ye göre Gürcü kavimleri Tubal ve Muşkiler, M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'dan Kafkasya'ya göç etmişlerdi. Cavakhişvili'nin bu görüşü Nicholas Marr tarafından da desteklendi. Yine Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşa'ya göre de Gürcüler Ön Asya'nın kadim halklarından biriydi.¹⁰⁶ Gerçekten de yapılan birçok modern çalışma ve arkeolojik veriler Gürcülerin Ön Asya kökenli olduğu görüşünü doğruladı.

4. İBERYA KRALLIĞI'NIN KURULUŞU, BÜYÜK İSKENDER VE AZON

Gürcü vakayinameleri *Kartlis Tskhovreba* (ქართლის ცხოვრება) ve *Moksevai Kartlisai*'nin (მოქცევაი ქართლისაი) İberya Krallığı'nın kuruluşu hakkındaki kayıtları Büyük İskender'in Küçük Asya'yı işgal etmesi ve Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla başlar.¹⁰⁷ Ancak bu vakayinameler bize bazı hususlarda birbiriyle çelişen bilgiler sunmaktadır. Bunun yanında *Kartlis Tskhovreba* vakayinamesi *Moksevai Kartlisai*'ye göre olayları daha ayrıntılı aktarmaktadır.

¹⁰⁴ Metreveli, a.g.e. s.13.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt II, Ed: Z. Kuşun, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s.162. Detaylı bilgi için bkz. Nur Kartalçı Polat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kafkaslar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2018, s.51-52.

¹⁰⁶ Nikoloz Berdzenişvili, Simon Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s.37-39.

¹⁰⁷ Rayfield, a.g.e., s.22.

Kartlis Tskhovreba'ya göre Büyük İskender Kafkasları geçerek Kartli'ye girmiş ve burada aile içi evliliği dikkate almayan, her türlü canlı ve hatta cesetleri bile yiyen Gürcülere has bazı adetlerle karşılaşmıştı. Mtkvari nehri boyunca kamp kurduğu sırada ise Bun-Türkler ve Kıpçaklar dediğimiz vahşi pagan halkı gören İskender oldukça şaşırılmıştı. Çünkü daha önce onların hâl ve hareketlerine benzer davranışlar sergileyen bir halka rastlamamıştı.¹⁰⁸ Shida Kartli'de ise karşısında Tukharisi, Tsunda, Khertvisi, Ghado'nun kayalarına yaslanmış Odzhkre, büyük Mtskheta şehri ve banliyöleri, Khuani, Kakheti, Sarkine ve Tsikhe-didi gibi pek çok müstahkem şehir ve kalelerini buldu. Bu şehir ve kaleler savaşçı halklar tarafından korunuyordu. Kendisi Mtskheta bölgesinde duran İskender ordusunu kısımlara ayırarak bu şehirleri kuşattı. Ardından Ksani'de bulunan, Nast'ak'isi denilen mevkide kendine bir yer seçti. Mtueris-tsikhe ve Tukharisi bölgesine geldiğinde ise bu şehirleri ele geçiremeyeceğini anladı. Ancak diğer şehir ve kaleleri altı ay içerisinde ele geçirdi. Sarkineli bazı Bun-Türkler İskender'e kötü davranmaya başlayınca onların barış ve teslim olma çağrılarını reddetti ve onlara: *"Beni tahkir ettiğinizden dolayı sizi bekleyen akıbet, benim elimle bütünüyle kılıçtan geçirilmektir"* dedi.¹⁰⁹ Kimsenin kaçmasına izin vermeyecek şekilde şehri kuşattı. Sark'ine halkı, zorlu şartlar altında geçen 11 aylık kuşatmadan sonra kayalar arasından gizli geçitler açarak şehri boşaltıp Kafkasya'nın içlerine doğru uzaklaştılar. Böylece İskender tüm Kartli bölgesini fethetti. Kartli bölgesine gelen ve yerel nüfusa karışan tüm kabileleri yok etti. On beş yaşından küçük kadınları ve masum çocukları esir aldı.¹¹⁰ Geriye sadece Kartlosid aşiretini bıraktı. Onları yönetmesi için ülkesinden getirdiği akrabası Iaredos'un oğlu Azon'u da bölgeye yönetici olarak atadı. Ve ona Roma ülkesinden Prot'atos denilen yüz bin adam verdi. Ardından İskender bölgeden ayrıldı.¹¹¹ *Kartlis Tskhovreba*'ya göre İskender bölgeden ayrılmadan önce Azon'a, güneşe, aya ve beş yıldıza tapmasını ve her şeyin yaratıcısı olan görünmez Tanrı'ya ibadet etmesini emretti. Halkında bu inanç sistemine uyması konusunda baskı yaptıktan sonra bölgeden

¹⁰⁸ რედაქტორი: დეკანოზი მაქსიმე ჟანტურია, *ქართლის ცხოვრება ლეონტი მროველი-ჯუანშერი*, ახალი ივირონი, თბილისი 2011, გვ.14-15. (Redaktori: Dekanozi Maksime Janturia, *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri*, Akhali İvironi, Tbilisi 2011, gv.14-15.)

¹⁰⁹ რედაქტორი: სიმონ ყაუხჩიშვილი, *ქართლის ცხოვრება*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი 1942, გვ.12. (Redaktori: Simon Kaukchişvili, *Kartlis Tskhovreba*, Sakartvelos SSR Metsierebata Akademii Gamomtsemloba, Tbilisi 1942, gv.12.); Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.20-21; ჟანტურია (Janturia), a.g.e., s.15; Gürcistan Tarihi, s.16-17.

¹¹⁰ Robert W. Thomson-ის *Kartlis Tskhovreba*-ის Ermenice nüshasını Gürcüce versiyonu ile karşılaştırdığı çalışmasındaki Ermenice nüshayı dikkate alacak olursak kuşatma 11 ay değil 12 ay sürmüştür. Esir alınan çocukların yaşları ise 15 değil 12'dir. Bkz. Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.25.

¹¹¹ ყაუხჩიშვილი (Kaukchişvili), a.g.e., s.12; Metreveli, a.g.e., s.21; ჟანტურია (Janturia), a.g.e., s.16.

ayrıldı. İskender'in bölgeden ayrılmasından sonra Azon, Mtskheta'nın duvarlarını yerle bir etti. Ancak Kartli'nin sınırlarında bulunan ana kale Armaz; Armaz'ın sonunda bulunan bir kale, Mtskheta'nın üzerinde yükselen dağdaki diğer bir kale ve Mtskheta'nın batısında bulunan dördüncü kaleye dokunmadı. Aksine kaleleri güçlendirip askerle doldurdu. Kartli'nin diğer tüm şehirlerinin duvarlarını ortadan kaldırdı. Hereti ve Berduji nehrinden Speri Denizi'ne kadar tüm sınırlarını işgal etti; Egrisi'yi ele geçirip Ovses, Lek'is ve Hazarları vergiye bağladı.¹¹²

Moksevai Kartlisai vakayinamesindeki anlatı ise şu şekildedir: İskender Gürcistan'a geldiğinde Mtkvari nehri üzerindeki dört şehirde yaşayan Bun-Türkleri gördü. Onların yaşadıkları şehirler: Sarkine-kasabası, Kaspi, Urbnisi ve Odzrakhe; ve kaleler; Sarkine'nin büyük kalesi, Kaspi Lordunun kalesi, Urbnisi ve Odzrakhi kaleleriydi. İskender, Bun-Türklerin Jebusilerin soyundan geldiğini, bütün canlıları yediklerini ve mezarın onlar için olmadığını, onların ölüleri bile yediklerini öğrenince şaşırdı. Kral onlarla savaşmadı ve gitti. Sonra Keldanilerden ayrılan Hun savaşçı kabileleri geldi ve haraç olarak Bun-Türklerin efendisinden toprak istedi ve Zanavi'ye yerleşti. Haraç olarak sahip oldukları Zanav'ı ellerinde tuttular ve bu nedenle oraya Herki dendi. Bir süre sonra tüm dünyanın kralı İskender gelip bu üç şehri ve kaleyi yağmaladı ve Hunları kılıçtan geçirdi. Ve Sarkine şehri İskender'e karşı on bir ay savaştı. Daha sonra İskender Sarkine'nin batısında durup bir asma dikti. Ksani'de sulama kanalını açıp başlangıç noktasına düzen sağlamak için insanlar görevlendirdi. Bu yerin adı Nastagasi idi. Ardından İskender Sarkine'yi ele geçirdi ve Bun-Türkler kaçtı. İskender'e Aryan Kartli kralının oğlu Azo eşlik etti. Onu Hereti, Eğri suyu, Ermeni ve Tsroli dağları sınır olmak üzere Mtskheta tahtına atadı ve gitti.¹¹³ *Moksevai Kartlisai*'ye göre İskender'in bölgeden ayrılmasından sonra Azo babası ile birlikte Arian Kartli'ye gitti. Ve 18 sülaleyi Kartli'ye getirdi. Eski Mtskheta'da oturdu ve tanrı olarak Gatsi ve Ga putlarına sahipti. Arian Kartli kralının oğlu olan Azo Mtskheta'nın ilk kralıydı ve öldü.¹¹⁴ *Moksevai Kartlisai*'nin İskender'in Gürcistan'a gelişi ve Azon ile ilgili kayıtları burada son bulmaktadır.

¹¹²ყაუხიშვილი (Kaukhchvili), a.g.e., s.13; Metreveli, a.g.e., s.21; ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.16.

¹¹³ რედაქტორი: ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები ორიგინალური ტექსტები და ახალი ქართული თარგმანები ტომი I, თბილისი 2008, გვ.21. (Redaktori: Levan Abashidze, Kartuli Hagiografiuli Dzeglebi Originaluri Tekstebi da Akhali Kartuli Targmanebi Tomi I, Tbilisi 2008, gv.21.).

¹¹⁴ აბაშიძე (Abashidze), a.g.e., s.23.

Daha ayrıntılı bilgiler aktaran *Kartlis Tskhovraba* ise anlatımına devam eder. İskender'in ölümüyle birlikte önceden vasiyet ettiği üzere Antikoz, Asurastan ve Ermenistan topraklarını, Hramos Trimikos'u, Bizitios Yunanistan'ı ve Kartli'yi, Platon da İskenderiye'yi kendi aralarında paylaştı. İskender ölmeden önce Azon'a da bir mektup bırakarak onun Bizitios'a itaat etmesini vasiyet etti.¹¹⁵

Azon, Bizitios'a itaat etti ancak İskender'in bırakmış olduğu dini terk ederek Gatsi ve Gaim adında gümüşten putlar yaptırıp onlara tapmaya başladı. Azon hiddetli ve kana susamış bir adamdı. Askerlerine; *“üzerinde silah bulunan her Gürcü'yü öldürmelerini”* emretti. Askerleri de onun emirlerine uyarak hâl ve hareketlerinden şüphelendikleri Gürcüleri öldürdüler. Hatta onlar Romalılara karşıda aynı saldırganlıkta bulundular.¹¹⁶

Büyük İskender veya generallerinin Kafkasya'da sefer yaptıklarına dair hiçbir tarihsel kanıt yoktur. Ancak *Moksevai Kartlisai* ve *Kartlis Tskhovreba* vakayinamelerinde böyle bir anlatı karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁷ Gürcü vakayinamelerinin İskender'den yaklaşık 1000 yıl sonra kaleme alındığını düşünecek olursak zaten bu bilginin teyide muhtaç olduğu anlaşılır. Dahası bu vakayinameler İskender'in Gürcistan'a gelişini anlattığı kısım hariç genellikle dini argümanların ve dini yapıların inşasının ön planda tutulduğu vakayinamelerdir. Peki Gürcü vakayinamelerinde niçin böyle bir anlatı karşımıza çıkar? Muhtemelen Gürcü müellifler Callisthenes'in Alexander Romance isimli eserinden etkilenerек kayıtlarında İskender ve Azon'dan bahsetmişlerdir. Her ne kadar İskender bölgeye gelmemiş olsa da bir Gürcü kralının İskender ile iletişim kurmuş olabileceği ihtimali de hiç yabana atılmamalıdır.¹¹⁸ Vakayinamelerde böyle bir efsanenin yer almasına karşın bir Makedon yahut Yunanlı komutanın bölgede hüküm sürdüğü düşünülebilir.¹¹⁹ Gürcü tarihçi Nodar Asatiani'ye göre kaynakların Büyük İskender olarak tasvir ettiği bu komutan Lysimakhos'tur.¹²⁰ Sonuç her ne olursa olsun Hellen kültürünün bölgeyi pek çok alanda etkilediği bir gerçektir. Zira bu dönemde Gürcistan'ın yabancı

¹¹⁵ ყაუხჩიშვილი (Kaukhchishvili), a.g.e., s.13; Metreveli, a.g.e., s.21; ჟანტურია (Janturia), a.g.e., s.16-17.

¹¹⁶ ყაუხჩიშვილი (Kaukhchishvili), a.g.e., s.13; Metreveli, a.g.e., s.21; ჟანტურია (Janturia), a.g.e., s.16-17.

¹¹⁷ Mikaberidze, a.g.e., s.158.

¹¹⁸ David Braund, *Georgia in Antiquity A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562*, Clarendon Press, Oxford 1994, s.141.

¹¹⁹ Kakha Shengelia, *A History of Georgia From The Ancient Through The Modern Times*, Caucasus University Publishing House, Tbilisi 2016, s.29; Nodar Asatiani, Otari Janelidze, *History of Georgia*, Petite Publishing House, Tbilisi 2009, s.22.

¹²⁰ ნოდარ ასათიანი, საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მეცხრამეტე საუკუნემდე, გამომცემლობა საქართველოს მაცნე, თბილისი 2001, გვ.39. (Nodar Asatiani, *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Metskhramete Saukunemde*, Gamomtsemloba Sakartvelos Matsne, Tbilisi 2001, gv.39.).

ülkelerle ticaret hacmi gelişmiş, Yunan dili ve yazını gelişip büyümüştür.¹²¹ Helenistik dünyayla yakın ticari ve ekonomik bağlar, bir yandan Helenistik para sisteminin – Lysimakhos’un (Kolkhis’te) ve Büyük İskender’in (İberya’da) staterlerinin taklitlerinin, diğer bir yandan da Attic ağırlık sisteminin buralarda yayılmasını sağlamıştır. Yunan dini kavramları bölgede yayılmış, ölü gömme adetlerinde mezara bozuk para atma geleneği uygulanmıştır.¹²² Helenistik dünyayla yakın siyasi, kültürel ve ekonomik bağların bir sonucu olarak, İberya’daki bu zamanın kültüründe özellikle mimaride; Sarkine’deki İon başkenti ve Armaztsikhe’nin bazı mimari detaylarında Helenistik kültürün bir dizi unsuru araştırılmaktadır.¹²³ Samadlo ve Tsikhiagora gibi dönemin bazı şehirlerinde yapılan arkeolojik keşiflerde ise İskender dönemine ait savaş ve yıkım izlerinin daha fazla ortaya çıkarılmasına rağmen İskender’in Kafkasya’ya gelişi hâlâ bir efsane olarak kabul görmektedir.¹²⁴

Parnavaz’ın ortaya çıkışı ve Azon’a isyan edip onu ortadan kaldırışına geçmeden önce *Kartlis Tskhovreba* ve *Moksevai Kartlisai* vakayinamelerinde Azon hakkında verilen bazı çelişkili bilgilere bakmak ve bunun nedenleri üzerinde konuşmak yerinde olacaktır. *Kartlis Tskhovreba* da verilen bilgiye göre Azon, İskender’in akrabasıdır ve Yunanistan’dan getirilmiştir. *Moksevai Kartlisai*’ye göre ise Büyük İskender Kartli’yi fethettiğinde Aryan- Kartli kralının oğlu Azo’yu bölgeye kral olarak atamıştır.¹²⁵ Verilen bu bilgileri dikkate alacak olursak birincisine göre Azon, Makedon yahut Yunan kökenlidir. İkincisine göre ise Azon Aryan-Kartli bölgesinden soylu bir aileye mensup biridir ve bu toprakların insanıdır. Dolayısıyla Mtskheta’daki krallığında ilk yöneticisidir.

Peki Gürcü vakayinamelerinde niçin iki farklı bilgi yer almaktadır? Gürcü tarihçi Mariam Çkhartişvili’ye göre: *Moksevai Kartlisai* metni *Kartlis Tskhovreba*’ya göre daha eskidir ve *Kartlis Tskhovreba*’nın yazarı bu metne aşinadır. Dolayısıyla Kartlis’in yazarı

¹²¹ Berdenişvili, Canaşia, a.g.e., s.58-59.

¹²² Othar D. Lordkipanidze, “The Greco-Roman World and Ancient Georgia (Colchis and Iberia), Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. *Actes du colloque de Cortone (24-30 mai 1981) Rome: École Française de Rome* 1983, s.138.

¹²³ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან ქრისტიანობის მიღებამდე, ტომი 1, გამომცემლობა პალიტრა, თბილისი 2012, გვ.123. (D. Muskhelişvili O. Caparidze, G. Melikishvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, Tomi 1, Gamomtsemloba Palitra, Tbilisi 2012, gv.123.).

¹²⁴ Lordkipanidze, a.g.m., s.136.

¹²⁵ რედაქტორი: გიორგი მელიქიშვილი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები საქართველოს უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე, ტომი I, გამომცემლობა “საბჭოთა საქართველო”, თბილისი 1970, გვ.214. (Redaktori: Giorgi Melikishvili *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi Sakartvelos Udzvelis Droidan Akhali Tseltagritsvi IV Saukunemde*, Tomi I, Gamomtsemloba Sabcota Sakartvelo, Tbilisi 1970, gv.214.); აბაშიძე (Abaşidze), a.g.e., s.23; ჟანტურია (Janturia), a.g.e., s.16.

Azon'u kötüleyerek onu herkesin nefret ettiği bir kişi olarak ön plana çıkarıp Parnavaz yanlısı bir tutum sergiler. Ancak Parnavaz bir kral veya soylu olmadığı için onun meşrutiyet sorununu da bir rüya anlatısı ile çözüme kavuşturur. Zira Parnavaz'ın rüyasında gördüğü güneş bir tesadüf değildir. Bilindiği üzere Kolkhis kralları Aetius'un torunlarıydı. Aetius ise Helios'un veya Güneş'in oğluydu. Bu nedenle, Parnavaz'ın rüyasında güneşi görmesi Kartlis'in yazarının bize, Parnavaz'ın Azo / Azon'dan hiçbir şekilde daha az soylu olmadığını gösterme çabasıdır. Bu bize aynı zamanda yazarın, *Moksevai Kartlisai* de geçen Arian Kartli isminin Kolkhis bölgesi ile aynı manaya geldiğini bildiğini gösterir.¹²⁶ *Moksevai Kartlisai* de adı geçen Arian Kartli bölgesinin tam olarak neresi olduğu henüz ispatlanmamış olsa da genel kabule göre bu bölgenin, tarihi Gürcistan'ın güneybatısında (Kolkhis), günümüz Türkiye'sinin kuzeydoğu kesiminde yer aldığı düşünülmektedir.¹²⁷

Aryan-Kartli'yi Kolkhis olarak düşündüğümüz zaman, İskender'in kral olarak bıraktığı Azon'un ismi derin bir anlam kazanır. Azo / Azon ve Jason'un aynı isimler, daha doğrusu aynı ismin varyasyonları olduğu çeşitli çalışmalarda defalarca belirtilmiştir. Aynı zamanda sonraki dönemlerde Gürcistan topraklarında oluşan siyasi birimlerde iktidarın meşrulaştırılmasında Aietianizm veya Kolkhis ile kalıtsal bağlantı fikrinin esas alındığı da unutulmamalıdır.¹²⁸ Bu bilgilerde bize Arian Kartli bölgesinin Kolkhis bölgesi olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla vakayinamelerdeki bu bilgilerden hareketle İskender'in bölgeye gelişi ve atadığı yönetici hususunda tartışmalı bilgiler yer almasına rağmen böyle bir hadise vuku bulmamış olsa bile Gürcü müelliflerin meşrutiyet oluşturma çabalarını İskender üzerinden ve Kolkhis bağlantısı ile yaptıkları açıktır.

Azon'un halka zulmettiği sıralarda Mtskheta'da Parnavaz (Farnavaz) adında bir genç yaşıyordu. Baba tarafından Mtskhetos'un oğlu Uplos'un soyundan anne tarafından İsfahanlı bir aileden geliyordu. O İskender'in Kartli'ye geldiği sırada Mtskheta'nın Mamasakhlisi olan Samar'ın yeğeniydi. Samar ve erkek kardeşi yani Parnavaz'ın babası İskender tarafından öldürüldü. Annesi ise bu sırada 3 yaşında olan Parnavaz'ı alıp Kafkas

¹²⁶მარიამ ჩხარტიშვილი, “ახალი დისკურსი მეფე აზოსა და არიან-ქართლის შესახებ”, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, No:13, 2016, გვ.313. (Mariam Chkhartishvili, “Akhali Diskursi Mepe Azosa da Arian-Kartlis Shesakheb”, Goris Sakhelmtsipo Satsavlo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti Istoriisa da Arkeologiis Tsentri, Shromata Krebuli, No:13, 2016, gv.313.).

¹²⁷Giorgi Leon Kavtaradze, “The Georgian Chronicles and The Reason D’etre of Iberian Kingdom”, *Journal of Historical Geography of the Ancient World*, Stuttgart 2001, s.188

¹²⁸ჩხარტიშვილი (Chkhartishvili), a.g.m., s.314.

dağlarına doğru kaçırdı. Büyüyünce memleketi Mtskheta'ya geri dönen Parnavaz zeki bir adam, mükemmel bir savaşçı ve usta bir avcıydı. Ama Azon'dan korktuğu için bu meziyetlerini gizledi. Bir müddet sonra avcılığı sayesinde Azon ile tanıştı. Azon'da avlanmadaki meziyetinden dolayı ona dostça davrandı. Bu sırada Parnavaz'ın annesi: *"Oğlum! Azon'dan sakın, ona hiçbir iyi özelliğini gösterme! Seni öldürmesi için ona fırsat verme."* diye yalvardı. Korkuya kapılan annesi ona: *"Sevgili oğlum, burayı terk et, beni memleketime, İsfahan'a, kardeşlerime götür. Canını Azon'nun elinden kurtar"* dedi.¹²⁹ Bu sırada Parnavaz rüyasında: *"Terk etmek için çabaladığı ıssız bir evde güneş ışığının pencereden içeri girdiğini, kendisini kaldırıp bir kırın ortasına götürdüğünü gördü. Elleriyle güneş ışığını silip yüzünü oğuşturdu."* Hayretle uyanan Parnavaz rüyasını: İsfahan'a gideceğini ve talihinin orada değişeceği manasında yorumladı. Ancak vakayiname yazarının bu rüya anlatısı bize Parnavaz'a hükümdarlığın Tanrı tarafından verildiğini göstermektedir. Buradaki Tanrı ise Güneştir. Böylelikle kral soyundan olmayan Parnavaz'ın meşrutiyeti sağlamlaştırılmıştır.¹³⁰

Bu rüya anlatısının ardından Parnavaz Dighomi'de avlandığı sırada akşam oldu ve geceyi orada geçirdi. Sabah şiddetli yağmurun yağmasıyla birlikte sığınacak bir yer ararken ağzı taşlarla kapatılmış bir mağara gördü ve orayı açarak mağaraya girdi. Mağaranın altın ve gümüş ile dolu olduğunu gören Parnavaz şaşkınlık içerisinde mağaranın girişini kapatarak bu durumu annesi ve iki kız kardeşine anlattı. Ve onlar hep birlikte geceleri mağaraya giderek buradaki hazineyi boşaltıp taşıdılar. Parnavaz böylesi bir zenginliğe ulaştıktan sonra Kuji'ye bir elçi göndererek ona birlikte hareket edip Azon'a karşı isyan etme teklifinde bulundu. Kuji bu teklife olumlu cevap verdi ve birlikte hareket etmeyi kabul etti. Ardından Parnavaz yanına alabildiği hazineler ile birlikte gizlice Egrisi'ye Kuji'nin yanına gitti. Burada Ovses ve Leklerle yapılan görüşmeler neticesinde onlarda Parnavaz'ın ordusuna katılıp Azon'a karşı mücadele etmeyi kabul ettiler. Bu gelişmelerin ardından Azon'da kendi birliklerini topladı. Ancak onun zulmettiği 1000 Romalı asker ve tüm Gürcüler Parnavaz'ın yanına geçti. Bu durumdan endişelenen Azon Mtskheta'yı terk ederek Klarjeti'ye gitti. Bunun üzerine Parnavaz Mtskheta'ya geldi ve dört kalenin hepsini ele geçirdi. Aynı yıl Klarjeti dışında Kartli'nin tamamına hâkim oldu. Ardından Parnavaz, Suriye kralı Antioch'a birçok hediye ve ona hizmet etme vaadiyle bir elçi gönderdi. Karşılığında Yunanlılara karşı ondan yardım

¹²⁹ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.17-18; Thomson, a.g.e., s.29; Metreveli, a.g.e., s.22;

¹³⁰ ჩხარტიშვილი (Chkhartishvili), a.g.m., s.309.

istedi. Antioch onun hediyelerini kabul ederek ona bir taç gönderdi ve Ermeni hükümdarlarına Parnavaz'a yardım etmelerini emretti. Ertesi yıl Azon'da birliklerini toplayıp Parnavaz'a karşı hareket etti. Parnavaz'da Gürcüler'i, Ovses ve Lekleri ve Ermenileri toplayarak o zamanlar Kajta-kalak yani Huri denilen bölgede iki ordu karşı karşıya geldi. Yapılan savaş neticesinde iki tarafta çok kayıp vermesine rağmen Azon'un ordusu firar etti ve Azon bu savaşta öldürüldü. Düşmanı takip eden Parnavaz Yunanistan (Roma) sınırındaki Andziandzor'u da zapt ettikten sonra geri dönüş yolunda Klarjeti'yi de ele geçirip büyük bir sevinçle Mtskheta'ya geri döndü.¹³¹

Elbette Parnavaz, Gürcülerin Mtskheta'daki ihlal edilen haklarını geri verdi, ancak bunu yaparken Aryan-Kartlileri baskı altına almadı. Aryan-Kartlileri devletin her imkanına sahip vatandaşları olarak bıraktı. Öyle ki onların Tanrıları Gatsi ve Ga'ya dokunmadı. Hatta Azo'ya karşı mücadelede kendisini destekleyen Arian Kartliler ayrıcalıklı bir konuma dahi sahip oldular.¹³²

Egris-ts'q'ali nehrinin altında kalan topraklar, yerel halk onlardan ayrılmak istemediği için Yunanlılar da kaldı. Parnavaz, kız kardeşlerinden birini Ovses-Oset kralı ile, diğerini ise Kuji ile evlendirdi. Kuji'ye Egrisi ve Suaneti'nin bulunduğu Egris-ts'q'ali ve Rioni arasındaki, deniz ile dağ arasındaki toprakları verdi ve onu orada Eristavi olarak atadı. Artık herhangi bir düşmandan korkusu kalmayan Parnavaz krallığına sekiz Eristavi ve bir Spaspet atadı. Parnavaz kendisine Kavkas'ın soyundan gelen Durdzuk kabilesinden bir eş seçti. Parnavaz, Mtskheta şehrini güçlü duvarlarla çevirdi ve İskender tarafından harap edilen kaleleri ve şehirleri yeniden inşa etti.¹³³ İskender'in İberya'yı işgal ettiği sırada 3 yaşında olan Parnavaz, 27 yaşında İberya'nın ilk kralı oldu ve 65 yıl hüküm sürdü.¹³⁴

5. PERSLERDEN SÂSÂNÎLERİN KURULUŞUNA KADAR İBERYA

5.1. PERSLERDEN MİLADIN BAŞINA KADAR İBERYA

Antik çağdan itibaren Gürcistan, coğrafi yakınlığı dolayısıyla hem İran bölgesinde kurulan devletlerle hem de Yunanlıların Kolkhis bölgesinde kurdukları koloniler

¹³¹ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.17-18; Thomson, a.g.e., s.29; Metreveli, a.g.e., s.22.

¹³² მარიამ ჩხარტიშვილი, სახეები საქართველოს წარსულიდან, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი 2009, გვ.11. (Mariam Chkhartishvili, Sakheebi Sakartvelos Tsarsulidan, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi 2009, gv.11.).

¹³³ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.17-18; Thomson, a.g.e., s.29; Metreveli, a.g.e., s.22.

¹³⁴ Cyrill Toumanoff, "Chronology of the Early Kings of Iberia", *Traditio* Vol.25 1969, s.8-9.

vasıtasıyla önce Yunanlılarla ardından da Roma ve Bizans dünyasıyla yakın bir ilişki içerisinde oldu. İran'ın Gürcistan bölgesindeki hakimiyeti önce Medler, daha sonra Ahameniş Pers İmparatorluğu altında, M.Ö. VII. yüzyılın ortalarından dördüncü yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık üç yüz yıl sürdü.¹³⁵ Herodot'a göre Ahameniş Pers İmparatorluğu yönetiminde proto-Gürcü kabileleri Matienler, Saspeirler ve Alarodialılar 200 talant ödemekle mükellef 18. Satraplığı ve Moskhililer, Tiberanililer, Makronai, Mossyoikia ve Marsa kabileleri 300 talant ödemekle mükellef 19. Satraplığı oluşturuyordu.¹³⁶ Bu Gürcü kabileleri bir savaş sırasında zorunlu olarak Pers ordusuna katılmak ve ağır vergiler ödemek zorundaydı. Her ne kadar Kolkhis bölgesi Perslerin tam olarak hakimiyet alanı içinde değilse de Kolkhisliler gönüllü olarak her beş yılda bir 100 kadın ve erkeği Ahameniş Pers İmparatorluğu'na vergi olarak gönderiyordu. Bu kişiler özellikle Persler tarafından Susa tahkimatı gibi yapı işlerinde çalıştırılmak üzere kullanıldı.¹³⁷ Herodot bu bilgilerin dışında Kserkes'in ordusunda bulunan Gürcü kabilelerinin askeri teçhizatları hakkında da çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. O, Moskhoilerin, Tibarenlerin, Makronların ve Mossinoiklerin savaşta kullandıkları başlıkların ağaçtan, kalkanlarının küçük, mızraklarının kısa saplı, uçlarının ise sivri ve uzun olduğunu aktarır. Yine Kolkhislilerin ve Saspeirlerin savaşta kullandıkları başlıkların da ağaçtan olduğunu, kalkanlarının küçük ve tabaklanmamış deriden yapıldığını, kısa mızraklara ve eğri kılıçlara sahip olduklarını söyler.¹³⁸ Her ne kadar bu dönemde bazı Gürcü kabileleri Ahameniş Pers İmparatorluğu'na bağlı gözükse de Persler hiçbir zaman Gürcistan bölgesini bütünüyle kontrol altına alamadılar. Daha ziyade Güney Gürcistan bölgesinde hakimiyet kuran Persler, Kuzeydeki kabileleri kontrolleri altına almak istedikleri zaman şiddetli direnişlerle karşılaştılar.¹³⁹ M.Ö. V. yüzyılın başlarında Persler iç karışıklık ve taht kavgaları nedeniyle oldukça zayıfladı. Kral Kyros kardeşi Artakserkses'e karşı giriştiği taht mücadelesi sırasında Yunan paralı askerlerini de ordusuna dahil etti. Ancak Kyros'un savaş sırasında yakalanarak öldürülmesi sonucunda ordusu dağıldı. Yunan paralı askerlerinin M.Ö. 401 yılında geri çekilmesi Ksenophon'un Anabasis'in de detaylı bir şekilde anlatılır. Bu eser aynı zamanda M.Ö. 400 yılında Gürcistan'daki kabileler ve halklar hakkında zengin bir içerik sunmaktadır.¹⁴⁰ Zira

¹³⁵ Rayfield, a.g.e., s.20.

¹³⁶ Herodotos, *Tarih*, s.260.

¹³⁷ Rayfield, a.g.e., s.19.

¹³⁸ Herodotos, *Tarih*, s.544.

¹³⁹ Keith Hitchins, "History of Iranian-Georgian Relations", *Iranica*, Cilt:X, Fas:4, s.464.

¹⁴⁰ Mihail Sergeyeviç İvanov, *İran Tarihi En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Hasan Demircioğlu, Selenge Yayınevi, İstanbul 2021, s.80-81; Rayfield, a.g.e., s.20.

Ksenophon proto-Gürcü kabilelerinin bu süreçte Pers boyunduruğundan kurtulduğunu ve bağımsız hareket ettiklerini bizzat müşahade etmiş ve bu durumu eserinde belirtmiştir.¹⁴¹ Eve dönüş yolunda Ksenophon ve 10.000 askeri güneybatı Transkafkasya'dan geçtiler. Zaman zaman yerel Gürcü kabileleri ile geçişlerini müzakere ettiler, bazen de şiddetli çatışmalara giriştiler. Ayrıca 10.000 kişilik güçlü ordunun önemli miktarda erzak ihtiyacı vardı ve bu da onların yerel halkla çatışmalarına yol açtı. Bazı müstahkem kasabalara saldırıp ele geçirirken, alınamayacak kadar güçlü olanları ise atlamak zorunda kaldılar.¹⁴² Ksenophon'un kayıtlarından, güneybatı Transkafkasya'nın nüfusunun, zamanın savaş teknolojisinde ve taktiklerinde iyi bir ustalığa sahip olduğu da görülmektedir. Hendekler, ahşap duvarlar, kuleler, iç kaleler, bentler gibi savunma unsurlarına sahip olan bölge insanı dönemin gelişmiş savaş aletleri olarak da mızraklar, hançerler, baltalar, oklar, kalkanlar, miğferler ve çeşitli zırhlara sahiptiler.¹⁴³ Tıpkı Herodot gibi Ksenophon'da bölgede yaşayan Makronların hasır kalkan ve mızraklar kullandıklarını, üzerlerine de tüylü tunikler giydiklerini belirtir.¹⁴⁴ Her ne kadar Ksenophon'un kayıtlarından bu zamanın dağınık halde yaşayan kabilelerini bağımsız halde görsek de M.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında Persler, Yunan şehirleri Sinope ve Amis'i egemenlikleri altına aldıkları için, batı Gürcü kabileleri üzerindeki egemenliklerini yeniden ortaya koymayı başarmış olabilirler. Ancak Ahamenişlerin batı satrapları üzerindeki hakimiyeti zayıftı ve II. Artaxerxes (MÖ 405-359) döneminde, Ermenistanlı Orontes ve Kapadokya'lı Datam da dahil olmak üzere birçok vasal Pers otoritesine karşı bağımsızlıklarını kazandı.¹⁴⁵ Fakat bir müddet sonra Gürcüler için yeni bir tehdit unsuru ortaya çıktı. Gürcülerin güneyli komşuları Ermeniler Gürcü kabilelerinin yaşadığı kuzeydeki toprakların bir bölümünü işgal ettiler.¹⁴⁶ M.Ö. 331 yılına gelindiğinde ise Büyük İskender'in Doğuya doğru gerçekleştirmiş olduğu sefer bölgedeki dengeleri derinden etkiledi. Yukarıda belirttiğimiz üzere her ne kadar İskender'in Gürcistan topraklarına girmiş olduğuna dair somut kanıtlar olmasa da Gürcü kaynakları İbery Krallığı'nın kuruluşunu Büyük İskender'in bölgeye gelişiyle başlattı.

¹⁴¹ David Marshall Lang, *Gürcüler*, Çev: Neşenur Domanıç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997, s.64.

¹⁴² Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev: Oğuz Yarılgas, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s.

¹⁴³ Edit: David Braund, *Researches in Iberia-Colchology*, "About the Military-Political Situation in Iberia-Colchis (Georgia) in the 4th cent. BC- 2nd cent. AD. (Written Sources and Archaeological Evidence)", *Otar Lordkipanidze Centre Of Archaeology Of Georgian National Museum*, Tbilisi 2012, s.120.

¹⁴⁴ Ksenophon, a.g.e., s.339.

¹⁴⁵ Ronald Grigor Suny, s.10-11.

¹⁴⁶ ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 1979, გვ.38. (Ivane Cavakishvili, Tkhzulebani Tormet Tomad, Tomi I, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti, Tbilisi 1979, gv.38.).

5.1.1. Kral Parnavaz Devrinde (M.Ö.299-M.Ö.234) İbery Krallığı

Büyük İskender'in seferleri ve M.Ö. 331'de Arbela'da (Gaugamela) Perslere karşı kesin zaferi ile Pers gücü Küçük Asya'da çöktü. Yunan genişlemesi sadece Persleri geri püskürtmekle kalmadı, aynı zamanda Doğu Anadolu üzerinde yeni bir kültürel ve siyasi hegemonyayı da beraberinde getirdi.¹⁴⁷ Pers İmparatorluğu'nun yıkılması, Makedonyalıların bu bölgelerde yeterli bir ikame sağlayamaması ve bölgenin dış siyasi baskılardan kurtulması, Cyrus-Kura vadisinde, İbery Krallığı'nın oluşumuna katkıda bulunan önemli bir faktördü. Diğer önemli bir faktör ise dağınık halde bulunan Gürcü kabilelerinin Parnavaz liderliği altında birleşmiş olmasıydı.¹⁴⁸ Nitekim tüm bu etmenler, Gürcü tarihi kaynaklarının M.Ö. 299 yılında Parnavaz önderliğinde İbery Krallığı'nın kurulduğuna dair aktardığı bilgileri de doğrular niteliktedir.¹⁴⁹

Parnavaz krallığını kurduktan sonra Yunan idari kurumlarından ziyade Pers kurumlarına benzer bir teşkilatlanmaya gitti. Zira orduyu yeniden düzenlerken, kraliyet soyundan bir başkomutanı Strategos olarak değil, Spaspes ismiyle ordunun başına atadı.¹⁵⁰ Aynı zamanda kısa süre içerisinde sınırlarını genişleten Parnavaz, Kartli sınırlarını batı Gürcistan'a yaymakla kalmadı, Zemo Kartli (Mtskheta), Kvemo Kartli, Shida Kartli ve Kakheti'yi de hakimiyet sahası içinde tutup M.Ö. III. yüzyılda Kartli/İbery Krallığı'nı gücünün zirvesine ulaştırdı.¹⁵¹ M.Ö. 323 yılında Büyük İskender'in ölümünün ardından Parnavaz, onun mirasçılarıyla dostane ilişkiler sürdürdü ve Selevkos İmparatorluğu'nun yöneticilerine haraç ödedi. Toumanoff, M.Ö. 301 yılında Ermenistan'da Selevkos hakimiyetinin kurulduktan sonra, Selevkosların Ermenistan'a kuzeyden baskı sağlamak için 2 yıl içinde İbery'de da bir vasal devlet kurmasının gerekli olabileceğini öne sürüyor. Bu yüzden 299-234 yılları arasında hüküm sürdüğünü tahmin ettiği Parnavaz, muhtemelen hükümdarlığı boyunca bir Selevkos vasalı olarak faaliyet gösteriyordu.¹⁵² Zira Gürcü vakayinamesinde de belirtildiği üzere Kral Parnavaz yönetimi

¹⁴⁷ Ronald Grigor Suny, a.g.e., s.11.

¹⁴⁸ Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington 1963, s.80; *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტომი I, გვ.121. (Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, Tomi I, gv.121.).

¹⁴⁹ *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტომი I, გვ.121. (Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, Tomi I, gv.121.).

¹⁵⁰ Fatema Soudavar Farmanfarmanian, "Georgia and Iran: Three Millenia of Cultural Relations An Overview", *Journal of Persianate Studies* 2, 2009, s.10.

¹⁵¹ Kakha Shengelia, a.g.e, s.30.

¹⁵² Toumanoff, a.g.m., s.9.

boyunca Antiochus’a bağlı kaldı ve ülkesinde huzur ve istikrarı sağlayarak 65 yıl boyunca hüküm sürdü.¹⁵³

İskender’in ölümüyle birlikte İberya Krallığı’nın doğuşu gibi bölgede pek çok yeni siyasi güç ortaya çıktı. Parnavaz’ın İberya Krallığı’nın başında bulunduğu dönemde, M.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selevkosların iç karışıklıklar sebebiyle güç kaybetmesi İran bölgesinde Parthların doğuşuna zemin hazırladı. İberya Krallığı’nın Güneyli komşuları Ermeniler ise aşağıda göreceğimiz üzere M.Ö. 190 yılından itibaren bölgede siyasi olarak güçlenmeye başladı.

5.1.2. Kral Saurmag (M.Ö.234-159) ve I. Mirian (M.Ö.159-109) Devrinde İberya Krallığı

İberya Krallığı, Parnavaz’ın halefleri Saurmag (M.Ö.234-159)¹⁵⁴ ve I. Mirian (M.Ö.159-109)¹⁵⁵ döneminde de oldukça güç kazandı. Bu zamanda krallık, tarihi Kartli dışında, daha sonraki Kakheti, Kola, Artani ve Batı Gürcistan topraklarının önemli bir bölümünü oluşturan Klarceti’nin büyük bir bölümünü (Acara, Argveti, Egrisi ve Svaneti) kapsıyordu. Tıpkı Parnavaz gibi Saurmag ve I. Mirian’da bu dönemde Selevkoslara tabi idi.¹⁵⁶

M.Ö. 190’a gelindiğinde Romalılar, Magnesia kenti yakınlarındaki bir savaşta Selevkos kralı III. Antiochus’u yendi ve onu aşağılayıcı bir barış anlaşması imzalamaya zorladı. Böylelikle Roma’nın Anadolu ile M.Ö. 205’den beri var olan dolaylı ilişkisi, ilk defa doğrudan bir ilişkiye dönüştü.¹⁵⁷ Selevkoslar’ın yaşadığı bu hezimetten sonra Selevkos Krallığı’nın kuzey eyaletlerinin hükümdarları I. Artaks ve Zariadre bundan yararlandılar ve kendilerini Selevkosların tabiiyetinden kurtardılar. Strabon’un da ifade ettiği üzere I. Artaks Armenia’da, Zariadre (MÖ 212-188) ise Sophene Bölgesin’de yönetimi ele geçirdi.¹⁵⁸ Bu devletler, İberya’daki iç karışıklıklardan yararlandı ve Gürcistan’ın güney bölgelerinin bir kısmını işgal etti. Strabon’a göre buralar, Kura

¹⁵³ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.21-22.

¹⁵⁴ Toumanoff, a.g.m., s.9.

¹⁵⁵ I. Mirian devrinde Antiochus’un krallığı Babil’de sona erer, bu açıkça Mezopotamya’nın 141’de Arşaklılar tarafından Seleukoslardan ele geçirilmesine atıfta bulunur.

¹⁵⁶ Nodar Asatiani, Otari Janelidze, a.g.e., s.24.

¹⁵⁷ Oğuz Tekin, “Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12.-M.S. 4. Yüzyıllar Arası,” *İletişim Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, s.171.

¹⁵⁸ Strabon XI.14.15; Cyril Toumanof, a.g.e., s.290; Nodar Asatiani, Otari Janelidze, a.g.e., s.24.

Nehri'nin diğer tarafında yer alan Periadres dağının, Horzene ve Gogarene'nin yamaçlarıydı.¹⁵⁹

M.Ö. 120 yılında Pontos Krallığı'nın başına gelen ve Pontos'un gücünü zirveye ulaştıran Mithradates VI Eupator, Kolkhis bölgesini ele geçirdi.¹⁶⁰ Pontos ve Kolkhis dağlarındaki zengin altın ve bakır madenlerini işleyerek krallığını zamanının en zengin krallıklarından bir hale getiren Mithradates VI Eupator, savaşçı kavimlerle ve komşu devletlerle de ittifaklar kurdu. Zira komşusu Armenia kralı II. Tigranes ile kızı Kleopatrayı evlendirdiği gibi Parthlar ile de bir anlaşmaya vardı.¹⁶¹ Ayrıca ele geçirdiği Kolkhis bölgesi, oluşturacağı deniz filosu içinde kendisine doğal bir kaynak sunuyordu.¹⁶² Bu ve benzeri politikaları sayesinde krallığını gücünün zirvesine ulaştıran Mithradates kısa bir süre sonrada Romalılar ile çeşitli defalar karşı karşıya geldi.¹⁶³

5.1.3. Roma'nın İberya Krallığı Üzerine Askeri Saldırısı

Ermeni kralı II. Tigranes devrinde (MÖ 95-55) Ermeniler yayılcı bir politika izledi. Strabon'un belirttiğine göre Tigranes ülkesinin sınırlarını doğuda İberya ve Albanya'ya batıda ise Commagene ve Osroene bölgelerine kadar genişletti.¹⁶⁴ Ancak Tigranes'in kısa sürede artan gücü müttefiki ve aynı zamanda kayınpederi olan Mithradates'in Romalılar karşısında azalan gücüne paralel olarak gittikçe azalmaya başladı. Zira Roma ile Mithradates arasında yapılan uzun savaşların sonucu Romalıların lehine olmuştu.¹⁶⁵ Nitekim III. Mithradates Savaşları sırasında M.Ö. 66 yılında bölgeye gönderilen Pompey'in ordusu ve Mithradates arasında yapılan savaşlarda Mithradates büyük bir hezimete uğrayarak damadı II. Tigranes'e sığınma talebinde bulundu.¹⁶⁶ II. Tigranes'in bu talebi reddetmesi üzerine Mithradates önce Pontos kıyılarına oradan da Kolkhis'e geçti.¹⁶⁷ Buradan da Bosporos'a ulaşan Mithradates çeşitli halklardan asker toplamaya başladı. Bunu öğrenen Pompey hemen harekete geçerek zorlu bir seferin sonucunda İberya ve Albanya krallıklarını ele geçirdi.¹⁶⁸ Pompey'in Kafkasya seferi,

¹⁵⁹ Strabon XI.14. 5; Nodar Asatiani, Otari Janelidze, a.g.e., s.24.

¹⁶⁰ Appian, Mithr. 15; Strabon, I. 1. 1; XII. 3. 1.

¹⁶¹ Murat Arslan, Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, s.112.

¹⁶² Strabon, XI. 2. 15 s. 497; 17 c. 498; 18 s. 499.

¹⁶³ Bkz. Murat Arslan, Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı.

¹⁶⁴ Strabon, XI.14.15.

¹⁶⁵ İlhami Tekin Cinemre, *Geç Antik Çağda Romalılar ve Sâsânîler Arasında Armenia (224-451)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s.71.

¹⁶⁶ Plut. Pomp. XXXII. 9; ayrıca bkz. Cass. Dio. XXXVI. 50. 1; 52. 1;

¹⁶⁷ Strab. XI. 2. 13; App. Mithr. 101.

¹⁶⁸ Plut. Pomp. XXXV. 2-4; App. Mithr. 103.

İberya Krallığı açısından başka bir öneme de sahipti. Bu zamana kadar İberya krallarının isimleri Roma kaynaklarında yer almazken artık Pompey'in bölgeyi ele geçirmesi ve Romalıların doğrudan İberya ile ilişki kurması, İberya krallarının kaynaklarda yer almasını sağladı. Zira kaynakların bahsettiği üzere Pompey'in bölgeye sefer düzenlediği sıralarda İberya Krallığı'nın başında Artag¹⁶⁹ (Artoces)¹⁷⁰ (M.Ö.78-63) bulunuyordu.¹⁷¹ Pompey, Kafkasya seferinin ardından Kolkhis bölgesinin yönetimini ise Aristarkhos'a verdi.¹⁷²

Her ne kadar İberya Pompey'in seferi sonucu Roma'nın vassalı bir ülke olarak görünse de Parthların bölgede giderek güçlenmeye başlaması ve sınırlarını genişletmesi Roma hakimiyetinin bölgede kısa sürmesine neden oldu. Zira Roma'nın Carrhae savaşında Parthlara karşı başarısızlığı ve onu takip eden iç savaşlar, Transkafkasya halkları arasında büyük bir yankı uyandırdı ve Roma'nın otoritesi oldukça sarsıldı.¹⁷³ M.Ö. 36'ya gelindiğinde bölge halkaları arasında Roma karşıtı girişimler had safhaya ulaşmıştı. Nitekim M.Ö. 37-36 yılında İberler, Marc Antony'nin Parthlara karşı düzenlediği sefere katılmayı reddetti ve M.Ö. 36'da Roma karşıtı büyük bir isyan başladı.¹⁷⁴ Bu sırada Marcus Antonius'un Armenia'da bıraktığı Publius Canidus Crassus,¹⁷⁵ İberya ve Albanya'ya karşı bir sefer düzenledi ve bu krallıkları yenilgiye uğrattı. Publius Canidus Crassus'un İberyalılara sefer düzenlediği sırada İberler'in kralı

¹⁶⁹ Toumanoff, a.g.m., s.11.

¹⁷⁰ Pompey'in Kafkasya seferi sırasında Albanlara ve Ermenilere bitişik olarak Cymus'un iki yakasında yaşayan İberler ve kralları Artoces, Pompeius'un üzerine geleceğinden korkarak, barış bahanesiyle ona elçiler gönderdi. Artoces kendisini güvende hissedeceği ve Pompey'in gafil avlanacağı bir zamanda ona saldırmaya hazırlandı. Fakat bunu tam zamanında öğrenen Pompey, Artoces yeteri kadar hazırlık yapamadan İberya topraklarını işgal etti. Aslında Pompey, Artoces farkına varmadan önce Akropolis adlı şehre kadar ilerlemişti. Bu kale, Kafkasya'nın uzandığı en dar noktadaydı ve geçidi korumak için oraya inşa edilmişti. Pompey'in buraya gelişiyle paniğe kapılmış olan Artoces, kuvvetlerini dizme şansı bulamadı, ancak nehri geçerek köprüyü yaktı ve kale içindekiler, onun kaçışı ve ayrıca savaşta aldıkları yenilgi nedeniyle teslim oldular. Pompey, bu geçidin hakimiyetini ele geçirdikten sonra, geçidin başına bir garnizon bıraktı ve bu noktadan başlayarak nehrin bu yakasındaki tüm toprakları boyunduruk altına aldı. Pompey Cymus'u geçmek üzereyken, Artoces barış talebinde bulundu ve köprüyü gönüllü olarak teslim edeceğine ve ona erzak sağlayacağına dair söz verdi. Ancak düşmanın çoktan karşıya geçtiğini görünce korkup bu defada kendi topraklarından akan Peleros nehrine doğru kaçtı. Durumu fark eden Pompey, onu takip ederek bu bölgeyi de ele geçirdi. Düşman okçuları hünerlerini göstermeden onlara yakınlaşarak bozguna uğrattı. Orada, Artoces Pelorus'u da geçerek o dere üzerindeki köprüyü de yaktı; geri de kalanlardan bazıları çatışmalarda, bazıları ise nehri geçerken öldürüldü. Sağ kalanlar ise ormanlara çekilerek ağaçların tepesinden Pompey'in ordusunu ok yağmuruna tuttular. Ancak ormanları ateşi verip ağaçları kesen Romalıları onları da kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Artoces Pompey'e hediyeler göndererek tekrar barış yapmak istedi. Ancak Pompey çocuklarını rehin olarak göndermedikçe barış yapmayı kabul etmeyeceğini ilettiler. Artoces'in çocuklarını rehin olarak Pompey'e göndermesi sonucunda antlaşma sağlanabildi. Bknz: Cassius Dio, 37. s.99-101.

¹⁷¹ App. Mithr. 103, 117; Cassius Dio, 37. s.99-101.

¹⁷² App. Mithr. 114.

¹⁷³ David Braund, a.g.e., s.170.

¹⁷⁴ Alexander Mikeberidze, a.g.e., s.9; Ronald Rigor Sunny, a.g.e., s.14.

¹⁷⁵ Canidus'un amacı, Ermenistan'ın kendisinin herhangi bir kuzey saldırısına karşı güvende kalmasını sağlamak olacaktı. Bkz. Lee E. Patterson, "Antony and Armenia", TAPA 145, 2015, 77-105.

II. Parnavaz (I. Bartom M.Ö.60-33) idi¹⁷⁶. II. Parnavaz'ı yenilgiye uğrattıktan sonra onu Albanlara karşı düzenleyeceği seferde yanına çeken Crassus, Albanya'yı da işgal ederek kralları Zober'i yenilgiye uğrattı.¹⁷⁷

Gürcü vakayinamelerinde bahsedilmeyen bu hadisenin ardından, elli yıldan fazla bir süre önce İran'a kaçan Kral Parnajom'un (M.Ö.109-90)¹⁷⁸ oğlu II. Mirian (M.Ö.30-20),¹⁷⁹ bir Parth ordusuyla İberya'ya döndü. II. Mirian'ın ordusu hem II. Parnavaz'ı hem de onun müttefiki ve damadı olan Kartam'ı yenilgiye uğratıp her ikisini de öldürdü. İberya'yı küçük düşürücü bu hadisenin ardından Parnavaz hanedanını İberya tahtına geri getirdiğinde yaşlı bir adam olan II. Mirian, sadece on yıl hüküm sürdü. Roma ile iş birliği yaptı ve Kafkasya geçitlerini kuzeyli işgalcilere kapalı tuttu.¹⁸⁰ Roma, İberya'yı bir daha asla işgal etmedi: resmi olarak Augustus, İberya'nın "*Roma'nın dostluğunu kazandığını*" ilan etti ve bölgeden Roma vergilerini kaldırdı. Buna karşılık, Ermenistan M.S. I. yüzyıla kadar Parthlar ve Roma arasında bir çekişme sahası olarak kalmaya devam etti.¹⁸¹

5.1.4. I. ve II. Yüzyıllarda İberya Krallığı'nın Yükselişi

Miladın başlangıcı ile birlikte İberya Krallığı Roma ve Parthlar arasındaki mücadelelerden ve Roma'nın müttefiki olmanın avantajından yararlanarak güçlenmeye başladı. Bu sırada krallığın başında I. Parsman (Aderki M.S.1-58)¹⁸² bulunuyordu. I. Parsman'ın yönetimi altında İberya ilk başta komşularıyla, özellikle de Kuzey Kafkasya'nın savaşçı halklarıyla barış içinde yaşadı. Ayrıca İberya Krallığı'nın barış içerisinde yaşamasının nedenlerinden biri de Roma'nın koruması altında olmasıydı. Tacitus'un belirttiğine göre 23 yılında İberya ve Albanya gibi krallıklar dört Roma lejyonu tarafından korunuyordu.¹⁸³

35 yılında Parthlar'ın Ermenistan'ı işgal etmesi ve Roma İmparatoru Tiberius'un yardım etmeleri karşılığında Ermenistan'ı İberya kralının kardeşi Mithradates'e vaat

¹⁷⁶ Dio 49.24.1 s.391;

¹⁷⁷ Dio 49.24.1 s.391; Mestrius Plutarkhos, *Marcus Antonius*, Çev: Mehmet ÖzakTürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s.39.

¹⁷⁸ Gürcü kralı I. Mirvan'ın (M.Ö.159-109) oğludur. 19 yıl hüküm sürmüştür. Kendisinden sonra tahta geçen kayın biraderi I. Arşak (M.Ö. 90-78) tarafından öldürülmüştür. İsminin tıpkı Parnavaz (Pharnabazus) gibi farnah'dan türediği düşünülmektedir. Bkz. Cyril Toumanoff, "Chronology of the Early Kings of Iberia" s.10.

¹⁷⁹ Babası Parnajom'un öldüğü sırada 1 yaşında olan II. Mirvan, II. Parnavaz'ın dul eşi ile evlenmiş ve 10 yıl Kartli/İberya tahtında hüküm sürmüştür. Bkz. Cyril Toumanoff, "Chronology of the Early Kings of Iberia" s.11.

¹⁸⁰ Rayfield, a.g.e., s.29.

¹⁸¹ Sunny, a.g.e., s.14.

¹⁸² Toumanoff, a.g.m., s.11-12.

¹⁸³ Tacitus' Annals, 4.5.2, s.124.

etmesi İberya kralının büyük bir ordu ile Ermenistan'ı işgal etmesini sağladı. Parsman, Ermenistan'ı işgal ederek başkentleri Artaxata'yı ele geçirdi, Parth kuvvetlerini kovarak Ermeni soylulara rüşvet verdi ve kardeşi Mithridates'i Ermeni tahtına oturttu. Bunun üzerine Parth kralı III. Artaban, oğlu Orod komutasında bir ordu toplayarak Ermenistan'ı geri almak için Alban ve Sarmat paralı askerlerini de onun hizmetine sundu. Yapılan savaş, Parsman'ın şahsen Orod'a meydan okuyarak onun miğferini tek bir darbeye parçalamasıyla sona erdi: Orod dörtına kaçtı, onun ölümüyle ilgili çıkan söylentiler Parthların moralini bozdu. Böylece zafer İberya kralının oldu.¹⁸⁴ Parsman'ın Ermenistan tahtına oturttuğu kardeşi Mithridates'in hakimiyeti 15 yıl sürdü. 51 yılına gelindiğinde Mithridates, kardeşi Parsman sayesinde elde ettiği Ermenistan tahtını, yine onun kışkırtmaları neticesinde kaybetti. İleri yaşta olan ve uzun süredir İberya'da hüküm süren Parsman, korktuğu oğlu Radamistus'un¹⁸⁵ Mithridates'i Ermeni tahtından indirmesine ve onun yerine kral olmasına yardım etti.¹⁸⁶ Fakat Ermeni tahtını ele geçiren Radimist'in baskıcı, zalimce politikaları ve Roma ile Parthlar'ın onun hakimiyetine sıcak bakmaması Radimist'in yönetiminin kısa süreli olmasına sebep oldu. Zira Parth kralı Vologes (Valarsh, 51-80) İberleri Ermenistan'dan kolayca kovdu. Ancak veba salgını ve kıtlık nedeniyle Parthlar Ermenistan'da uzun süre kalamadı. Bu durumu fırsat bilen Radamist kısa süreliğine geri dönse de bu kez de Ermeni soyluları tarafından kovuldu.¹⁸⁷ Ülkesi İberya'ya kaçan Radamist Tacitus'un bildirdiğine göre 58 yılında babası Parsman tarafından öldürüldü.¹⁸⁸ Oldukça yaşlı olan ve yine aynı yıl içerisinde ölen Parsman'ın yerine ise oğlu Mithridates (58-106) İberya tahtına oturdu.¹⁸⁹ İberya'nın Ermenistan'daki varlığı, 63'te Roma ile Parthlar arasında yapılan Rhandaia Antlaşması ve oluşan yeni siyasi statüko nedeniyle azalmaya başladı. Ancak Romalılar halen İberya Krallığı'nı

¹⁸⁴ Rayfield, a.g.e., s.30; Kalistrat Salia, a.g.e., s.57; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, a.g.e., s.69-70. Detaylı bilgi için bkz. Tacitus, 6.32.2-vd, s.183-184-185.

¹⁸⁵ Parsman'ın Radamist adında, uzun boylu, belirgin bir fiziksel güce sahip, iyi eğitilmiş ve komşuları arasında parlak bir üne sahip bir oğlu vardı. Radamist'in sık sık babasının artık yaşlandığını ve İberya Krallığı'nı yönetemediğine dair söylemleri Parsman'ı oldukça rahatsız etti. Bunun üzerine Parsman oğlunu Ermenistan üzerine yönlendirerek onun dikkatini başka bir yöne çekti. Radamist babasına karşı hoşnutsuzluğu ve üvey annesinin kendisine olan düşmanlığı altında Ermenistan'a giderek amcası Mithridates'i tahttan indirmek için faaliyetlerde bulundu ve pek çok Ermeni ileri geleni yanına çekti. Ardından İberya'ya dönerek babasından askeri destek istedi. Parsman'da oğluna askeri olarak büyük destek sağladı. Parsman savaş bahanesi olarak da Alban kralına karşı savaşırken ve Romalılar'ın yardıma çağırıldığı sırada Mithridates'in bu duruma karşı çıkışını gösterdi. Radimist babasının kendisine tahsis ettiği büyük bir ordu ile Mithridates'in bulunduğu Gorneae'yi kuşatma altına aldı. Uzun ve zorlu bir kuşatmanın ardından Mithridates teslimi zorlandı ve canına dokunulmayacağına dair söz verildi. Ancak Radimist sözünde durmayarak Mithridates ve ailesini boğarak infaz etti. Sonuç olarak Mithridates'i tahttan indiren Radamist M.S. 51 yılında yeni Ermenistan kralı oldu. Bkz. Tacitus, 12.44-47.

¹⁸⁶ Tacitus, 12.44.

¹⁸⁷ Tacitus, 12.50.

¹⁸⁸ Tacitus, 13.37.

¹⁸⁹ Toumanoff, a.g.m., s.12-13.

Parthlara karşı yapılan mücadelelerde yanlarında tutmak istiyorlar ve onlara çeşitli unvanlar veriyorlardı.¹⁹⁰ Zira 1867'de Mtskheta'da keşfedilen ve buradaki surların yapımına destek olan Roma İmparatoru Vespasian (69-79) döneminden kalan (75) Yunanca yazıtlı bir stel¹⁹¹, Kral Mithridates'i (58-106) “*Sezarların dostu*” ve “*Roma'nın müttefiki (Roma'yı seven) İberyalıların (φιλοκαῖσαρ ve φιλορωμαῖος) kralı*” olarak nitelendiriyordu.¹⁹² Anlaşılan Vespasian, Mithridates'in isteği üzerine Mtskheta'daki surları tamir ettirerek yeni oluşacak barbar akınlarının önüne geçmek istiyordu.¹⁹³

Mithridates'ten sonra yerine geçen kardeşi I. Amazaspus (106-116) devrinde de İberyalılar Roma'ya tabiiydi. 114-116 yıllarında Roma ve Parthlar arasında yapılan savaşlar sırasında İberyalılar Roma'ya bağlılıklarını bildirmişlerdi.¹⁹⁴ Hatta Traianus'un Parthlara karşı seferine katılan Amazaspus 116 yılında Nisibis'te hayatını kaybetti.¹⁹⁵

II. yüzyılın yirmili yıllarıyla birlikte İberya Krallığı oldukça güçlü bir devlet olarak ortaya çıktı. Giorgi Melikishvili'ye göre krallığın dış politikadaki başarılarına bakılırsa bu, antik çağdaki İberya Krallığı'nın en güçlü olduğu dönem olmalıydı.¹⁹⁶ Bu dönemde İberya Krallığı'nın başında I. Amazaspus'un oğlu II. Parsman (Kveli) (116-141)¹⁹⁷ bulunuyordu. *Moksevai Kartlisai* ve *Kartlis Tskhovreba*'da “*Kveli*” (ქველი) yani merhametli, bağışlayıcı ve hayırsever olarak adlandırılan II. Parsman oldukça

¹⁹⁰ Alexander Mikeberidze, a.g.e., s. 10; Kakha Shengelia, a.g.e., s.33.

¹⁹¹ Surlar, Kral Parsman ve Iamazasp'ın oğlu, Sezar'ın dostu ve Roma'nın destekçisi olan İberlerin kralı Mithridates ve halkı için; 7 kez Tribün olan, 14 kez diktatör olarak seçilen, 6 kez Vpatos (Konsül) olan ve 7. kez de Vpatos olarak ilan edilen anavatanın babası ve büyük rahip Vespasian Sebastos ile 5 kez Tribün olarak seçilen, 4 kez Vpatos olan ve 5. kez de Vpatos olarak ilan edilen, denetçi (censor), Sebastos'un oğlu Sezar Titus ve 3 kez Vpatos olan ve 4. kez de Vpatos olarak ilan edilen, denetçi, Sebastos'un (diğer) oğlu Sezar Domitianus tarafından tahkim edildi. Bkz. თინათინ ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, ლოგოსი, თბილისი 2009, გვ.251. (Tinatin Kaukhchishvili, Sakartvelos BerdznuLi Tsartserebis Korpusi, Logosi, Tbilisi 2009, gv.251.).

¹⁹² W.E.D. Allen, a.g.e., s.75; Gela Gamkrelidze, Archaeology of the Roman Period of Georgia (Iberia-Colchis), The Journal of the Otari Lordkipanidze Centre of Archaeology of the Georgian National Museum, 2014, s.13.

¹⁹³ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev: Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2019, s.107.

¹⁹⁴ Eutropius, Kısa Roma Tarihi, Çev: Çiğdem Menzilioğlu, Alfa, İstanbul 2017, s.130.

¹⁹⁵ Anavatanı Hazar Kapılarında yer alan Kral Mithridates'in kardeşi ve ünlü kralın evladı İber oğlu İber Amazaspus, Nicator'un zeytin besleyen Mygdon deresi etrafında inşa ettiği kutsal şehrin olduğu yere gömüldü. (Lord için) Parthlara karşı savaşa gelen Avzonlar'ın yoldaşı Amazaspus, kimi zaman piyade kimi zaman süvari olduğu halde güçlü ellerinde bulunan mızrağını, kılıcını ve yayını düşman kanına bulayamadan öldü. Bkz. თინათინ ყაუხჩიშვილი, ((Tinatin Kaukhchishvili), a.g.e., s.12.

¹⁹⁶ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯავახიშვილი, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili O. Caparidze, G. Melikishvili vd.), a.g.e., Tomi I, s.143.

¹⁹⁷ II. Parsman'ın tahtta kaldığı süre ile ilgili çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Cyril Toumonoff bu tarihi M.S. 116-132 yılı olarak belirtir. W.E.D. Allen'e göre ise bu tarih 116-140 yılıdır. Giorgi Melikishvili'ye göre Parsman'ın hakimiyet dönemi 130-150 arası olmalıdır. Bkz. Cyril Toumonoff, a.g.m., s.16; W.E.D. Allen, a.g.e., s.75; დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯავახიშვილი, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili O. Caparidze, G. Melikishvili vd.), a.g.e., Tomi I, s.143.

yakışıklı, yiğit, cesur bir savaşçı ve her şeyden önemlisi kendisinden önceki tüm İberya krallarının en üstünü olarak nitelendiriliyordu.¹⁹⁸

II. Parsman devrinde İberya Krallığı bağımsız bir politika izledi. I. yüzyılda Roma'nın dostu ve müttefiki olan İberler, II. yüzyıl itibarıyla Roma ile zaman zaman gergin ilişkilere sahip olsalar da bu dönemde de dostlukları devam etti. Öyle ki Roma İmparatoru Hadrian'ın (117-138) Küçük Asya'yı ziyareti esnasında II. Parsman, Albanya kralı ile birlikte onun davetine (129) gitmeyen krallar arasında bulunuyordu.¹⁹⁹ İberya kralının Hadrian'ın bu davetine neden katılmadığına dair birtakım yorumlarda bulunmak mümkündür. Öncelikle onun krallığının başında durmak ve yolculuk esnasında oluşabilecek tehditleri önlemek için İberya'dan ayrılmadığı düşünülebilir. Ancak Roma İmparatoru Antonius devrinde onun Roma'ya gitmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Hadrian'ın krallara yapmış olduğu davet sırasında yani 129 yılında İran'da taht kavgası yaşanıyordu. 129 yılında II. Vologes, Osroes'i yenilgiye uğratarak Parth tahtını ele geçirmişti. Bu yüzden İberya ve Albanya krallarının böyle belirsiz bir ortamda krallıklarından ayrılmamak istememelerini düşünmek daha mantıklı bir yorum olacaktır.²⁰⁰ Flavius Arrianus'un *Karadeniz Seyahati*'nde belirttiği gibi Parsman'ın Zydreitali kavmini hakimiyet altında bulundurması ve dolayısıyla da onun Kolkhis bölgesini ele geçirme niyetinden dolayı Hadrian'ın davetini geri çevirme ihtimali de yabana atılmamalıdır.²⁰¹ Her ne olursa olsun Hadrian İberya Krallığı'nı yanına çekmek için girişimde bulunmayı ihmal etmedi. Birçok kişiye büyük hediyeler göndermesine rağmen hiçbiri İberya kralına gönderdiği hediyeler kadar güzel değildi. Çünkü ona muhteşem hediyelere ek olarak bir fil ve elli kişilik bir tabur göndermişti.²⁰² Bu bile Roma'nın doğu sınırındaki İberya Krallığı'na ne kadar önem verdiğinin açık bir göstergesiydi.²⁰³ Hadrian'ın tüm bu girişimleri II. Parsman'ı Romalılar'a tam olarak yakınlaştırmamış gibi görünse de Parsman ve Hadrian arasındaki bu anlaşmazlığın daha ne kadar sürdüğünü bilemiyoruz.²⁰⁴ Elimizde Parsman'ın Alanları kışkırtıp İberya'dan

¹⁹⁸ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.46.

¹⁹⁹ The Scriptores Historiae Augustae, With an English Translation by: David Magie, Vol.1, Harvard University Press, 1991, s.43.

²⁰⁰ Nicolas J. Preud'homme, *Rois Et Royauté En Ibérie Du Caucase Entre Monde Romain Et Monde Iranien (De L'époque Hellénistique Au Début Du Cinquième Siècle De Notre Ère)*, Sorbonne Université École Doctorale 22 – Mondes antiques et médiévaux Laboratoire de recherche UMR 8167 – Orient & Méditerranée, 2019, s.124.

²⁰¹ Arrianus'un *Karadeniz Seyahati*, Çev: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005, s.86-87.

²⁰² Historiae Augustae, XVII, s.55.

²⁰³ David Braund, "Hadrian and Pharasmanes", *Klio*, 73, 1991, s.214.

²⁰⁴ David Braund'a göre bu anlaşmazlık çok uzun sürmemiş ve muhtemelen 132 yılında sona ermişti. Bkz. David Braund, a.g.m., s.215.

geçmelerine izin vermesi (134-135?) ve onların Albanya ile Medya'yı işgal etmeleri bilgisi mevcutsa da bu bilgi Roma ile ilişkilerin halen gergin olduğunu açıklamamıza olanak sağlamaz.²⁰⁵ Ancak bu bilgi bize II. yüzyılda İberya Krallığı'nın Roma ve Parthlar arasında bağımsız bir politika izleyebilmek için zaman zaman Alanlarla ittifak kurduklarını açık bir şekilde göstermektedir.²⁰⁶

Romalılar ve İberyalılar arasındaki görüş farklılıkları olmasına rağmen Parsman Roma ile ortaklığını resmen sonlandırmadı. İki ortağın birbirine o kadar ihtiyacı vardı ki, 135 yılındaki Alanlar'ın işgalinin yol açtığı sıkıntılara rağmen ittifak ve dostluk bağları devam etti. Zira II. Parsman 141²⁰⁷ yılında İmparator Antoninus'a bir ziyarette bulunarak dostluk bağlarını yeniden kuvvetlendirdi.²⁰⁸ Gerçekten de Hadrian'dan sonraki Roma İmparatoru Antoninus Pius'un (138-161) saltanatı sırasında, Roma ve İberya arasındaki ilişkiler görünüşe göre düzelmişti. Bu sırada II. Parsman halen İberya tahtında oturuyordu.²⁰⁹ İberya kralı Parsman eşiyle birlikte İmparator Antoninus'u Roma'da ziyaret etti ve ona Hadrian'dan daha fazla hürmet gösterdi.²¹⁰ II. Parsman, karısı ve maiyetiyle birlikte Roma'ya geldiği zaman Antoninus onun topraklarını genişletti, Capitol'de kurban sunmasına izin verdi, Bellona tapınağında at üstünde bir heykelini diktirdi ve Parsman'ın oğlu ve maiyeti ile birlikte gerçekleştirdikleri silahlı gösteriyi izledi.²¹¹ II. Parsman'ın karısı ve oğlu ile birlikte Roma'ya gerçekleştirmiş oldukları bu ziyaret, günümüze ulaşan bir Fasti Ostienses fragmanında da açık bir şekilde görünmektedir.²¹²

²⁰⁵ Dio 69.15.1-2, s.451-453; David Braund, a.g.m., s.218.

²⁰⁶ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t.,

²⁰⁷ Giorgi Melikşviliye göre yazıtta konsül olarak atıfta bulunulan [.....] Fabianus'un görev süresine göre II. Parsman'ın Roma'ya gerçekleştirdiği ziyareti ve bu yazıtın tarihini 141-144, 149-150 veya 157-159 yılları olarak düşünmek mümkündür. Ancak H. Nesselhauf, Antoninus Pius'un en önemli görevinin İberya ile ilişkileri düzeltmek olduğu ve bunu saltanatının en başında çözmeye çalışacağını düşündüğünden, bu tarihlerden en erken olanı tercih ediyor. Bkz. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 83.532. (Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, gv.532.). Nicolas J. Preud'homme da bu tarihin 141-142 yılları arası olduğunu düşünmektedir. Bkz. Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., 602-603.

²⁰⁸ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., s.132.

²⁰⁹ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelişvili O. Caparidze, G. Melikşvili vd.), a.g.e., Cilt. I, s.143. Cyril Toumonoff 'a göre bu dönemde İberya Krallığı'nın başında II. Parsman değil III. Parsman bulunuyordu. Ayrıca Cyril, Historiae Augustae ve Dio'da Roma'yı ziyaret ettiği belirtilen kişinin de II. Parsman değil III. Parsman olması gerektiğini ve bu ziyaret tarihinin de yaklaşık olarak 154 yılı olabileceğini belirtir. Bkz. Cyril Toumonoff, a.g.m., s.16-17.

²¹⁰ Historiae Augustae, Antoninus Pius, IX-3, s.123.

²¹¹ Dio, 69.15.3 s.471.

²¹² ალექსანდრე გამყრელიძე, “ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან”, რედაქტორი: გელა გამყრელიძე, იბერია-კოლხეთი, 4, თბილისი 2018, გვ.122. (Aleksandre Gamkrelidze, “Latinuri Tsartsera Parsman Mepis Şesakheb Ostiidan”, Redaktori: Gela Gamkrelidze, İberia-Kolkheti, 4, Tbilisi 2018, gv.122.).

İberya kralının Roma'yı ziyareti şüphesiz iki taraf içinde kazançlı bir durumdu. İmparator Antoninus 134-135 yılında İberya kralı yüzünden oluşan Alan istilasının yaratmış olduğu huzursuzluğun yeniden yaşanmasını önlemeyi amaçlıyordu. İberya kralı Parsman da komşuları Albanlara, Parthlara ve Ermenilere, Roma ile müttefik olduğunu göstermek ve kendisine yönelik oluşabilecek tehditleri önlemek niyetindeydi.²¹³

İberya tahtına çıkışı ve ölüm tarihi net olarak bilinmese de II. Parsman, II. yüzyılda bağımsız bir politika izlemeye çalışarak krallığının topraklarını genişletmeye çalıştı. Gürcü kaynaklarında belirtildiği üzere onun İran'a yaptığı sefer sırasında bir aşçı tarafından zehirlenip öldürülmesinden sonra İberya tahtına sadece üç yıl hüküm sürecek olan oğlu Adam çıktı.²¹⁴ Ancak tıpkı II. Parsman'ın hakimiyet süresindeki belirsizlikler gibi onun ardılları ve tahta çıkan kişilerin isimleri ve tarihleri hususunda da birtakım karmaşalar mevcuttur. Zira Giorgi Melikişvili, Armazi Nekropolünde bulunan çift dilli (Yunanca-Aramice) bir taş stelde²¹⁵ belirtilen ifadelerden dolayı II. Parsman'dan sonra İberya tahtına Kseparnug'un çıktığını belirtir.²¹⁶ Ayrıca Gürcü kaynağında II. Parsman'ın zehirlendiği hadisesine de dikkat çeken Giorgi Melikişvili, Parsman'ın gerçekten de bir komplonun kurbanı olabileceğini ve bu yüzden tahta onun halefinin değil Kseparnug'un çıktığını düşünmektedir.²¹⁷ Gürcü kaynakları ise bu konuda herhangi bir bilgi vermez ve krallar listesi içerisinde Kseparnug'un adı geçmez. Bundan sonra Gürcü vakayinamelerinde ve çağdaş kaynaklarda neredeyse III. yüzyılın ortalarına dek İberya Krallığı hakkında bilgi bulmak oldukça zordur. Ancak bu dönemde de İberya Krallığı'nın

²¹³ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., s.132.

²¹⁴ ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.47-48.

²¹⁵ Yunanca metin: Ben, İberya'nın büyük kralı Kseparnug için birçok zafer kazanmış olan Saray idarecisi Iodmangan'ın karısı, Pitiakhshi Publicios Agripa'nın oğlu, küçük Pitiakhshi Zevakh'ın kızı Seraphiti. Bu eşsiz güzellik çok genç yaşta, 21 yaşında öldü.

Aramice metin: Ben Farnavazi'nin yenedemediği kişilere üstünlük sağlayan, Kral Parsman'ın Saray İdarecisi Agripa'nın oğlu, şiddetli savaşlarda zaferler kazanan ve Kral Kseparnug'un Saray İdarecisi olan oğlu Iodmangan'ın karısı ve Kral Parsman'ın Pitiakhshi Zevakh'ın kızı Seraphiti. Ve eşsiz bir güzelliğe ve nezakete sahip olan Seraphiti 21 yaşında öldü. Bkz. თინათინ ყაუხშიშვილი, (Tinatin Kaukhishvili) a.g.e., s.29; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი I, გვ.770. (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, Tomi I, gv.770.).

²¹⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევების, გვ.533-534. (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, Tomi I, gv.533-534.); დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili O. Caparidze, G. Melikishvili vd.), a.g.e., Cilt. I, s.145.

²¹⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევების, ტომი 1, გვ.534 (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, Tomi I, gv.534.); ნ. გუგუშვილი, "ფარნავაზიანი წარმართი მეფეები", საქართველოს მეფეები, რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი, ნეკერი 2007, გვ.27. (N. Gugushvili, "Parnavaziani Tsarmarti Mepeebi", Sakartvelos Mepeebi, Redaktorebi: Mariam Lortkipanidze, Roin Metreveli, Neker 2007, gv.27.).

genel olarak siyasi durumunun Sâsânîlerin ortaya çıkışına kadar bu şekilde devam ettiği düşünülebilir.²¹⁸

I. ve II. yüzyılda İberya Krallığı'nın Roma ile dostluk bağlarını kuvvetlendirip bölgede aktif bir siyasi politika izlediği görülüyor. Ancak bu ilişkilerin her zaman dostane bir şekilde devam ettiğini söylemek oldukça zor. Zira İberya kralları, II. yüzyılda olduğu gibi bazen tamamen bağımsız bir şekilde hareket edip kendi taktik ve stratejilerini devreye sokuyorlardı. İberya'nın Roma, Parthlar ve bölgedeki siyasi güçlere karşı kullandığı en büyük kozlardan biri şüphesiz Kafkas/Daryal geçitleriydi. İberya kralları zaman zaman Alanları ve göçebe kavimleri kendi amaçları için kışkırtıp düşmanlarına karşı kullanıyor ve siyasi olarak ellerini güçlendiriyorlardı. Dolayısıyla I. ve II. yüzyılda İberya Krallığı'nın uygulamış olduğu politikalar krallığın güçlenmesine yadsınamaz bir katkı sağladı.

²¹⁸ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili O. Caparidze, G. Melikishvili vd.), a.g.e., Cilt. I, s.146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÂSÂNÎLERİN KURULUŞUNDAN KAVİMLER GÖÇÜNE KADAR İBERYA KRALLIĞI

1. PARTHLARIN YIKILIŞI VE SÂSÂNÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Perslerin çöküşü ile birlikte İran'daki Pers (Pars) bölgesinin önemi giderek azalmış ve bu bölgede yeni mahalli yönetimler ortaya çıkmaya başlamıştı. Ancak bu idari birimler bağımsız olarak hareket edemeyip önce Selevkosların ardında da Parthların hakimiyetleri altında kalmışlardı. Ancak Parthların sonlarına doğru Pers bölgesindeki bu mahalli yönetimler bağımsız olarak hareket etmeye başladı.²¹⁹ Küçük bölgelere ayrılan bu mahalli yönetimlerin birinin başında ise Sâsân'ın oğlu Babek bulunuyordu.²²⁰ Perslerin soyundan olan ve onların tarihi başkentleri İstahr'daki Anahita mabedinin reisliğini yapan Sâsân'ın ölümünden sonra sülalenin başına Babek geçti.²²¹ Babek, Pers bölgesini neredeyse tek bir çatı altında toplamayı başardı. Babek'in ölümü ile birlikte yerine en büyük oğlu Şapur geçse de muhtemelen o çok kısa bir süre sonra kazara öldü.²²² Şapur'un ardından küçük kardeşi Erdeşir 216 yılında kral oldu ve hakimiyet sahasını genişletti. Pers bölgesindeki küçük mahalli yönetimleri hakimiyeti altına alarak bölgeyi tek bir çatı altında toplamayı başardı. Özellikle buradaki mahalli yönetimlerin halka baskıcı bir şekilde davranmaları, Erdeşir'in yerel halktan da destek görmesini sağladı.²²³ Nihayet hakimiyet sahasını iyice genişleten Erdeşir, 224 yılında Hürmüzcân'da yapılan savaşta IV. Artabanus'u öldürerek Parthları ortadan kaldırdı ve Sâsânîler İran'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmayı başardı.²²⁴

²¹⁹ Abdülhüseyin Zerrinküb, *Rûzbeh Zerrinküb, Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, Çev: Ali Hüseyin Toğay, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019, s.25-26.

²²⁰ Editör: İvanov, a.g.e., s.121. Çoğu kaynakta Babek Sâsân'ın oğlu olarak geçse de bazı kaynaklarda bu şekilde belirtilmez. Nitekim Kârnâme-i Erdeşir-i Bâbekân'da Ahamenî soyundan olan Sâsân'ın Bâbek'in yanında çobanlık yaptığı ve Bâbek'in de Sâsân ile aynı soydan olduğunu öğrendikten sonra kızını ona verdiği belirtilmektedir. Bkz. *Kârnâme-i Erdeşir-i Bâbekân (Erdeşir-i Bâbekân Destanı)*, Çev: Ali Hüseyin Toğay, Selenge, İstanbul 2021, s.30-31 vd.

²²¹ Şirin Beyânî, *Eşkânîlerin (Partlıların) Düşüşü ve Sâsânîlerin Yükselişi*, Çev: Ali Hüseyin Toğay, Selenge, İstanbul 2020, s.14-15; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III*, Çev:Zâkir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.965.

²²² Frye, N. Richard, "The Political History of Iran under the Sâsânîans", in; CHI, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. III/I, Cambridge University Press, 2006, s.118.

²²³ Ahmet Altungök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi (M.S.226-652)*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015, s.48.

²²⁴ Taberi III, s.968-969.

2. III. YÜZYILDA İBERYA KRALLIĞI

İberya Krallığı III. yüzyılın ikinci yarısında halen bağımsız bir krallık olarak görünüyordu. Ancak Gürcü ve dönemin çağdaş kaynaklarından bu durumu tespit etmek oldukça zordur. Çünkü II. Parsman Kveli döneminin hadiselerini anlatan kaynaklar bu süreçten sonra İberya Krallığı'nın siyasi hayatı hakkında bir müddet suskun kaldılar. Giorgi Melikişvili'ye göre M.S. II. yüzyılın ortalarından itibaren Gürcü ve dönemin çağdaş kaynaklarında İberya Krallığı hakkında herhangi bir kayda değer bilginin olmayışı, krallığın mevcut siyasi gücünü devam ettirdiğini ve Romalılar ile Parthların zayıflıklarından yararlandıklarını göstermekteydi.²²⁵ Ancak M.Ö. I. yüzyıldan itibaren Roma'nın Kafkasya politikasındaki önemli bir müttefiki olan ve Roma ile Parthlar arasında ince bir siyasi politika uygulayan İberya Krallığı, Sâsânîlerin ortaya çıkışı ile birlikte yeni bir siyasi sürecin içerisine girdi. Şüphesiz Sâsânîlerin ortaya çıkışı bölge siyasetinde derin izler bıraktığı gibi İberya Krallığı'nın kaderini de önemli ölçüde etkiledi.²²⁶ Bundan sonra İberya krallarının Roma'nın sürekli değişen imparatorları ile kişisel münasebetleri azaldı. Dolayısıyla da uzun yıllar süregelen Roma-İberya dostluğu ve müttefikliği sona erdi.²²⁷ Bundan sonra İberya Krallığı yüzünü İran'a döndü. III. yüzyılda oluşan bu yeni siyasi statüko ile birlikte İberya Krallığı'nın Roma ve Sâsânîler arasında yeniden bir çatışma sahası olması, tarihi kaynaklarda ve yazıtlarda krallık ile ilgili bilgilerin yeniden karşımıza çıkmasına da olanak sağladı.

2.1. I. ERDEŞİR DEVRİNDE (224-240/241) İBERYA-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

Sâsânîlerin kurulduğu dönemde İberya Krallığı'nın başında Vache (216-234) ve I. Bakur (234-249) bulunuyordu.²²⁸ Ancak İberya Krallığı'nın bu devri ile ilgili ne dönemin çağdaş kaynaklarında ne de Gürcü kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İlk Sâsânî kralı I. Erdeşir döneminde İran ve İberya arasındaki ilişkiler dostane gibi görünüyordu. Zira bu dönemde Sâsânîler İberya Krallığı için henüz topraklarını işgal edecek bir tehdit unsuru değildi.²²⁹ Çünkü I. Erdeşir döneminde Sâsânîler Romalılarla

²²⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევების, გვ.534-535. (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, gv.534-535.)

²²⁶ Mikaberidze, a.g.e., s.10.

²²⁷ Schleicher, a.g.e., s.82.

²²⁸ Toumonoff, a.g.m., s.17-18.

²²⁹ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelişvili O. Caparidze, G. Melikişvili vd.), a.g.e., Cilt. I, s.155; საქართველოს ისტორიის ნარკვევების, გვ.564. (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, gv.564.)

Ermenistan ve Suriye gibi bölgelerin fethi için savaşıyorlardı.²³⁰ I. Erdeşir Mezopotamya'da Roma gücünü kırmayı başarsa da güney Kafkasya'da büyük bir direnişle karşılaştı. Özellikle Ermenistan'da Arşaklılar hala güçlüydü ve diğer müttefiklerin de desteğiyle Erdeşir yenildi.²³¹ Görünüşe göre Ermeniler bu mücadelelerinde İberler tarafından desteklenmişlerdi. *Kartlis Tskhovreba*'ya göre: "Kartli kralı Aspagur zamanında Hüsrev Anuşirvan,²³² Sâsânî İran'ın da kral oldu. Azgalanya (Arşak) krallarına son verdi ve o Perslerin Tarihi'nde yazıldığı gibi Ardabir (Erdeşir) olarak biliniyordu. Bu sırada Ermenistan'ın kralı Hüsrev idi. Ermenilerin kralı olan bu Hüsrev, Perslerin kralı Kisra'ya savaş açmaya başladı. Gürcülerin kralı Aspagur da ona yardım etti. Aspagur, Kafkasya geçitlerini açtı ve Osetleri, Leksleri ve Hazarları getirerek Perslere karşı savaşmak için Ermenistan kralı Hüsrev ile güçlerini birleştirdi."²³³ Benzer bir anlatı V. yüzyılın Ermeni yazarı Agathangelos'ta da karşımıza çıkar. Agathangelos'a göre Erdeşir Parth kralı Artabanus'u yenerek Parthları ortadan kaldırdı ve hakimiyeti ele geçirdi. Bu üzücü haberin Ermeni kralı Hüsrev'e ulaşmasına rağmen savaş hazırlıklarını tamamlayacak vakti olmayan kral, ertesi yıl hazırlıklara başladı. Albanlar ve Gürcülerin ordularını toplayıp, Alan kapılarını (Daryal) ve Derbent geçidini açarak Pers topraklarına saldırmak ve Asoristan'ı Ktesifon kapılarına kadar işgal etmek için Hun ordusunu getirdi.²³⁴ Bu iki kaynağın belirtmiş oldukları Hüsrev Anuşirvan, Hazar ve Hun isimlerini sonraki dönemlerde yazıldıkları için birer anakronizm olarak kabul edecek olursak I. Erdeşir devrinde Kafkas halklarının Sâsânîlere karşı böyle bir ittifak içerisinde olduklarını düşünmek olası gibi görünüyor.²³⁵ Zira detay vermese de Cassios Dio'da Erdeşir'in Ermenilere karşı yenildiğinden bahsediyor.²³⁶ Burada olayların gerçekleşmiş olup olmadığından çok verilen kralların isimleri de kafa karışıklığına sebep oluyor. Hem *Kartlis Tskhovreba* hem de Agathangelos ve Moses Khorenats'i bu dönemde Ermenilerin kralı olarak II. Tiridates yerine Hüsrev adını

²³⁰ Abdülhüseyin Zerrinküb, Rûzbeh Zerrinküb, a.g.e., s.41-42;

²³¹ Cass. Dio 80, 3, 3. s.483.

²³² Erdeşir, Sâsânî hanedanının yükselişi ile doğru bir şekilde ilişkilendirilirken, aynı zamanda VI. yüzyılın ünlü kralı I. Hüsrev Anuşirvan ile de özdeşleştirilir. Bunun nedeni, Bagratid öncesi tarih yazımının genellikle şahân şahları "Xusrō" unvanı ile adlandırmasıdır. Bu isim Pehlevicede "ünlü, iyi şöhretli" Xusrō (Hüsrev) olarak okunabilse de Hüsrev ve Anuşirvan arasındaki bağıntı unvandan başka bir şey değildir. Aspagur ve Mirian'ın saltanatları sırasında Şahan şah Hüsrev adında bir kral olmadığı gibi, I. Hüsrev Anuşirvan da 531 yılına kadar tahta çıkmamıştır. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.241-242.

²³³ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.33. (Kaukhçşvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.33); ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.52.

²³⁴ Agathangelos, 18-19, *History of Armenians*, Translation and Commentary by R.W. Thomson, State University of New York Press, 1976, s.35-37.

²³⁵ Schleicher, a.g.e., s.84-86.

²³⁶ Cass. Dio 80, 3, 3. s.483.

veriyorlar.²³⁷ Daha geç bir tarihte yazılan *Kartlis Tskhovreba* da Ermeni tarih yazıcılığından özellikle de Agathangelos'tan etkilenecek bu anlatımı sürdürmüş olabilir. Muhtemelen Agathangelos ve Moses Khorenats'i Mısır yazıtlarından etkilenecek II. Tiridates yerine Hüsrev ismini zikretmişlerdi.²³⁸ Stephen Rapp ise Gürcü kaynağında Ermeni kralı olarak zikredilen Hüsrev'i II. Hüsrev (Gürcüce: Kosaro, 279/280–287), Sâsânî “*Xusrō*” Kisrasını da (Gürcüce: Kasre) II. Behram (274–293) dönemi ile ilişkilendirmektedir. Diğer bir tartışmalı konuda bu dönemde İberya kralı olarak *Kartlis Tskhovreba* da adı geçen Aspatur'un hakimiyet dönemidir. Cyrill Toumonoff'a göre Aspatur'un tahtta bulunduğu yıllar 265-284 yıllarıydı.²³⁹ Ancak Gürcü kaynağında bahsedildiği üzere Parnavaz hanedanının son kralı Aspatur'du.²⁴⁰ Dolayısıyla da Frank Schleicher'a göre Aspatur'un ölümü ile birlikte İberyalılar Sâsânîlere boyun eğdikleri için onun tahtta olduğu dönem en azından 261²⁴¹ yılından önceki bir tarih olmalıydı.²⁴² Ancak bu teori pek olası gözükmemektedir. Zira Aspatur'u Sâsânî Kralı I. Erdeşir devrinde yani 261 yılından önce İberya tahtında hüküm sürdüğünü düşünecek olursak kronolojik olarak bir çelişki meydana çıkar. Çünkü Aspatur'un halefi Mirian devrinde (IV. Yüzyılın ilk yarısında) İberya Krallığı Hristiyanlığı kabul ettiği için Aspatur ve Mirian arasında neredeyse bir yüzyıl zaman farkı olması beklenemez.²⁴³ Dolayısıyla Aspatur'un 265-284 yılları arasında hüküm sürdüğü düşünülebilir. Netice itibarıyla İberya, olaylar ve kronoloji çok karmaşık olmasına rağmen I. Erdeşir devrinde halen bağımsız bir krallıktı ve ancak I. Şapur devrinde Sâsânîlerin etkisi altına girdi.

2.2. I. ŞAPUR DEVRİNDE (240/1-270) İBERYA- SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

Sâsânî kralı I. Erdeşir'in ölümü ile birlikte yerine oğlu I. Şapur geçti.²⁴⁴ Sâsânîler I. Şapur devrinde yeniden Kafkasya bölgesi ile ilgilenmeye başladılar. Şapur 252 yılında 60.000 kişilik Roma ordusunu Fırat'ın sol yakasında bulunan Barbalissus'ta mağlup

²³⁷ Moses Khorenats'i, *History of Armenians*, Translation and Commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson, Harvard University Press, London 1978, Book II, 74; ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.33. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.33.); ჯანტურია (Janturia), a.g.e., s.52; Agathangelos, 19-22.

²³⁸ Cinemre, a.g.t., s.82.

²³⁹ Toumonoff, a.g.m., s.19.

²⁴⁰ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.33. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.33.)

²⁴¹ Sâsânî kralı I. Şapur'un 261 yılında yaptırmış olduğu zaferlerini anlatan yazıtta (H)amāzāsp İberya kralı olarak görünmektedir. Aspatur Parnavaz hanedanının son temsilcisi olduğu ve İberyalılar 261 yılındaki bu yazıtta Sâsânîlere tabi olarak göründükleri için Aspatur 261 yılına kadarki dönem zarfında yani daha erken bir tarihte İberya Krallığı'nın başında olmalıdır. Bkz. ŞKZ §44.

²⁴² Schleicher, a.g.e., s.88-89.

²⁴³ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., s.193.

²⁴⁴ Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s.219.

etti.²⁴⁵ Aynı yıl Ermeni kralı II. Tiridates'in ölümü neticesinde oğlu Ohrmazd-Ardaşir'i "Ermenilerin büyük kralı" unvanıyla Ermeni tahtına geçirdi.²⁴⁶ Ardından kuzeye doğru ilerleyen Sâsânîler İberyaya Pitiakhşi atayarak buranın kontrolünü de ele geçirdiler. Böylelikle kendileri için tehdit unsuru olan Kafkas geçitlerinin hakimiyetini de sağlamış oldular.²⁴⁷ Roma İmparatorluğu'nun kötü gidişatını fark eden ve bu sırada imparator olan Valerianus (253-260) Sâsânîlere karşı 254 ve 256 yıllarında kısmi başarılar elde etse de 260 yılında Şapur tarafından esir edilerek öldürüldü.²⁴⁸ *Historia Augusta*'daki İki Valerian kısmında "Valerian'ın Persler tarafından ele geçirilmesinin ardından, İberyalılar, Baktriyalılar, Albanlar ve Toroskitler Şapur'un mektuplarını geri çevirdiler ve Roma generallerine Valerian'ın esaretten kurtarılması için yardım edeceklerine dair bir mektup yazdılar"²⁴⁹ bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bu bilgiye paralel olarak, Mogvtakari ve Armaziskhevi mezarlarında yapılan arkeolojik kazılarda Valerian dönemine ait altın paralar bulunmuştur.²⁵⁰ Ancak bu paralar Roma-İberya müttefikliğini kanıtlayacak düzeyde yeterli değildir. Zira İberya soyluları ile Roma İmparatorluğu arasındaki kişisel bağların, İberya'nın Sâsânî yönetimi altına geçmesinden sonrada devam ettiği varsayılabilir.²⁵¹ Her ne olursa olsun arkeolojik kazılarda bulunan Valerian dönemi altın paraları *Historia Augusta*'da verilen Roma İberya ilişkilerini doğrular nitelikte gözükmektedir.²⁵² Valerian'ın yenilgisinden hemen sonra *Historia Augusta*'da yer alan bu pasaj Sâsânî karşıtı bir retorik gibi gözükse de İberyalıların 260 yılı başlarında Roma yanlısı bir tutum sergilediklerini gösterebilir.²⁵³

Her halükârda İberya'nın 252-262 yılları arasında artık Sâsânîlerin yönetimi altına girdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira 261/62 yıllarında yapıldığı düşünülen I. Şapur'un Roma'ya karşı zaferlerini anlattığı Nakşi Rüstem'deki yazıtında²⁵⁴ İberyalılar Sâsânîlere bağlı gözükmektedir. Yazıtta:

²⁴⁵ Maria Brosius, *The Persians An Introduction*, Routledge, 2006, s.145.

²⁴⁶ I. Şapur'un 252 yılında oğlunu Ermeni kralı olarak ataması İberya Krallığı içinde benzer bir durumun yaşanmış olabileceğini aklı getirmektedir. Zira Şapur'un 261 yılına ait Nakşi Rüstem'deki yazıtında karşımıza çıkan İberya kralı (H)amâzâsp belki de bu yıllarda Şapur tarafından atanan yeni İberya kralı olabilir. Bkz. Schleicher, a.g.e., s.89.

²⁴⁷ Shapur Shahbazi, "ŞĀPUR I: History," *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2002.

²⁴⁸ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., s.470.

²⁴⁹ *Historia Augusta*, III, The Two Valerians, III., IV.

²⁵⁰ Braund, a.g.e., s.235-236.

²⁵¹ Schleicher, a.g.e., s.87-88.

²⁵² David Braund'a göre bu paralar Romalılar tarafından İberyalılara verilen diplomatik bir hediye idi. Bkz. Braund, a.g.e., s.236-237.

²⁵³ Nicolas J. Preud'homme, a.g.t., s.471.

²⁵⁴ Yaklaşık MS 262'de, Sâsânî kralı I. Şapur, Nakş-ı Rüstem'de Yunanca, Pehlevice ve Partça olarak üç dilli görkemli bir yazıt yazdırdı. Bu yazıtta Kral Şapur, imparatorluğunu batıya doğru büyük ölçüde genişlettiğini ve 260 yılında İmparator Valerian'ı ele geçirmesiyle sonuçlanan Roma karşındaki üç zaferini anlatır. Bkz. Braund, a.g.e., s.239.

“Ben, Mazdā’ya tapan tanrı Şapur, İranlı ve İranlı olmayan kralların kralı, tanrılarının ailesinden olan, İran krallarının kralı Mazdā’ya tapan tanrı Ardaşīr’in oğlu, tanrılarının ırkından olan, tanrı Kral Pābag’ın torunu ve İran’ın efendisiyim. Ve Pers, Part, Xūzestān, Mēšān, Asūrestān, Nōdšīragān (Adiabene), Arbāyestān, Azerbaycan, Ermenistan, Wirzān (Iberia), Sīgān, Ardān (Albanya), Balasagan, Kafkas dağlarına ve Alan kapısına ve tüm Elburz dağlarına kadar olan yerlerin ve Medya, Gurgān (Hyrcania), Merv, Harēw ve tüm Abaršahr, Kermān, Sakestān, Tugrān, Makrān, Pārdān, Hindestān, Kušānšahr’dan Pešāwar’a kadar (?) Ve Kāšgar’a kadar (?), Sogdiana ve Taškent’e ve Mazūn (Umman) denizinin uzak bölgelerine kadar olan yerlerin sahibiyim.”²⁵⁵ bilgisi yer almaktadır. Bu bilgidен hareketle artık kesin olarak İberyа Krallığı’nın Sāsānî yönetimi altına girdiği anlaşılmaktadır. Yine aynı yazıtta I. Şapur’a tabi hükümdarlar arasında Amazasp adındaki İberyа kralının ismi verilmektedir. “Ve burada benim yönetimimde yaşayanların isimleri yazılıdır: Adiabene kralı Ardaşīr; Karmanya (Kerman) kralı Ardaşīr; Mesene (Meşan) kraliçesi Denag, Şāpūr’un himayesindeki İberyа (Wirzān) kralı (H)amazasp²⁵⁶; Pābag’ın oğlu prens Vologese”.²⁵⁷ ŞKZ yazıtında görüldüğü üzere Amazasp’ın statüsü, Sāsānî bölgesinin yönetici seçkinleri arasında yer aldığı ve İmparatorluk Prensi (šahrdārān)²⁵⁸ rütbesine sahip olduğu için göz ardı edilemez.²⁵⁹ Her ne kadar İberyа kralı Sāsānîler için Ermenistan kralı kadar önemli olmasa da I. Şapur’un İberyа Krallığı’nı imparatorluğunun ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü bir gerçektir.²⁶⁰ Burada asıl tartışılması gereken mesele bu dönemde İberyа Krallığı’nın başında kimin olduğu meselesidir. Zira bu dönemde Gürcü kaynaklarında belirtilen kral ile Şapur’un yazıtında karşımıza çıkan Amazasp ismi örtüşmemektedir.

N. Guguşvili’ye göre ŞKZ yazıtında adı geçen Amazasp, III. yüzyılın 40’lı yıllarında İberyа kralıdır. Buna dayanak olarak da Leonti Mroveli’nin eserinde belirttiği üzere Amazasp’ın İran yanlısı tutumunu göstermektedir.²⁶¹ Ancak Toumonoff’a göre bu

²⁵⁵ ŞKZ § 1-5, translation by Jake Nabel adapted from P. Huyse, Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka’ba-i Zardušt (ŞKZ), London, 1999, 1, p. 22-25; Nicolas J. Preud’homme, “261 CE – Revolution in Caucasian Iberia”, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Faculty of Humanities Institute of Georgian History Proceedings XIV, Tbilisi 2018, s.46.

²⁵⁶ İsmi Hamazasp biçimi, Parth metni tarafından, Amazasp biçimi ise Pehlevi metinde verilmiştir. Aynı zamanda bu isim, Sāsānî İran’ındaki belgelerde-yazıtlarda korunan tek İberyа kralının adıdır. Bkz. Preud’homme, a.g.t.,

²⁵⁷ ŞKZ, § 44, Philip Huyse.

²⁵⁸ Şahrdārān, kralların kralı Şāhanšāh’a tabi idi. Bu tabi krallar arasında büyük toprak sahiplerinin yanı sıra Sāsānî kralının koruması altındaki diğer bölgelerin vasal kralları da bulunuyordu. Bkz. Pourshariati, a.g.e., s.48.

²⁵⁹ Preud’homme, a.g.t., s.147.

²⁶⁰ Braund, a.g.e., 240.

²⁶¹ ნ. გუგუშვილი (N. Guguşvili), a.g.m., s.29.

Amazasp, II. Amazasp'tır (185-189).²⁶² *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Guguşvili'nin bahsettiği ve II. Amazasp olarak bildiğimiz bu kral devrinde İberya Krallığı oldukça güçlü bir krallık olarak gözükmektedir. Ayrıca Amazasp tıpkı II. Parsman Kveli gibi güçlü bir kral olarak anlatılmaktadır.²⁶³

Cyrril Toumonoff'a göre ise bu dönemde İberya'nın başında II. Mirdat/Mithridates (249-265) bulunuyordu. Ona göre Şapur'un yazıtında karşımıza çıkan Amazasp ismi ya II. Mirdat isminin başka bir formuydu ya da Amazasp Şapur tarafından atanmış Mirdat karşıtı bir kraldı. Toumonoff'un da belirttiğine göre ikinci ihtimal daha kuvvetli olmalıdır. Zira yukarıda belirttiğimiz üzere İberlerin 260 yılında *Historia Augusta*'da karşımıza çıkan Sâsânî karşıtı ve Roma yanlısı tutumunu gösteren pasaj bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Roma yanlısı Mirdat'a karşılık olarak I. Şapur'un Amazasp'ı İberya kralı olarak atadığı düşünülebilir.²⁶⁴ Stephen Rapp'da Toumonoff'un bu görüşünü paylaşmaktadır.²⁶⁵ Sonuç itibarıyla Gürcü kaynaklarında yer almayan bu kral III. Amazasp (260-265) olabilir. Peki Amazasp Gürcü kaynaklarında neden yer almaz? Frank Schleicher'e göre Gürcü kaynağının yazarı kralların hayatını anlatırken soy olarak kalıtsal devamlılığa önem vermekteydi. Amazasp'tan sonra kral olan Aspagur öldükten sonra onun erkek evladı olmadığından dolayı İberyalılar, Sâsânîler'den kendileri için bir kral atamalarını istediler. Sâsânîlerin İberya Krallığı'na atamış olduğu III. Mirian Aspagur'un kızı ile evlenerek kalıtsal devamlılığı sağlamış ve meşrutiyet kazanabilmişti. Dolayısıyla Amazasp böyle bir kalıtsal devamlılığa ve meşrutiyete sahip olmadığından Leonti Mroveli eserinde Amazasp'a yer vermedi.²⁶⁶

2.2.1. I. Aspagur Devrinde (265-284) İberya Krallığı

Sâsânî kralı I. Şapur'un 270/272 yılında ölümüyle yerine oğlu I. Hürmüz geçti. Ancak onun kısa süren hakimiyeti neticesinde kardeşi I. Behram (273-76) Sâsânî hükümdarı oldu.²⁶⁷ Onun hakimiyeti de yalnızca 3 yıl sürdü. Ölümüyle birlikte yerine II.

²⁶² Toumonoff, a.g.m., s.17.

²⁶³ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.30. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.30.); დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili, O. Caparidze, G. Melikishvili vd), a.g.e., Cilt. I, s.155.

²⁶⁴ Toumonoff'a göre bu Amazasp 185-189 yılları arasında İberya tahtında bulunuyordu. 4 yıl hüküm süren Amazasp yeğeni ve halefine karşı yürüttüğü bir savaşta öldürüldü. Bkz. Toumonoff, a.g.m., s.18.

²⁶⁵ Rapp, *Studies Medieval in Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, a.g.e., s.293.

²⁶⁶ Schleicher, a.g.e., s.91.

²⁶⁷ Abdülhüseynin Zerrinküb, Rûzbeh Zerrinküb, a.g.e., s.56-57.

Behram (276-293) Sâsânî tahtına oturdu.²⁶⁸ II. Behram'ın tahtta bulunduğu sıralar İberya Krallığı'nın başında ise I. Aspatur bulunuyordu.

III. Amazasp'ın 265 yılında ölümünden sonra yerine I. Aspatur²⁶⁹ (265-284) İberya tahtına oturdu.²⁷⁰ N. Guguşvili'ye göre ise Aspatur, III. yüzyılın sonunda veya IV. yüzyılın başında hüküm sürdü.²⁷¹ Yukarıda da bahsettiğimiz üzere onun döneminde cereyan eden hadiselerin kronolojisi oldukça karmaşıktır. Zira I. Aspatur ile ilgili *Kartlis Tskhovreba*'da ve Ermeni kaynaklarında verilen bilgiler ve kral isimleri kronolojik olarak hatalıdır. Bu dönemle ilgili olarak kesin olarak bildiğimiz şey Aspatur'un son Arşaklı-Parnavaz hanedanının temsilcisi olmasıdır. Bundan sonra İberya Krallığı'nı Sâsânî kralı tarafından atanmış Mihranidler/Hüsrevler kraliyet ailesine mensup krallar yönetecekti. I. Aspatur devrinde Sâsânîler 283 yılında Roma İmparatoru Carus tarafından yenilgiye uğratılmış ancak bu başarı sonuçsuz kalmıştı. İmparatorun o yılki ölümünü,²⁷² Roma İmparatorluğu'nda meydana gelen iç karışıklıklar izledi. Sâsânîler de bu karışıklıklardan fayda sağlamak istediler. Dolayısıyla İberya Krallığı'ndaki hanedan değişimi bu dönemde gerçekleşti.²⁷³ Carus'un ölümü ve Roma ordusunun geri çekilmesinin ardından, II. Behram'ın (276-293) yandaşları İberya'da inisiyatifi yeniden ele geçirecek ve krallığın başına Hüsrevler veya Mihranid hanedanının kurucusu III. Mirian'ı getireceklerdi.²⁷⁴

2.3. III. MİRİAN DEVRİNDE (284-361) İBERYA KRALLIĞI

Aspatur'un 284 yılında ölümüyle birlikte yerine Sâsânîler tarafından atanan III. Mirian İberya kralı oldu. Çünkü *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Aspatur'un erkek çocuğu yoktu. Bu yüzden Aspatur öldükten sonra tüm Kartli Eristavları, Spaspet Maejan (მავან) huzurunda Mtskheta'da toplanarak durumu müzakere ettiler. Şartların kendileri için oldukça kötü olduğu kanaatine varıp Spaspet Maejan'ın sunmuş olduğu; Sâsânî

²⁶⁸ Cinemre, a.g.t., 89; Zerrinkûb, a.g.e., s.59.

²⁶⁹ Aspatur'un Gürcü adı, Ammianus Marcellinus tarafından verilen Latince Aspaurès varyantına yakındır, bu iki formda İran kökenlidir. Bkz. Preud'homme, a.g.t., s.222.

²⁷⁰ Toumonoff, a.g.m., s.19; Rapp, *Studies Medieval in Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, s.240.

²⁷¹ ნ. გუგუშვილი (N. Guguşvili), a.g.m., s.30.

²⁷² Eutropius'a göre Carus, Tigris kenarında ordugahında bulunduğu sırada yıldırım çarpması sonucu hayatını kaybetti. Bkz. Eutropius, IX, XVIII.

²⁷³ Toumonoff, a.g.m., s.22; Ayrıca Stephen Rapp'a göre I. Aspatur'un 265-284 yılları arasında hüküm sürdüğünü kabul edecek olursak Gürcülerin ve Ermenilerin Erdeşir devrinde Sâsânîlere karşı ayaklanma ve ortak hareket girişimleri de bu döneme tekabül edecektir. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.242.

²⁷⁴ Nicolas Preud'homme ise bu görüşü kabul etmemektedir. Çünkü bahsi geçen konular herhangi bir çağdaş epigrafik veya edebi kaynak tarafından açıkça desteklenmemektedir. *Kralların Hayatı* bile Aspatur'un saltanatı döneminde Roma İmparatoru Carus'un seferi ile ilgili hiçbir şeyden bahsetmez. Dolayısıyla da O, Kaynakların yetersizliğini ve bu tarihlenmenin belirsizliği göz önüne alarak İberya'daki hanedan değişikliğini ve bu ülkenin Sâsânî yörüngesine girişini tarihlendirmek için 260-262 yıllarını esas almaktadır. Bkz. Preud'homme, a.g.t., s.476.

kralına tabi olma ve Sâsânî kralının oğlunu I. Aspatur'un kızı Abeşura ile evlendirerek kendilerine kral olarak ataması gerektiği yönündeki teklifini kabul ettiler.²⁷⁵ Ardından bir elçiyi Sâsânî Kralına göndererek taleplerini bildirdiler. Sâsânî kralı önce Mtskheta şehrini sordu ve ona şehrin büyüklüğü ve kuvvetlerinin yanı sıra Hazarlara ve Ovseslerin (Osetlere) yakınlığı hakkında bilgi verildi. Kral bir kez daha Aspatur'un kızının soyağacını sordu. Onun Nebrotidlerden, Arşak'idlerden ve Parnavazlar'ın soyundan geldiğini anlattılar. Sâsânî kralı bütün bu duyduklarından hoşlandı ve Gürcülerin isteğini yerine getirerek oğlunu Mtskheta'ya kral olarak atamanın daha iyi olduğunu düşündü. Çünkü Mtskheta, Ermenistan, Kartli veya Rani'nin diğer herhangi bir kasabasından daha büyük ve daha güçlüydü, dolayısıyla da kuzeydeki düşmanlarına daha yakındı. Bu yüzden savaşlar yapmak ve tüm Kafkas kabilelerini oradan kontrol etmek daha kolay olacaktı.²⁷⁶ Sâsânî kralı İberlerin tekliflerini kabul etti ve onlara bir söz verip yemin ederek Mtskheta'ya geldi. Burada Spaspet Maejan ve Kartli'nin tüm Eristavları tarafından karşılandı. Sâsânî kralı, Abeşura'yı o zamanlar yedi²⁷⁷ yaşında bir çocuk olan oğluyla²⁷⁸ evlendirdi.²⁷⁹ Kralın bir cariyesinden doğan bu oğlunun adı Farsça Mihran, Gürcüce-Mirian'dı.²⁸⁰ Böylece İran Mihranidlerinin bir kolu olan Hüsrevler (ხოსროვანთა)²⁸¹ hanedanının ilk hükümdarı III. Mirian oldu.²⁸² Aynı zamanda Mirian, 330'lu yıllardan sonra Azize Nino'nun İberya'ya gelişi ve misyonerlik faaliyetleri neticesinde İberya Krallığı'nın ilk Hristiyan kralı olarak İberya'nın Hristiyanlaşmasında öncü bir rol oynadı.

Sâsânî kralı oğlunu²⁸³ Mtskheta'ya kral olarak atadıktan sonra ona Kartli, Ermenistan, Ran, Movakan ve Hereti'yi verdi. Aynı zamanda, Mirvanoz adındaki asil

²⁷⁵ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.35. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.35.)

²⁷⁶ Burada adı açıkça belirtilmeyen Sâsânî kralının Kafkasya'daki elini güçlendirme ve Kafkas Dağları'ndan geçen stratejik geçişlere açılan bir kapı olarak Mtskheta'nın konumundan fayda sağlamak istediği düşünülebilir. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.243.

²⁷⁷ Kartlis Tskhovreba'nın Ermenice nüshasına göre bu sırada Mirian 7 yaşında değil 5 yaşındaydı. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.76.

²⁷⁸ Kralların Hayatındaki kronolojik işaretler, Mirian'ın doğumunun 277 civarında olduğunu gösterir. Dolayısıyla Mirian eğer Sâsânî tahtında hüküm süren bir kralın oğluyorsa, onun babası II. Bahram (274–293) olmalıdır. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.249.

²⁷⁹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.35-36. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.35-36.)

²⁸⁰ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.36 (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.36.); Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.244; Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.75.

²⁸¹ Kart'li'de Mihranidlerin bir kolu olan Hüsrevler (Eng. Chosroids) hanedanının veya Khosroiani'nin (ხოსროიანი) bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni Gürcü krallarının belirli bir Hüsrev soyundan geldiklerini iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, Dn.317, s.244.

²⁸² Lang, *The Peoples of the Hills*, s.205.

²⁸³ Kral Mirian'ın damarlarında muhtemelen biraz Sâsânî kanı dolaşıyordu, ancak onun cüretkâr bir şekilde bir şahın oğlu olarak tanımlanmasını kabul etmek için hiçbir tarihsel dayanak yoktur. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.245.

birisi, Mirian'a lalası ve yöneticisi olarak eşlik ediyordu. Sâsânî kralı oğluna kırk bin seçkin İranlı süvaride bıraktı. Gürcülere verdiği yemine göre bu kuvvetleri Kartli çevresine değil, Hereti, Movakan ve Ermenistan'a yerleştirdi. Ancak Mirvanoz'a bu Perslerden yedi bin²⁸⁴ seçme süvari almasını ve hepsini oğlunun muhafazası için Mtskheta'da tutmasını emretti.²⁸⁵ Sâsânî kralı, bütün kapı, kale ve şehirlerin İranlı askerler tarafından işgal edileceğini ancak onların yerel halk ile karışmayacağını ve oğlunun ataları gibi hem ateşe hem de Gürcülerin dini putlara tapabileceği hükümlerini içeren antlaşmadan sonra ülkesine geri döndü.²⁸⁶

Gürcü Krallarının Hayatı kroniğine göre III. Mirian'ın Sâsânî Kralının oğlu olarak gösterilmesi onun soyunu yüceltmek için anlatılmış bir hikâye olabilir. Gerçekte Mirian'ın Sâsânî kralının oğlu olduğunu gösterecek ve bunu doğrulayacak tarihsel kaynağımız yoktur. Ayrıca Gürcü kaynaklarında Mirian'ın Sâsânî kralının oğlu olduğuna dair bazı çelişkili bilgiler de mevcuttur. Örneğin *Gürcü Krallarının Hayatı*²⁸⁷ Mirian'ı, Eristavlar tarafından merhum Kral Aspatur'un kızı ile evlendirilen ilk Sâsânî kralı Erdeşir'in oğlu olarak kabul eder. Bu hikâye, III. Mirian'ın soyunu kuvvetlendirmek için uydurulmuş olabilir.²⁸⁸ Zaten *Gürcü Krallarının Hayatı*'nda bahsedildiği gibi Mirian'ın, I. Erdeşir'in (224-241) oğlu olması mümkün değildir. Zira İberya'nın ilk Hristiyan kralı olan Mirian'ın 330'lu yıllardan sonra Hristiyanlığı kabul ettiğini düşünecek olursak Erdeşir'den itibaren ortaya bir asırlık zaman dilimi çıkmaktadır. Dolayısıyla da olaylar kronolojik olarak doğru bir çerçeveye oturmamaktadır.²⁸⁹ Aynı şekilde *Gürcü Krallarının Hayatı* Mirian'ın 40 yaşına geldiğinde yani yaklaşık olarak 318 yılında babasının öldüğünden bahseder. Ancak bu bilgiyi de doğrulayacak verilere sahip değiliz. Zira 318 yılında Sâsânîlerin başında II. Şapur vardı ve 379 yılına kadar hüküm sürecekti. Bu tarihlerde hayatını kaybeden bir Sâsânî kralı yoktu.²⁹⁰

²⁸⁴ Kartlis Tskhovreba'nın Ermenice nüshasına göre bu sayı yedi bin değil beş bindir.

²⁸⁵ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.35-36 (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.35-36.); Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.76.

²⁸⁶ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.36 (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.36.)

²⁸⁷ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.35-36. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.35-36.)

²⁸⁸ ა. ბოგვერადე, მირიან III. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბილისი ქსე, საბჭოთა საქართველო, 1984, გვ. 11. (A. Bogveradze, Mirian III, *Kartuli Sabchota Entsiklopedia*, T. 7, Tbilisi KSE, Sabchota Sakartvelo, 1984, gv.11.)

²⁸⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II; საქართველო IV-X საუკუნეებში (რედ. შ. მესხია), თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1973, გვ. 60-62. (Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, T. II; Sakartvelo IV-X Saukuneebsi (Redaktori: Ş. Meskhia), Tbilisi, Sabchota Sakartvelo, 1973, gv.60-62.)

²⁹⁰ *Gürcü Krallarının Hayatı*'nda ki kronolojik işaretler Mirian'ın doğumunu 277 yılı civarına yerleştirir. Mirian, hüküm süren bir Sâsânî kralının oğluysa, babası II. Behram (274-293) olmalıdır. Ancak Behram 318 yılında değil 293'te ölmüştür. Dolayısıyla da Mirian'ın babası olması beklenemez. Bkz. Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.249.

Moksevai Kartlisai 'ye²⁹¹ göre ise Mirian, Kartli kralı Levi'nin oğluydu. Ancak *Gürcü Krallarının Hayatı* 'nda böyle bir bilgi yer almaz. Bu kronikte sadece Mirian'ın Rev adındaki oğlundan bahsedilmektedir. Rev isminin Levi isminin başka bir formu olduğunu düşünecek olursak Mirian'ın oğluna babasının adını verdiğini varsayabiliriz. Bu durumda Mirian'ın Levi'nin oğlu olduğu daha mantıklı bir varsayım olarak kabul edilebilir.²⁹² Dolayısıyla başlangıçta iki kaynağın birbiri ile çeliştiğini düşünsek de neticede bu iki farklı bilginin birbirini desteklediği görülür.²⁹³ Mirian'ın İran kökenli olup olmadığı hususunda kafa karışıklığına sebep olan diğer bir unsur ise P'awstos Buzand'ın IV. yüzyılın ikinci yarısında İberya'da halen Parnavazların varlığından söz etmesidir.²⁹⁴ Nitekim Gürcü tarihçi David Muskhelishvili'de Mirian'ı, *Moksevai Kartlisai* ve P'awstos Buzand'ın vermiş olduğu bilgileri referans alarak Gürcü kökenli olarak kabul etmenin doğru olduğunu düşünmektedir.²⁹⁵ Ancak bu görüşü savunan tarihçiler Mirian'ın, *Moksevai Kartlisai* 'de Levi'nin oğlu olarak gösterilmesini göz ardı ederler. Dolayısıyla da yanlış çıkarımda bulunurlar. Zira Gürcü tarihçi Mariam Çkhartişvili'ye göre Levi, *Moksevai Kartlisai* de kral olarak değil Mirian'ın kayınpederi olarak gösteriliyordu ve bu kişi muhtemelen Mirvanoz ile aynı kişi olabilirdi. Mirvanoz ya bir aile adıydı ya da daha büyük olasılıkla bir takma ad veya bir sıfattı. Sonuç olarak Mariam Çkhartişvili'ye göre Mirian İran kraliyet ailesine mensup biriydi ve Levi ise onun babası, kayınpederi veya Kartli'deki naibiydi.²⁹⁶ III. Mirian bir Sâsânî kralının oğlu olmasa da Sâsânî kraliyet ailesine mensup biriydi.

2.4. NİSİBİS BARIŞ ANTLAŞMASI (298/299) VE İBERYA

III. Mirian'ın tahtta bulunduğu sıralarda Sâsânîler'in başında II. Behram bulunuyordu. 283 yılında ölen İmparator Carus'un yerine Roma tahtına oturan Diocletianus imparatorluğunu hızlı bir şekilde toparlamaya başladı. Armenia üzerinde daha fazla hak iddia eden Diocletianus, 287 yılında batı Armenia'ya desteklemiş olduğu

²⁹¹ ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, ტომი I, გვ.25. (Kartuli Hagiograpiuli Dzeglebi, Tomi I, gv.25.)

²⁹² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გვ.61. (Sakartvelos İstoriis Narkveebi, T. II, gv.61.)

²⁹³ Manana Sanadze "Mirian the First Christian King of Kartli (Eastern Georgian Kingdom) and the Issue of His Descent", Caucasus Journal of Social Sciences, Vol.3, Issue 1, The University of Georgia Press, Tbilisi, 2010, s.202.

²⁹⁴ ...P'arawazean'a (Parnavazlar'a) gelince, Sparapet Muşel onların Virk (İberya) krallığında çarmlıha gerilmelerini emretti." Bkz. The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand, Çev: Nina G. Garsoïan, Harvard University Press, Cambridge, 1989, s.201.

²⁹⁵ დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბილისი, 2003, გვ.89. (D. Muskhelishvili, Sakartvelo IV-VIII Saukuneebi, Tbilisi, 2003, gv.89.)

²⁹⁶ მარიამ ჩხარტიშვილი, საქართველო III-V საუკუნეებში ხოსროვანთა სამეფო სახლის ისტორია, ნეკერი, თბილისი, 2018, გვ.46-48. (Mariam Çkhartişvili, Sakartvelo III-V Saukuneebi Khosrobanta Samepo Sakhlis İstoria, Neker, Tbilisi 2018, gv.46-48.)

III. Tiridates'i atamayı ve dolayısıyla da bu bölgeyi Roma'ya bağlamayı başardı.²⁹⁷ Roma'nın hızlı bir şekilde toparlandığını gören Behram ise Roma ile sıcak bir çatışmayı göze alamayarak Diocletianus'a çeşitli hediyeler gönderdi.²⁹⁸ Böylelikle Roma Sâsânî ilişkileri bir müddet barışçıl şekilde devam etti.

II. Behram'ın 293 yılında ölümü üzerine yerine oğlu III. Behram geçse de onun hakimiyeti yalnızca birkaç ay sürdü. Aynı yıl III. Behram'ı tahttan indiren Narseh (293-302) Sâsânî Kralı oldu.²⁹⁹ İberya, tıpkı I. Şapur'un Nakşi Rüstem de ki yazıtında görüldüğü gibi Narseh döneminden günümüze ulaşan ve 293-296 yılları arasında dikilmiş olan Paikuli yazıtında da halâ Sâsânîlere bağlı görünüyordu.³⁰⁰ Yazıtta: ...ve [Gur]gân|[Balāsa]gân kralı ve Mskyt'n³⁰¹ kralı ve İberya kralı ve Skyn³⁰² (Sigān) kralı ve Kral Tirdād... ifadeleri yer almaktadır.³⁰³ Bu yazıtta verilen listede İberya, Albanya ve Msykt (Massagetae) kralından sonra karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni kralların, I. Şapur'un yazıtında olduğu gibi Paikuli yazıtında da krallıklarının coğrafi konumlarına göre, yani doğudan batıya doğru ilerleyerek listelenmiş olmasıdır.³⁰⁴

Narseh döneminde Sâsânî Roma ilişkileri yeni bir aşamaya geçti. Zira 283 yılında İmparator Carus'un ölümüyle yerine geçen Diocletianus'un faaliyetleri ve Narseh'in girişimleri Roma-Sâsânî savaşını kaçınılmaz kıldı. Narseh tahta çıktıktan sonra, II. Behram tarafından Romalılara kaybedilen toprakları özellikle Ermenistan'ı geri almaya karar verdi.³⁰⁵ Roma'nın Afrika ve Mısır'da yaşadığı sorunları da fırsat bilerek 296 yılında Armenia'yı ele geçirdi.³⁰⁶ Durumu haber alan İmparator Diocletianus, Doğu'nun Sezar'ı Galerius'u, özellikle Suriye için önemli bir tehdit oluşturan 296'daki Pers

²⁹⁷ Timothy D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, 1982, s.51; Cinemre, a.g.t., s.92.

²⁹⁸ *In Praise of Later Roman Emperors The Panegyrici Latini*, Çev: Charles E. V. Nixon and Barbara S. Rodgers, University of California Press, Berkeley, 1994, s.68.

²⁹⁹ N. Richard Frye, "The Political History of Iran under the Sâsânians", s.129.

³⁰⁰ Beate Dignas, Engelbert Winter, *Rome And Persia in Late Antiquity Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, 2007, s.190; Prods Skjærvø, *The Sâsânian Inscription of Paikuli*, Part 3.1., Dr. Ludwig Reichert Verlag Wiesbaden, Germany, 1983, s.53.

³⁰¹ Mskytin Massagetas ile özdeşleştirilmesi önerilmiştir. Bkz. Helmut Humbach et Prods O. Skjærvø, 1983, partie 3.2, p. 125-126; Braund, a.g.e., s.240.

³⁰² David Braund bu terimi Machelones ile ilişkilendirir. Bkz. Braund, a.g.e., s.241; Ancak Walter Bruno Henning ise Syk'n'i Doğu Ermenistan'daki Sevan Gölü'nün güneyinde bulunan Syunik' veya Sisakan civarına konumlandırır. Bkz. Walter Bruno Henning, "A Farewell to the Khagan of the Aq-Aqatârân", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 14, No 3, Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends, 1952, s.512-514.

³⁰³ Prods Skjærvø, a.g.e., s.53.

³⁰⁴ Braund, a.g.e., s.240.

³⁰⁵ N. Richard Frye, "The Political History of Iran under the Sâsânians", s.130.

³⁰⁶ Abdülhüseyn Zerrinküb, Rûzbeh Zerrinküb, a.g.e., s.62; Ammianus Marcellinus, XXIII, 5. 11.

saldırılarına yanıt vermekle görevlendirdi.³⁰⁷ Ancak Galerius 297 yılında, Carrae'de (Harran) ve Callinicum'da (Rakka) Narseh ile giriştiği ilk çatışmada tedbirsizliğinden ötürü bozguna uğradı. Öyle ki bozguna uğrayıp geri döndüğü sırada Diocletianus ile karşılaşp ondan ağır hakaretler işitti.³⁰⁸ Fakat kısa süre içinde ordusunu yeniden toparlayıp harekete geçen Galerius, Narseh'i büyük bir bozguna uğrattı. Narseh'in karısını, çocuklarını, Pers soylularını pek çok hazine ile birlikte esir olarak ele geçirdi.³⁰⁹ Neticede geri çekilen Narseh, karısını ve çocuklarını kurtarmak için bir barış anlaşması yapmak istedi.³¹⁰ Paikuli yazıtında şahan şaha tabi hükümdarlar arasında kimliği belirsiz bir İberya kralının listelendiği göz önüne alındığında, III. Mirian'ın ve dolayısıyla da İberyalıların bu savaşlar sırasında Sâsânîlerin yanında yer aldığı ve 298 yılına kadar da Sâsânî yanlısı bir tutum izledikleri düşünülebilir.³¹¹

298 yılında gerçekleşen bu hadiseler geç antik çağ İberya tarihinin bir dönüm noktası ve aynı zamanda yeni bir başlangıcıydı. Çünkü yaklaşık 100 yıl Roma'nın gözünden uzak ve Sâsânî İran'ına neredeyse yarım yüzyıllık bir bağılıktan sonra İberyalılar, Galerius'un zaferinden sonra Diocletian'ın Narseh ile yaptığı Nisibis Antlaşması (298/299)³¹² ile tekrar Roma egemenliği altına girdi.³¹³ Romalılar barış için yapılan görüşmelerde Ingilena, Sophena, Arzanena, Corduena ve Zabdicena bölgelerinin kendilerine bırakılmalarını istediler.³¹⁴ Bunun yanında Dicle nehrinin Roma ve İran sınırını oluşturmasını ve Ziatha kalesine kadar olan Armenia'nın yönetimini Roma'ya bırakılmasını talep ettiler. Antlaşmada müzakere edilen noktalar arasında, İberya kralının Romalılar tarafından atanması şartı da vardı.³¹⁵ Bu sırada İberya tahtında oturan ve Ammianus'ta ismi Meribanes olarak geçen Kral III. Mirian, muhtemelen daha önce Nisibis antlaşması uyarınca kraliyet nişanını Roma'dan almıştı.³¹⁶ Bu antlaşmayla birlikte İberya yeniden Roma yörüngesine girdiği gibi neredeyse bir asır boyunca

³⁰⁷ Barnes, a.g.e., s.54;

³⁰⁸ Eutropius, IX, XXIV; Ammianus Marcellinus, XIV, 11. 10.

³⁰⁹ Eutropius, IX, XXV.

³¹⁰ Muzaffer Demir, Murat Keçiş, "Nisibis At The Border Of Romans And Sâsânîans Between The Third And Fifth Centuries AD." *TAD*, C. 36/ S. 62, 2017, s.5.

³¹¹ Rayfield, a.g.e., s.37; Prods Skjærvø, The Sâsânîan Inscription of Paikuli, Part 3.1., s.53.

³¹² 298/99 tarihli bu barış antlaşması için ana kaynağımız Bizans tarihçisi ve aynı zamanda diplomat olan Patrici Peter'in (500-64) anlatısıdır. Aslında, III. yüzyıldaki Roma-Sâsânî ilişkileriyle ilgili olarak bu anlaşmanın hükümleri hakkında ayrıntılar sunan tek tanıktır. Büyük olasılıkla yazarın arşiv malzemelerine erişimi vardı ve bu nedenle 298 yılındaki diplomatik ilişkiler hakkında iyi bilgi sahibiydi. Bkz. Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e., s.122.

³¹³ Schleicher, a.g.e., s.95.

³¹⁴ Ammianus Marcellinus'a göre Romalıların talep ettikleri bölgeler: Arzanena, Moxoena, Zabdicena, Rehimena ve Corduena idi. Bkz. Ammianus Marcellinus, XXV, 7. 9.

³¹⁵ Thomas M. Banchich, *The Lost History of Peter the Patrician*, Routledge, 2015, s.135.

³¹⁶ Ammianus Marcellinus, XXI. 6. 7-8; Braund, a.g.e., s.259.

Roma'nın bir müttefiki olarak kaldı. Aynı zamanda Diocletianus bariz bir şekilde stratejik avantajlar da elde etti ve böylece Karadeniz çevresindeki Roma çıkarlarını koruma ve Kafkas geçitlerini güvence altına alma politikasını sürdürdü.³¹⁷ Tabi Roma-İberya yakınlaşması İberya-Sâsânî ilişkilerinin tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu. Zaten böyle olması da beklenemezdi. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere bu dönemde İberya Krallığı'nın başında bulunan III. Mirian Sâsânî kralının gayri meşru oğluydu.³¹⁸ Dolayısıyla da İberler Amazasp'ın 260'lı yıllarda tahta çıkmasından itibaren Kafkas bölgesindeki jeopolitik ağırlığı önemli ölçüde artmış olan Sâsânîlerle yakın bağlarını korudu.³¹⁹

3. IV. YÜZYILDA İBERYA KRALLIĞI

3.1. III. MİRİAN'IN SAVAŞLARI

III. Mirian 15 yaşına geldiğinde yani Cyril Toumanoff'a³²⁰ göre 292 yılında eşi Abeşura hayatını kaybetti. Böylece Parnavaz soyu ortadan kalkmış oldu. Ancak Gürcüler Mirian'ı öylesine sevmişlerdi ki bu durumu kabullenerek Mirian'a itaat etmeye devam ettiler.³²¹ Abeşura'nın ölümü ile birlikte Mirian, Yunanistan (Pontos)³²² Kralı Ubitor'un Nana³²³ isimli kızı ile evlendi.³²⁴ Ardından Kafkas geçitlerindeki göçebe halklarla uzun süren savaşırlara girişti. Gürcü kaynaklarının Hazar olarak adlandırdıkları bu halka karşı sürekli savaştı. Çünkü Hazarlar, İran'ı işgal etmek için Derbent'i ele geçirmeye çalışıyordu. Ama Mirian onlara izin vermedi.³²⁵ Üstelik o sadece Kafkasya'nın kuzeydoğusundaki stratejik Derbent Geçidi'ni güvence altına almak için değil, aynı zamanda Hazar Denizi boyunca güneye, Abseron Yarımadası'na ve Sarah Ovası ile Kura/Mtkvari Nehri'ne uzanan ticaret ve ulaşım koridorunun kontrolünü de ele geçirmek niyetindeydi.³²⁶

Gürcü Krallarının Hayatı 'na göre Mirian 40 yaşındayken Sâsânî kralı olarak bahsedilen babası öldü ve yerine Mirian'ın küçük kardeşi Bartam Sâsânî tahtına oturdu.

³¹⁷ Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e, s.190.

³¹⁸ Braund, a.g.e., s.245.

³¹⁹ Pred'homme, a.g.t., s.149.

³²⁰ Toumonoff, a.g.m., s.23.

³²¹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.37. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.37.)

³²² Toumonff'a göre burada Pontos ifadesi ile Roma'nın vasal devleti olan Bosporus krallığına atıfta bulunabilir. Detaylı bilgi için bkz. Toumonoff, a.g.m., n.91, s.23.

³²³ Kartlis Tskhovreba'nın Ermenice nüshasına göre Mirian, Pontos kralı Ulitos'un kızı Anna ile evlendi. Bkz. Thomson, Rewriting Caucasian History, Arm. s.78.

³²⁴ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.37. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.37.)

³²⁵ Thomson, Rewriting Caucasian History, Arm. s.78.

³²⁶ Rapp, The Sâsânian World through Georgian Eyes, s.249.

Gerçekte, elbette, Şahan şah Bartam diye biri yoktu. Kralın en büyük oğlu olarak ifade edilen Mirian doğal olarak Sâsânî tahtında hak iddia ederek büyük bir orduyla Bartam’a doğru hareket etti. Mirian ve Bartam’ın orduları Nisibis vadisinde karşı karşıya gelse de Sâsânî ileri gelenlerinin hakemliğinde savaş vuku bulmadan sona erdi.³²⁷ Verilen karara göre Bartam Sâsânî Kralı olacak, Mirian’a da karşılık olarak Cezire, Suriye’deki Şam’ın yarısı ve Ādurbādagān (Azerbaycan) bölgeleri verilecekti.³²⁸ *Gürcü Kralların Hayatı*’nda yer alan bu hikaye her ne kadar gerçeği yansıtmasa da, zikredilen bölgelerin İberya’ya yakın olması ve bu bölgelerin Sâsânî-Roma ilişkilerinde çatışma sahaları olması dikkate değerdir. Ayrıca en azından bu bölgelerin kuzey kısımlarının Mihranidler ve diğer Parth soylu hanedanların egemenliği altında olduğunu da varsaymak mümkündür.³²⁹

Yaşanan bu hadiselerden sonra Mirian, “*Hazar*” istilasını nedeniyle Derbent’e geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada Gotlar “*Yunanistan*”ı³³⁰ işgal etti. İki ordu karşı karşıya gelince Gotların kralı, Roma İmparatoru’na meydan okuyarak onu teke tek mücadeleye davet etti. Ancak ismi belirtilmeyen Roma İmparatoru (muhtemelen I. Constantinus) bu teklifi reddetti. Bunun yerine bu sırada kendisini ziyaret eden Ermeni kralı IV. Tiridates, imparator kılığına girerek rakibiyle karşı karşıya geldi ve bu mücadeleyi kazandı. Ardından İmparator, Tiridates’e bir ordu vererek onu Ermenistan’a gönderdi. Tiridates Ermenistan’a gelince burada bulunan Mirian’a ait askerleri ve yöneticileri uzaklaştırdı. Bu sırada Hazarlara karşı seferde olan Mirian acele ile dönerek İran’dan da sağlamış olduğu destek kuvvetlerle birlikte Tiridates’e karşı uzun yıllar sürecektir bir savaşa girişti. Ancak bu savaşların hepsini kahramanlığı sürekli olarak vurgulanan Tiridates kazandı.³³¹ Benzer bir anlatı Agathangelos’da da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Gürcü kaynağının bu anlatıyı Agathangelos’dan almış olması gerekir.³³²

Uzun süren Ermeni Gürcü savaşlarından sonra Mirian’ın kardeşi Sâsânî kralı Bartam ölünce yerine oğlu tahta oturdu. Yeni Sâsânî kralı tahta oturunca Mirian’a, birlikte Ermenistan üzerinden Roma’ya saldırmayı teklif etti. Bu teklifi kabul eden ve ordusuyla

³²⁷ II. Sāpūr tahtı, doğumundan kısa bir süre önce ölen babası II. Hormizd’in en büyük oğlunun öldürülmesinin ardından saray entrikaları sonucu elde etti. Bu da bize, Mirian’ın hikayesinin, II. Şapur’un tahta çıkışının çarpık bir anısıyla bağlantılı olduğunu gösterebilir. Böyle düşürsek ilk Hüsrevler hanedanının kralı Mirian, II. Hormizd’in (h. 302-309) oğlu olur. Bkz. Rapp, *The Sāsānian World through Georgian Eyes*, s.250.

³²⁸ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.67. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.67.)

³²⁹ Rapp, *The Sāsānian World through Georgian Eyes*, s.251.

³³⁰ Eski Gürcü tarih yazımı ve edebiyatı, Yunanistan ile Roma ve Bizans İmparatorlukları arasında nadiren ayırım yapar ve bunların hepsini Sabarzet’i, “Yunanistan” olarak adlandırır. Rapp, *The Sāsānian World through Georgian Eyes*, s.258.

³³¹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.68-69. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.68-69.)

³³² Agathangelos, 39.-47. s.55-61.; Rapp, *The Sāsānian World through Georgian Eyes*, s.257.

birlikte Sâsânîlere katılan Mirian ve Sâsânîler, Ermenistan bölgesinden herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan geçerek Roma topraklarına saldırmaya başladılar.³³³ Muhtemelen bu sırada Sâsânîler'in başında II. Şapur bulunuyordu. Ancak II. Şapur ve III. Mirian'ın Roma'ya karşı düzenledikleri sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yüzden III. Mirian bu sırada Roma İmparatoru olan I. Constantinus'a³³⁴ barış teklifinde bulundu. Sâsânîlerden ayrılmayı, ona hizmet etmeyi ve müttefiki olmayı vaat etti. Constantinus, Sâsânî Kralının muhtemel saldırısından korktuğu için Mirian'ın barış teklifini kabul etti. Barış antlaşmasına göre Constantinus, Mirian'ın Bakar³³⁵ isimdeki oğlunu rehin aldı. Ayrıca Mirian ve Tiridates'in barışmalarını sağlayarak aralarındaki bağları güçlendirdi. Tiridates'in kızı Salome'yi Mirian'ın oğlu II. Rev³³⁶ ile evlendirdi. Constantinus, Mirian ve Tiridates'in sınırlarını şu şekilde belirlemişti: Güneyden akan ırmakların Aras nehri ile birleştiği toprakları Tiridates'e ve kuzeye akan nehirlerin Mtkvari ile birleştiği toprakları Mirian'a bırakacaktı.³³⁷

3.2. ROMALILARIN VE SÂSÂNÎLERİN İBERYA'DA HAKİMİYET MÜCADELESİ (337-379)

298'deki Nisibis Barış Antlaşmasından sonra Romalılar tüm bölge üzerindeki hakimiyetlerini yeniden sağladılar. Antlaşmadan kısa bir süre sonra Sâsânî kralı Narseh'in 302 yılında ölümüyle birlikte yerine kardeşi Hürmüz geçti.³³⁸ Her ne kadar II. Hürmüz, babası Narseh'in tanık olduğu küçük düşürücü yenilginin intikamını almak için Roma'ya karşı bir sefere giriştiyse de onun bu seferi başarısız oldu. II. Hürmüz'ün Romalılara karşı başlattığı bu seferin amacı, Diocletian ve Galerius tarafından Hristiyanlara karşı yapılan zulmün intikamını almaktır.³³⁹ Ancak doğruluğu konusunda şüpheyi yaklaşmamız gereken Arbela kroniğinin vermiş olduğu bu bilgiler dönemin diğer kaynaklarında yer almamaktadır.³⁴⁰ Dolayısıyla da Hürmüz'ün Roma'ya karşı böyle

³³³ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.68-69. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.68-69.)

³³⁴ *Gürcü Krallarının Hayatı* kroniğindeki bu bilgiler her ne kadar hayal ürünü ve kronolojik olarak hatalıysa da bazı bilgileri de içerisinde barındırmaktadır. Zira bu kısımda Constantinus'un Hristiyanlığı kabulü ele alınmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.70. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.68-69.); Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.259-61; Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.81-83.

³³⁵ Bu daha sonra İberya tahtına geçecek II. Aspures veya I. Bakur/Varaz Bakur'dur (363-365). Bkz. Toumanoff, a.g.m., s.27; Ammianus Marcellinus, XXVII. 12. 4.

³³⁶ III. Mirian'ın en büyük oğlu olan II. Rev, 345-361 yılları arasında babası ile birlikte hüküm sürdü. Toumanoff, a.g.m., s.24.

³³⁷ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.70. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.70.)

³³⁸ Taberi, III, s.988-989.

³³⁹ Mşiha Zha, *Erbil Vekayinamesi*, Çev: Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul, 1998, s.115-116; Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e, s.32.

³⁴⁰ Cinemre, a.g.t., s.97.

bir sefer gerçekleştirmediği düşünülebilir. Sonuç olarak Narseh sonrası Sâsânî kralları II. Hürmüz (302-309) ve Adanarses (309) devri Roma-Sâsânî ilişkileri hakkında yeterli bilgiye sahip olmasak da kaynakların sessizliği bize, iki gücün yukarıda bahsi geçen antlaşma uyarınca herhangi bir çatışmaya girmemiş olduğunu gösterebilir.³⁴¹

298 Nisibis antlaşması ile Romalılar ve Sâsânîler arasında sağlanan barış dönemi, II. Şapur (309-379) devrinde sona erdi. II. Şapur sadece 298'de kaybedilen toprakları değil, aynı zamanda tüm Mezopotamya ve Ermenistan'ı geri almayı amaçladı.³⁴² II. Şapur'un babası II. Hürmüz, 309 yılında ölünce arkasında pek çok oğul bırakmıştı. Kendisinden sonra yerine büyük oğlu Azer Nersi geçse de bu dönemde devlet içerisinde yeniden güçlenen bozarganlar Azer Nersi'yi tahttan indirerek öldürdüler. Ardından Azer Nersi'nin bir kardeşini kör edip diğerini de zindana attılar.³⁴³ Böylece tahta geçecek kimse kalmadığından henüz anne karnında bulunan II. Şapur Zü'l-Ektaf lakabıyla Sâsânî kralı oldu.³⁴⁴ Ancak o daha bebek olduğu için bu sırada ülkeyi soylular yönetiyorlardı. II. Şapur 16 yaşına (325) gelip reşit olduğu sırada yönetimde söz sahibi olmuştu.³⁴⁵

337 yılı Roma-Sâsânî ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıydı çünkü bu sırada Roma-Sâsânî savaşları yeniden başladı. II. Şapur'un tahta çıkmasından itibaren Roma İmparatorluğu içinde meydana gelen dini değişiklikler, iki büyük güç arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkilemişti. Özellikle I. Constantinus (306-337) ve Licinius'un, 313 yılında Hristiyanlığı serbest statüye kavuşturan Milano Fermanı'nı onaylayarak ilan etmeleri ilişkilerin seyrini değiştirdi.³⁴⁶ Bundan sonra Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşması çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşti. I. Constantinus'un Hristiyanlığı kabulü ve bu dinin hızla yayılması İran'daki Hristiyanları, Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyanlarla eskisinden daha fazla bağ kurmaya teşvik etti. I. Constantinus 22 Mayıs 337'de Sâsânîlere karşı savaş hazırlığı sırasında öldüğünde, II. Şapur, IV. Tiridates'in IV. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul ettiği Ermenistan'ı fethetme fırsatını kullandı.³⁴⁷ Böylece 298 yılından itibaren sağlanan sükûnet yeniden bozularak uzun yıllar sürecek Roma-Sâsânî savaşları başlamış oldu.³⁴⁸ I. Constantinus ölümünden sonra, Roma İmparatorluğu

³⁴¹ Demir, Keçiş, a.g.m., s.7.

³⁴² Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e, s.32-33.

³⁴³ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sâsânian Empire*, I.B. TAURIS, London, 2008, s.56; Zerrinkûb, a.g.e., s.63-64.

³⁴⁴ Taberi, III, s.989.

³⁴⁵ Touraj Daryaee, *Sâsânian Persia The Rise and Fall of an Empire*, I.B. TAURUS, London 2009, s.16.

³⁴⁶ Cinemre, a.g.t., s.98.

³⁴⁷ Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e., 33.

³⁴⁸ Roma-Sâsânîler arasındaki Nisibis savaşları için detaylı bkz. John S. Harrel, *The Nisibis War The Defence of the Roman East AD 337-363*, Pen&Sword Military, 2016.

idari olarak oğulları arasında üç bölüme ayrıldı. Doğu, 24 yıl boyunca II. Şapur'un karşısına çıkacak olan II. Constantius'a verildi. II. Constantius'un Doğu'daki amacı, daha güçlü kaleler inşa ederek sınırdeki stratejik yerleri elinde tutmaktı.³⁴⁹ Gerçekten de bu savaşlar sırasında Kafkasya'daki siyasi koşullar, Roma İmparatoru II. Constantius'un (337-361) müdahaleleri ve her şeyden önce onun diplomatik becerisi sayesinde uzun vadede pek değişmedi.³⁵⁰ II. Constantius, Şapur'un 336/7 yılında Nisibis'i kuşattığı haberini alınca Antakya'ya gelerek şehri 63 gündür kuşatma altında tutan Sâsânîleri geri çekilmeye zorladı.³⁵¹ Sâsânîler 345/46 yıllarında Nisibis'i yeniden kuşatma altına alsalar da 78 gün sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.³⁵² Zonaras'a göre II. Şapur'un 350 yılında Nisibis'i üçüncü kez kuşatması, bu kez de Massagetae akınları dolayısıyla başarısızlığa uğradı.³⁵³ Zonaras'ın vermiş olduğu bu bilgiden hareketle İberya Krallığı'nın Daryal geçidini Kuzey Kafkasya göçebe halklarına açmış olabileceğini ve dolayısıyla da müttefiki olan Roma'ya yardım ettiğini düşünebiliriz. Zira II. Constantius için İberya ve Armenia krallıkları Roma-Sâsânî savaşlarında başından beri stratejik açıdan oldukça önemliydi. Öyle ki Constantius 361 yılında Sâsânîler'e karşı sefer hazırlıkları yaptığı bir sırada Armenia Kralı Arsaces ve İberya kralı Meribanes'e³⁵⁴ (III. Mirian) göz alıcı kıyafetler ve envai çeşit değerli hediyeler göndermişti.³⁵⁵ Çünkü Constantius, uygun şartlar oluştuğu takdirde bu iki krallığın Sâsânîlerin yanına geçeceğini iyi biliyordu. Dolayısıyla bu örnekte de görüleceği üzere Hıristiyanlık veya din olgusu müttefiklik için vazgeçilmez bir unsur değildi. 361 yılında İberya Hıristiyan bir devlet olsa da Ammianus, İberlerin çıkarları doğrultusunda Sâsânîler ile iş birliği yapabileceği ihtimali üzerinde duruyordu.³⁵⁶ Ancak Constantius'un bu diplomatik faaliyetleri ölümünden sonra tahta geçen Iulianus devrinde meyvesini vermişti. Constantius'un 361 yılında ölümüyle birlikte Iulian'ın 363 yılında Sâsânîler'e karşı giriştiği seferde Armenia kralı Arsaces'de ordusuyla birlikte hazır bulunuyordu.³⁵⁷ Iulian'ın aynı şekilde İberyalılar

³⁴⁹ Demir, Keçiş, a.g.m., s.7.

³⁵⁰ R. C. Blockley, "Constantius II and Persia", in *Studies in Latin Literature and Roman History V*, ed. C. Deroux. Brussel: Latomus, 1989, s.470.

³⁵¹ İlhami Tekin Cinemre, "Geç Antik Çağ'da Savaş ve Barış: II. Constantius vs II. Şapur", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, Sayı XXV, Mart 2016, s.708; The Chronicle of Theophanes Confessor, Çev: Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997, s.55-56.

³⁵² The Chronicle of Theophanes Confessor, s.63.

³⁵³ *The History of Zonaras From Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*, Çev: Thomas M. Banchich and Eugene N. Lane, Routledge, London, 2009, s.163.

³⁵⁴ Bu isim muhtemelen Mirian isminin değişik bir formuydu ve Ammianus'ta belirtilen Meribanes 298 yılındaki Nisibis antlaşmasıyla birlikte Roma'nın kraliyet nişanı verdiği İberya kralı III. Mirian'dı. Bkz. Braund, a.g.e., s.259.

³⁵⁵ Ammianus Marcellinus, XXI, 6, 8.

³⁵⁶ Bkz. Ammianus Marcellinus, XXI, 6, 8.; Braund, a.g.e., s.259.

³⁵⁷ Ammianus Marcellinus, XXIII, 2, 2. 3, 5.

tarafından da desteklenmesi muhtemel olsa da maalesef bunu kanıtlayacak bir kaynağa sahip değiliz.³⁵⁸ Zira III. Mirian'ın yaklaşık olarak 77 yıl hüküm sürdükten sonra Roma-Sâsânî savaşlarının yaşandığı 361 yılında hayatını kaybetmişti. Aynı yıl 345 yılından itibaren ülkeyi birlikte yönettikleri en büyük oğlu II. Rev (345-361) de öldü.³⁵⁹ Dolayısıyla İberya'da bir taht krizi yaşandığı için böyle bir yardım yapıldıysa bile kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Iulianus, 363 yılında Sâsânîlere karşı yürüttüğü savaşlarda Ktesifon yakınlarında önemli bir zafer elde etse de aynı yıl öldürüldü.³⁶⁰ Ardından imparator olan Iovianus (363-364) ise Sâsânîler ile barış yapmayı kabul etti.³⁶¹ 363 yılında yapılan antlaşmaya göre Romalılar, 298 yılı antlaşması uyarınca elde ettikleri Dicle'nin ötesindeki Moxoena, Arzanena, Zabdicena, Rehimena, Corduena ve ilaveten Nisibis ile Singara bölgelerinin yanında pek çok müstahkem kaleyi yeniden Sâsânîlere bıraktılar. Sadece bu beş bölgeyi bırakmakla kalmadılar aynı zamanda Armenia ve kuzey bölgelerindeki haklarından da vazgeçtiler.³⁶² Ammianus, barış antlaşması şartları arasında İberya'nın yeni durumu hakkında bilgi vermez. Fakat Ioannes Lydus'un eserinde belirtmiş olduğu: *...Kafkasya'da, Romalılar ve Persler tarafından bilinmeyen Hyrcania çevresinde yaşayan barbarlar için bir giriş kapısı oluşmuştu. Barbarlar bu girişten geçerek hem Perslere ait olan bölgeleri hem de Romalılara ait olan bölgeleri tahrip ediyorlardı. Romalılar Artaxata'yı ve hatta daha uzak toprakları ellerinde tuttukları sürece, barbarlara karşı harekete geçebiliyorlardı. Ancak, Iovianus'un hükümdarlığı sırasında Romalılar bu toprakların ve daha pek çok şeyin mülkiyetinden vazgeçmişti...*³⁶³ Bilgilerinden hareketle Iovianus'un, Armenia ile birlikte muhtemelen İberya üzerindeki haklarından da feragat etmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

Ioannes Lydus'un³⁶⁴ belirtmiş olduğu gibi Kafkas geçitleri ve İberya'nın stratejik konumu bu dönemde de Roma-Sâsânî siyasetini şekillendiren önemli bir unsurdu. Zira

³⁵⁸ Arsaces ve Meribanes'in (Mirian'ın) Roma iktidarına desteğinin nedenleri, yalnızca II. Constantius'un ihtişamlı hediyelerinden kaynaklanmıyordu. Kafkas güçleri arasındaki rekabette Armenia ve İberya'nın Roma'yı desteklemesini sağladı. Zira Ammianus Marcellinus'un belirttiği üzere 359'da Amida kuşatması sırasında Alban kralı açıkça Sâsânîlerin tarafında yer aldı. Bkz. Ammianus Marcellinus, XVIII, 6. 22.; XIX. 2. 3.; Pred'homme, a.g.t., 150.

³⁵⁹ Toumanoff, a.g.e., s.23-24.

³⁶⁰ Eutropius, X, 16.; Demir, Keçiş, a.g.m., s.19.

³⁶¹ Ammianus Marcellinus, XXV, 8. 8.; Eutropius, X,

³⁶² Ammianus Marcellinus, XXV.7.9-14; Zosimus, *New History*, Çev: Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1982, s.66.

³⁶³ Ioannes Lydus, *On Powers Or The Magistracies of the Roman State*, Çev: Anastasius C. Bandy, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1983, s.213.

³⁶⁴ Lydus'un anlatısı, Kafkasya bölgesinin iki büyük güç arasında oynadığı coğrafi ve siyasi role ışık tutmaktadır. Özellikle bu anlatıda dikkat çekici üç nokta vardır. Birincisi, "barbar" istilalarının yarattığı

Sâsânîler ve Romalılar, Daryal Geçidi'nde Biraparach³⁶⁵ (Vir-a-parhak³⁶⁶/İberya tahkimatı) adı verilen bir kaleyi ortaklaşa inşa etmeyi ve kuzey halklarının istilalarını önlemek içinde buraya bir garnizon yerleştirmeyi kabul ettiler.³⁶⁷ Ancak ileride de göreceğimiz üzere Romalıların 363 yılından itibaren yavaş yavaş Kafkasya'da etkisini kaybetmeye başlaması ve Kafkas geçitlerinin korunması hususundaki mali yükümlülüklerini yerine getirememeleri Sâsânîler ile yeni çatışmaların sebeplerini oluşturacaktı.³⁶⁸

Roma-Sâsânî savaşlarının devam ettiği sırada III. Mirian ve oğlu II. Rev'in ölümü üzerine Roma'nın bölgeye atamış olduğu II. Sauromaces (361-363/370-378) İberya tahtına oturdu.³⁶⁹ Ancak Gürcü kaynaklarında II. Sauromaces'in krallığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.³⁷⁰ Gürcü kaynağı, III. Mirian'ın ölümü ile birlikte tahta oğlu I. Bakur'un (II. Aspacures)³⁷¹ geçtiğini belirtir.³⁷² Bunun sebebi çok açıktır. Anlaşılan III. Mirian ve oğlu II. Rev'in 361 yılında ölümü üzerine İberya'da taht kavgaları yaşanmış ve görünen o ki bu mücadeleyi Sauromaces kazanmıştı. Her ne kadar Gürcü kaynaklarında ismi doğrudan belirtilmese de Sauromaces, muhtemelen II. Rev ile Ermeni Kralı Tiridates'in kızı Salome'nin evliliğinden dünyaya gelmişti. Dolayısıyla Ermeniler kendi soyundan olan birinin tahta çıkmasını istiyorlardı.³⁷³ Zira bu durum *Gürcü Krallarının Hayatı* 'nda şu şekilde açıklanmıştır: III. Mirian'ın ölümünden sonra oğlu Bakur kral oldu; O babası gibi inançlı biriydi ve babasının Hristiyanlaştırmayı başaramadığı Kafkas kabilelerinin birçoğunu Hristiyan yaptı. Bu sırada Ermeniler, Bakur'un yeğeni ve Rev'in Ermeni Kralı Trdat'ın kızı olan oğlunun İberya tahtına oturmasını istiyorlardı. Bu sebepten dolayı Bakur ve Ermeniler arasında düşmanlık çıktı.³⁷⁴ Bunun üzerine Bakur,

tehlikeler, ikincisi ne Roma ne de Sâsânî İmparatorluğu'nun kendi başlarına Kafkasya bölgesini ve dolayısıyla da kendi topraklarını koruyamadıkları gerçeği ve üçüncüsü, sınırın korunması için birlikte düzenlemeler yapmak ihtiyacı hissetmeleri. Bkz. Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e., 192.

³⁶⁵ MS 363 tarihli antlaşmaya göre, Sâsânîler ve Romalılar, Kafkasya'da Biraparach adlı dağ kalesini ortaklaşa inşa etmeyi ve kuzey halklarının İran ve Ermenistan'a saldırılarını önlemek için bir garnizonla donatmayı kabul ettiler. Bu kale muhtemelen Bakü ile Derbent arasındaki Daryal geçidindeydi ve Hazar kıyısında değil Terek'in yukarı kesiminde bulunuyordu. Bkz. Ioannes Lydus, III, 52.

³⁶⁶ Biraparach, Ermenice Vir-a~parhak kelimesidir ve "İberya tahkimatı" anlamına gelir.

³⁶⁷ Ioannes Lydus, III, 52.

³⁶⁸ Ioannes Lydus, III, 53.; Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e., 192.

³⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Toumanoff, a.g.m., s.21-24.

³⁷⁰ Gürcü kaynağının yazarı sadece Mirian'ın oğlu Bakur soyunun temsilcilerini tahtın meşru varisleri olarak gördüğü için tahtı gasp eden Sauromaces'in ismini vermez. Bkz.

³⁷¹ Muhtemelen Ammianus'un belirtmiş olduğu Aspacures ismi Gürcü kaynağında belirtilen Bakur isminin farklı bir formuydu. Bkz. Toumanoff, a.g.m., s.27.

³⁷² Bkz. გაუხიშვილი, ქართლის ცხოვრება, s.130-131. (Kaukhçşvili, Kartlis Tskhovreba, gv.130-131.)

³⁷³ Schleicher'a göre Romalıların Ermeni kralı II. Arşak ile ilişkilerini göz önünde bulundurursak, III. Mirian'ın ölümünden sonra Ermenilerin Roma İmparatoru Iulianus'u destekleyerek akrabalık bağları bulunan ve Salome'nin oğlu olduğunu düşündüğümüz Sauromaces'i İber tahtına geçirmek istemelerini düşünebiliriz. Schleicher, a.g.e., s.106.

³⁷⁴ გაუხიშვილი, ქართლის ცხოვრება, s.130-131. (Kaukhçşvili, Kartlis Tskhovreba, gv.1308-131.)

kaynakta ismi belirtilmeyen yeğenine (Sauromaces'e?) karşı mücadele etmek için Sâsânîler ile bir ittifak kurdu.³⁷⁵ Muhtemelen Gürcü kaynağının belirtmiş olduğu bu hadiseler Roma İmparatorları Iulianus ve Iovianus (363-364) zamanında gerçekleşti.³⁷⁶ Gerçekten de Sâsânîler'in kısa süre içinde Sauromaces'i tahtan indirip sürgüne göndermeleriyle birlikte yerine Sâsânî yanlısı olan kuzeni II. Aspacures (I. Varaz Bakar) (363-365) geçirildi.³⁷⁷ Anlaşılan İberya soyluları, Sâsânîlerin 363 yılında Armenia'daki başarısını görmüş ve bağlılıklarını buna göre değiştirmişlerdi.³⁷⁸ Tahta geçtikten kısa bir süre sonra İberya Kralı II. Aspacures yani I. Varaz Bakar'ın yerine oğlu III. Mihrdat (365-380) geçti.³⁷⁹ Ancak Ammianus Marcellinus II. Aspacures ismini ileriki yıllarda halâ zikretmektedir. Bunun nedeni Marcellinus'un Aspacures'i babası III. Mihrdat ile karıştırmamasından kaynaklanır. Toumonoff'un iddiasına göre Rev'in ikinci oğluna annesi tarafından büyükbabası Tiridates'in adını vermesi gibi, III. Mirian'ın da ikinci oğluna, annesi tarafından büyük babası Aspacures'in adını verdiği varsayılabilir. Ammianus'un Sauromaces ve Aspacures'in yeğen ve amca değil, anne tarafından kuzenler olduğunu belirtmesi doğrudur. Fakat 363'te Sauromaces ve Aspacures, yeğen ve amca olarak düşmanlardır. 370'de ise Sauromaces ve babası Aspacures'in yerine tahta çıkan III. Mithridates kuzen olarak (consobrini) düşmanlardır. Bu nedenle, III. Mithridates'in ismi, Sauromaces ile siyasi ilişkilerinin benzerliği nedeniyle muhtemelen babası Aspacures ile karıştırılmıştı.³⁸⁰

Roma ve Sâsânîler arasında yapılan ve 30 yıl sürmesi beklenen 363 yılındaki barış antlaşması uzun ömürlü olmadı. Roma İmparatoru Iovianus'un 364 yılında ölümüyle birlikte II. Şapur saldırgan politikalarına devam etti.³⁸¹ Bu sırada Roma İmparatorluğu'nun başında Valens (364-378) vardı. Tahta geçtiğinde Valens'in ilk askeri hedefi doğu sınırındaki Sâsânî saldırılarını önlemektir. İmparator Valens, Kafkasya'daki azalan Roma nüfuzunu yeniden tesis etmek ve Sâsânîler tarafından tahttan indirilen

³⁷⁵ Bakar, amcasının oğlu Pers kralı ile anlaşış onunla ittifak yaptı. Kayınbiraderi Peroz'un Mirian'dan aldığı Barda'dan başlayan Ran ülkesi yerine, ona Samşwilde'den Aboc'i hattına kadar olan bir bölgeyi verdi. Böylece Peroz halkıyla birlikte vaftiz edildi. Ardından Khuasro'dan gelen kuvvetlere katılarak Cavaheti'de Ermenilerle savaştılar. Onları yenerek, firara mecbur ettiler. Bundan sonra, Yunanistan (Roma) İmparatoru ve Pers kralı aracılığıyla, yeğenleri ve anneleri Salome'ye: Bakur hanedanından hayatta olup tahtta hüküm sürebilecek biri bulunduğu müddetçe taht onun olacak ve Rev'in oğullarının hiçbiri krallık için hak iddia etmeyecekti". ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, s.130-131. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.130-131.)

³⁷⁶ Schleicher, a.g.e., s.105.

³⁷⁷ Üstelik II. Şapur Romalıların hükümranlığını küçümsemek için Aspacures'in başına bir diadem de taktı. Bkz. Ammianus Marcellinus, XXVII. 12. 4.

³⁷⁸ Braund, a.g.e., s.260.

³⁷⁹ Toumanoff, a.g.m., s.27.

³⁸⁰ Toumanoff, a.g.m., s.25-26.

³⁸¹ Beate Dignas, Engelbert Winter, a.g.e., 183.

Sauromaces'i İberyaya tahtına yeniden geçirmek için bir girişimde bulundu.³⁸² Yaklaşık olarak 370 yılında Valens, Sauromaces'i yeniden tahta geçirebilmek için Terentius'u, on iki lejyon ile birlikte bölgeye gönderdi. Ancak bu sırada tahtta olan Aspacures (III. Mihrdat), oğlu Ultra'nın Sâsânîler de rehin olduğunu, bu yüzden tahtı terk edemeyeceğini ve Roma tarafına geçemeyeceğini bildirerek ülkeyi birlikte yönetmeyi teklif etti. İmparator Valens'in de bu teklifi kabulüyle birlikte Sauromaces Kura nehrinin batısında bulunan Lazika ile Armenia'ya sınır olan bölgeyi, Aspacures de Kura nehrinin doğusunda kalan Albanya ve Pers bölgesine yakın kısmı idare edecekti.³⁸³ Böylelikle 370 yılında İberyaya Krallığı, 378 yılına kadar sürecek olan yarısı Roma egemenliği altında, diğer yarısı Sâsânî egemenliğinde iki krallığa bölündü.³⁸⁴ Anlaşılan bu bölünme ile birlikte Roma İmparatoru, stratejik öneme sahip, imparatorluk için oldukça önemli olan Daryal geçidinin yönetimini kaybetmişti.³⁸⁵ Fakat görünen o ki buna rağmen II. Şapur yapılan antlaşmadan çok memnun gözüküyordu. Ayrıca Valens'e gönderdiği elçilerin kendisine sorulmadan İberyaya'nın ikiye bölünmesi kararı almalarına oldukça öfkelenmişti. Havaaların ısınmasını da fırsat bilerek müttefiklerinden yardım isteyip Romalılara karşı savaş hazırlıklarına girişti.³⁸⁶ Bunun üzerine 371 yılında Sâsânî ordusu Bagavan'da Valens'in Generalleri Traianus ve Vadomarius ile karşı karşıya geldi. Ancak yaz sonunda, Şapur'un Ktesifon'a ve Valens'in Antakya'ya dönmesi için kısa süreliğine bir ateşkes yapıldı.³⁸⁷ İberyaya üzerindeki anlaşmazlığa ve iki taraf arasında gerçekleşen savaşa rağmen Sauromaces ve Asparuces arasında bölünen İberyaya'da mevcut durumun bir müddet daha devam ettiği anlaşıyor.

376 yılının sonlarına doğru gelindiğinde ise II. Şapur Pers elçisini Valens'e gönderdi. Elçilik heyeti Valens'e Armenia'yı terk etmesini, bunu kabul etmezse İberyaya'da işgal ettiği bölgelerden ayrılmasını ve buraya atadığı Sauromaces ile Roma ordularını geri çekmesini istediklerini bildirdi.³⁸⁸ Terentius'un on iki lejyonunun çoğu muhtemelen uzun zaman önce İberyaya'dan çekilmiş olsa da Roma birlikleri Sauromaces'i desteklemek için hâlâ İberyaya'da bulunuyordu. Başlarda Valens İberyaya'dan çekilmeye pek niyetli olmasa da Batı'da beliren Got tehlikesi yüzünden 378 yılı başlarında bu kuvvetleri geri çekmeyi

³⁸² Toumanoff, *Studies in Christian Caucasasia History*, s.460-461.

³⁸³ Ammianus Marcellinus, XXVII. 12. 16-17.

³⁸⁴ Toumanoff, *Studies in Christian Caucasasia History*, s.150.

³⁸⁵ Braund, a.g.e., s.261.

³⁸⁶ Ammianus Marcellinus, XXVII, 12. 18.

³⁸⁷ Noel Lenski, *Failure of Empire Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, University of California Press, London 2002, s.174-175.

³⁸⁸ Ammianus Marcellinus, XXX. 2. 2-3.

kabul etti ve Şapur'dan onların İberya'dan güvenli geçişlerine izin vermesini istedi.³⁸⁹ Ancak II. Şapur Sauromaces'in hizmetinde olan ve geri çekilen Roma garnizonuna mümkün olduğu kadar çok zarar verilmesini emretti. Böylece 370 yılında ikiye bölünen İberya Aspacures (III. Mihrdat) altında tek bir elden yönetilmeye başlandı. Antlaşma ile birlikte Sâsânîler hakimiyet sahalarını Kura nehrinin güneyine kadar yaymayı başardılar.³⁹⁰ Bu sırada Trakya'daki Got meselesi ile meşgul olan Valens, Şapur'un bu hareketine cevap verecek durumda değildi.³⁹¹ Üstelik 378 yılında Gotlarla karşı karşıya geldiği Adrianople (Edirne) savaşında aldığı bir darbe sonucu hayatını kaybetti.³⁹² Ancak II. Şapur'un da 379 yılında ölümü, doğu sınırında olayların bir nebze olsun sakinleşmesini sağladı.³⁹³ Böylelikle İberya üzerinde yaşanan Roma-Sâsânî hakimiyet mücadelesinin galibi Sâsânîler oldu. Her ne kadar Valens Gotlar yüzünden İberya'dan çekilmek zorunda kalsa da Roma-İberya ilişkilerinin tamamen sona erdiğini düşünmek yanlış olur. Zira IV. yüzyılın ikinci yarısından V. yüzyılın başlarına kadar Pharasmanes ve Bacurius gibi İberya kraliyet hanedanının üyeleri ve prenslerinin Roma İmparatorluğunda eğitim aldıkları, Roma ordusunda çeşitli unvanlarla görev yaptıkları hatta İberya'ya geri dönerek tahta çıktığını varsayan çağdaş kaynaklarımız ve tanıklarımız mevcuttur.³⁹⁴

3.3. II. VARAZ BAKAR VE TRDAT DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI 380-406

Valens'ten kısa bir süre sonra II. Şapur'un ölümü Sâsânîlerin de Romalılar gibi iç meselelere yönelmesine neden oldu. Bu durum iki imparatorluğun çatışma yerine diplomasiye yönelmesini sağladı. Nihayet Arcadius (383-408) ve III. Şapur'un (383-388) 387'de Armenia'yı bölmeleri, Roma ve Sâsânîler arasında anlaşmazlığın en önemli nedenlerinden birini ortadan kaldırdı. İki imparatorluk arasında yaşanan çatışmaların sukuta ermesinin en mantıklı yolu Armenia'yı bölmektir. Zaten 370 yılında İberya'nın

³⁸⁹ Ammianus Marcellinus, XXX. 2. 2-4.

³⁹⁰ Schleicher, a.g.e., s.111.

³⁹¹ Ammianus Marcellinus XXX. 2. 7-8.

³⁹² Ammianus Marcellinus XXXI. 13.14-6.

³⁹³ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, Çev: Turhan Kaçar, TTK, Ankara, 2020, s.124.

³⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. ნიკა ხოვერია, “ზაკურ იბერიელი და ბრძოლა მდინარე ფრიგიდუსთან (394 წ.),” საერთაშორისო კონფერენცია “არქეოთმცოდნეობა”, წყაროთმცოდნეობა, სიძველეთმცოდნეობა-ტენდენციები და თანამედროვე გამოწვევები” 1-3 სექტემბერი, თბილისი 2016, გვ.3-13 (Nika Khoperia, “Bakur Iberieli da Brdzola Mdinare Prigidustan (394 TS.)”, Saertaşorisso Konperentsia “Arkivtmtsodneoba”, Tskarotmtsodneoba, Sidzveletmtsodneoba-Tendentsiebi da Tanamedrove Gamotsvevebi, 1-3 Sektemberi, Tbilisi 2016, gv.3-13.); ნიკო ნიკოლოზიშვილი, თემისტოიოსი და ზაკურ იბერიელის რომაული სამხედრო კარიერის დასაწყისი, ქართული წყაროთმცოდნეობა XII, “უნივერსალი” 2010, გვ.123-136 (Niko Nikolozishvili, Temistiosi da Bakur Iberielis Romauli Samkhedro Karieris Dasatskisi, Kartuli Tskarotmtsodneoba XII, Universali 2010, gv.123-136.); David Woods, Subarmachius, Bacurius, and the Schola Scutariorum Sagittariorum, Classical Philology, The University of Chicago Press Vol. 91, No.4, Oct., 1996, pp. 365-371.

ikiye bölünmesi deyim yerindeyse Armenia'nın ikiye bölünmesinin provasıydı.³⁹⁵ Sonuç olarak, iki imparatorluk arasında ufak tefek sürtüşmeler dışında neredeyse bir asırlık barış dönemine girildi.³⁹⁶ Bundan sonra İberya Krallığı da Vakhtang Gorgasali'nin tahta oturup yönünü tekrar Batıya, Roma'ya dönene kadar Sâsânîlerin vasalı bir krallık haline dönüştü.³⁹⁷ Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu durum Roma-İberya ilişkilerinin tümünden sonu anlamına gelmiyordu. Ancak Roma-Sâsânî savaşlarının sona ermesi ve Romalıların İberya'dan ayrılmalarına paralel olarak İberya hakkında bilgiler veren Roma kaynaklarımız da azaldı. Zira Ammianus Marcellinus anlatımını 378 Adrianople savaşı ile noktalamıştı. Dolayısıyla bu dönemde İberya'nın siyasi meseleleri için daha çok kendi kaynakları ile Kafkasya halklarının özellikle Ermenilerin kaynaklarına başvurmamız gerekecek.

387 antlaşmasının yapıldığı sıralar da İberya Krallığı'nın başında III. Mirdat'tan sonra yerine geçen oğlu II. Varaz-Bakar (380-394) bulunuyordu.³⁹⁸ Varaz Bakar'ın iki eşi vardı. Birincisi Rev'in oğlu Trdat'ın kızı, ikincisi Mirian'ın kızının oğlu Peroz'un kızıydı. Rev'in torunlarına Mirdat ve Trdat, Peroz'un torununa Parsman adını verdiği toplamda üç oğlu vardı.³⁹⁹ Varaz Bakar'ın tahtta olduğu sıralar Sâsânîlerin kralı, Ermenileri ve Gürcüleri hakimiyet altına almak için bölgeye büyük bir ordu gönderdi. Ermeniler, Varaz-Bakar'a bir elçi göndererek, Yunan (Roma) kuvvetlerine katılmak ve Kafkasya kapılarını açarak Ovses ve Lekler'i getirmek ve böylece Perslere karşı direnmek için bir ittifak önerdiler. İberya'nın ileri gelen devlet adamları da onu Perslere karşı muhalefete teşvik etti. Ancak o korkak birisi olduğu için ne Ermenilerin ne de devlet adamlarının sözlerini dinlemedi. Kakhet'i vadisine çekildi ve Khidari kalesini inşa etti. Müstahkem şehirleri güçlendirdi ve herkesin haçlarını gizlemesini emretti.⁴⁰⁰ Persler önce Ermenistan'a doğru yola çıktılar, burayı harap ettiler ve ardından Kartli'ye girdiler. Pers komutanlar, Mtskheta'yı ele geçirmek amacıyla Tiflis geçitleri arasında bir kale inşa ettiler. Sonra Varaz Bakar onlara yalvararak barış istedi, ama komutan ona şöyle dedi: *"Bana Ran ve Movakan'ı ver, çünkü buralar Pers topraklarının bir parçasıdır ve*

³⁹⁵ Cyril Toumanoff, "Armenia and Georgia", in *CMH*, Vol. 4/1, Cambridge, 1966, s.595.

³⁹⁶ Mitchell, a.g.e., s.124;

³⁹⁷ Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, s.460-461.

³⁹⁸ Toumanoff, 1969, a.g.m., s..27.

³⁹⁹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.132. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.132.); Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.69; Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.148-149.

⁴⁰⁰ *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Varaz-Bakar dinsiz bırıydı. Fakat İberya Krallığı ve tüm Aznauriler Hıristiyanlığı kabul ettiği için dine karşı olan bu tutumunu korkusundan dolayı açıklayamadı. Tahtta olduğu süre boyunca yeni bir kilise inşa ettirmediği gibi var olanları da restore edip, yenilemedi. Bkz. Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.69; Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.149.

Perslerin krallarının gerçek torunları olan ve babalarının tahtlarında oturanlara aittirler. Cariyeden doğan sana Kartli yeter. Kartli sende kalsın ve Kral Khosrovids'e haraç öde." Dehşete kapılan Varaz-Bakar cevap veremedi. Ona Ran ve Movakan'ı vererek haraç ödeyeceğine dair söz verince Pers komutanı da ona Tiflis kalesini verip oradan ayrıldı.⁴⁰¹ *Kartlis Tskhovreba*'nın bu anlatısı muhtemelen Roma ve Sâsânîler arasında yapılan 387 antlaşmasına atıfta bulunuyordu.⁴⁰² Ancak görünen o ki Sâsânîlerin İberya'daki pozisyonları Armenia'daki gibi kalıcı ve sürekli değildi. Zira yukarıda da belirtildiği gibi Sâsânîler Tiflis civarında bir kale inşa etseler de Varaz Bakar kendilerine boyun eğdikten sonra burayı terk ettiler. Sâsânîlerin burada yalnızca Daryal geçidini korumak için küçük bir askeri birlik bırakmış olabilecekleri düşünülebilir.⁴⁰³ Ayrıca burada Tiflis'e atıfta bulunulması bir anakronizm içermektedir. Zira Tiflis'in kuruluşu V. yüzyılda Vakhtang Gorgasali dönemine tekabül eder. Bu anlatım, İberya'da Sâsânîlerin hakimiyetini artırmayı başardığı 387 tarihli Acilisene Antlaşması'nın sonuçlarını doğrudan ima edebilir.⁴⁰⁴

Bu hadiselerden sonra anlaşılan Varaz Bakar meşruiyetini kaybetmiş, Klarcetililer, isyan edip ondan ayrılarak Romalılara katılmıştı. Romalılar Tukharisi'yi ve denizden Arsiani'ye kadar tüm Klarceti bölgesini fethettiler ve böylece Varaz-Bakar, Klarceti'yi kaybederek sadece Kartli, Hereti ve Egrisi de hüküm sürmek zorunda kaldı.⁴⁰⁵

Kartlis Tskhovreba'ya göre Varaz-Bakar 394 yılında öldükten sonra İberya soyluları kendi aralarında istişare ederek Varaz Bakar'ın kayınpederi, Rev'in oğlu ve Mirian'ın torunu olan Trdat (394-406) adında yaşlı⁴⁰⁶ bir adamı kral yaptılar. Soylular yeni Kral Trdat'ın torunları olan Varaz-Bakar'ın Mirdat ve Trdat adındaki iki oğlunu yetiştirmesi için ona verdiler. Varaz-Bakar'ın üçüncü oğlu Parsman ise Samşvilde Eristav'ı tarafından büyütüldü.⁴⁰⁷ Anlaşılan İberya soyluları Strabon'un da bahsettiği üzere o sırada hanedanın en yaşlı üyesinin tahta çıkarma adetini uygulamışlardı.⁴⁰⁸ Zaten Varaz Bakar öldüğünde varisleri olan üç oğlunun da yaşları çok küçüktü.

⁴⁰¹ Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.69.

⁴⁰² Toumanoff, a.g.m., s.27.

⁴⁰³ Schleicher, a.g.e., s.120-121.

⁴⁰⁴ Pred'homme, a.g.t., s.260.

⁴⁰⁵ Pred'homme, a.g.t., s.262; ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.134-137. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.134-137.)

⁴⁰⁶ 337 yılında doğmuş olduğunu kabul edecek muhtemelen tahta geçtiği sıralarda 58 yaşındaydı. Bkz. Toumanoff, a.g.m., 1969, dn.106, s.27.

⁴⁰⁷ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.137. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.137.)

⁴⁰⁸ Strabon, XI, 3, 6.

İberya Krallığı bu dönemde de Sâsânîlere haraç ödemeye devam ediyordu. Oldukça dindar biri olan Trdat, Rustavi'yi⁴⁰⁹ geri alarak burada bir kilise inşa ettirdi. Ayrıca pek çok kiliseyi restore edip inançlı bir şekilde öldü.⁴¹⁰ Muhtemelen bu sırada Sâsânî tahtında bulunan I. Yezdigerd'in (399-420) Hristiyanlara ve Yahudilere karşı hoşgörülü davranması sebebiyle İberya Krallığı içerisinde pek çok kilise restore edilip bunlara yenileri eklenmişti.⁴¹¹ Ancak IV. yüzyılın sonlarından V. yüzyılın başlarına uzanan bu tarihi süreçte İberya Krallığı'nı da derinden etkileyen Hun saldırıları başladı. Sonraki bölümde de göreceğimiz üzere Hunlar zaman zaman İberya'yı zor durumda bıraktığı gibi kimi zamanda İberya Krallığı için düşmanlarına karşı ortak hareket edebilecekleri bir müttefike dönüştü.

⁴⁰⁹ *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice versiyonunda Risa olarak geçer. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.151.

⁴¹⁰ ...Bilgeliğiyle Persleri yatıştıran Trdat, haçları çıkarıp kiliseleri tamir etti. O sırada Piskopos olan Job/Jacob (Yakub) öldü ve yerine Elias'ı atadı. Trdat' Pers kralına haraç ödedi. Rustavi'yi ele geçirerek burada ve Nekresi de birer kilise yaptırdı. Sorunsuz bir şekilde hüküm sürdükten sonra büyük bir inançla öldü. Bkz. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, 83.137. (Kaukhçişvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.137.); Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.151; *Kartlis Tskhovreba*, s.70.

⁴¹¹ Daryae, a.g.e., s.22.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAVİMLER GÖÇÜNDEN VAKHTANG GORGASALI'NİN ÖLÜMÜNE İBERYA KRALLIĞI

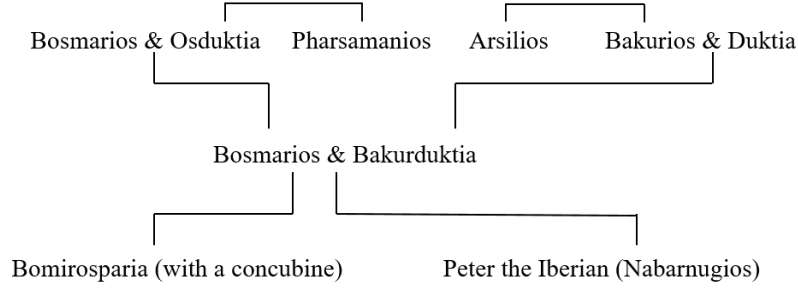
1. V. YÜZYILIN İLK YARISINDA İBERYA KRALLIĞI'NIN GENEL DURUMU

1.1. ROMA ORDUSUN'DA İBERYALI PRENSLER

John Rufus'un kaleme aldığı İberyalı Peter'in hayatının Süryanice versiyonunda, Gürcü kaynaklarında karşımıza çıkmayan ve V. yüzyılın ilk yarısında İberya tahtında bulunmuş olmaları gereken bazı krallardan bahsedilmektedir. Bu krallar Bacurios ve Pharasmanes'dir. John Rufus eserinde İberyalı Peter'in soy ağacını şu şekilde açıklar: Peter'in babası, İberyalıların kralı Bosmarios'du; babasının babası da Bosmarios'du, annesi Bakurduktia; anneannesi ise kutsal Duktia idi. Anne tarafından büyükbabası, Duktia'nın kocası ve o ülkeyi yöneten ilk Hıristiyan kral büyük Bakurios'du.⁴¹² Baba tarafından büyükbabası Bosmarios'un karısı Osduktia, babası Bosmarios'un annesiydi. Babaannesi Osduktia'nın erkek kardeşi, Roma İmparatoru Arcadius'un (395-408) sarayında şan ve şeref içinde tutulan ve askeri yetkilere sahip olan Pharsamanios'du (Pharasmanes/Parsman). Eudoxia ile münasebeti onun saraydan kaçmasına sebep oldu ve aceleyle ülkesine döndü. İberya kralı olduktan sonra, İberlerin komşuları olan Ak Hunları da beraberinde getirerek, Romalılara tabi olanlar için birçok felakete sebep oldu. Kutsanmış Peter'in anne tarafından büyükbabası olan Bakurios'un kutsal Arsilios adında bir erkek kardeşi vardı. Bu kişi Bakurios ve Bosmarios'la birlikte yaşlanıp İberyalıların hükümdarlığı döneminde bekaret ve büyük kutsallık içinde yaşamını tamamladı.⁴¹³

⁴¹² John Rufus, *The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and the Monk Romanus*, Çev: Cornelia B. Horn and Robert R. Phenix Jr, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2008, s.7.

⁴¹³ John Rufus, a.g.e., s.9.

John Rufus, C. B. HORN and R. R. PHENIX Jr. ed., 2008, p.LXXXV (slightly modified).

John Rufus'un yukarıda belirttiği İberyalı Peter'in soy ağacında yer alan isimler ile ilgili olarak Gürcü kaynaklarında net bilgiler yer almaz. Bu isimlerden yalnızca Pharasmanes ve Bakurios ile ilgili kaynakları karşılaştırmalı okuyarak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Pharasmanes Roma ordusunda “*magister militum*” rütbesine sahipti ve İmparatoriçe Eudoxia ile zina yapmakla suçlanana kadar sarayda yüksek konumunu muhafaza etti.⁴¹⁴ Muhtemelen Pharasmanes, Trdat'ın 406 yılında ölümüyle birlikte İberya tahtına geçen II. Varaz Bakar'ın oğlu IV. Parsman'dı (406-409).⁴¹⁵ Yukarıda bahsettiğimiz üzere Varaz Bakar öldükten sonra onun çocukları çok genç yaşta oldukları için tahta kayınpederi Trdat çıkmıştı. Bu yüzden Schleicher'e göre Parsman, Konstantinople gitmiş ve Trdat'ın ölümü üzerine İberya'ya dönüp tahtta geçmiş olabilirdi.⁴¹⁶ Dolayısıyla Pharasmanes Eudoxia ile ilişkisi sebebiyle değil muhtemelen hem Hun tehdidi nedeniyle hem de İberya tahtı boş kaldığı için Romalılar tarafından ülkesine gönderilmişti. Her ne kadar John Rufus onun Ak Hunlar ile iş birliği yaptığını vurgulasa da muhtemelen o Ak Hunlara karşı koyamamış ve bu mücadeleler nedeniyle hakimiyeti çok kısa sürmüştü.⁴¹⁷ Ancak bunlar bir varsayımdan öteye geçemez. Zira Kartlis Tskhovreba, Parsman'ın Konstantinople gidişi veya bu sırada beliren Hun tehdidine değinmez. Sadece Parsman'ın Romalılar ile iyi ilişkilerine, onun cesur ve korkusuz bir asker olduğuna atıfta bulunur.⁴¹⁸ Tüm bu şüphelere rağmen Pharasmanes'i bir İberya kralı ile özdeşleştirecek olursak bu kişinin yalnızca IV. Parsman olabileceği düşünülebilir.

⁴¹⁴ J. R. Martindale, *Prosopography of the Later Roman Empire*, Vols. II, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, s.872.

⁴¹⁵ Toumanoff, 1969, a.g.m., s.27; Schleicher, a.g.e., s.122; IV. Parsman hakkında bkz: ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.137-138. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.137-138.)

⁴¹⁶ Schleicher, a.g.e., s.123; Stephan Rapp da Pharasmanes kral olarak kabul edecek olursak onun ancak IV. Parsman olabileceği üzerinde durur. Bkz. Rapp, 2014, a.g.e., dp.196, s.72.

⁴¹⁷ Schleicher, a.g.e., s.123.

⁴¹⁸ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.137-138. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.137-138.)

İberyalı Peter'in soy ağacında görülen ve kardeşi Arsilios ile birlikte İberya Krallığı'nı yöneten Petrus'un babası Bosmarios (Buzmihr) ile ilgili ise Gürcü kaynaklarında herhangi bir bilgi yer almaz.⁴¹⁹ Bori'de bulunan bir gümüş tabakta Aramice “*Buzmihr, the good bidaxš*” ifadesi yazılıdır. Ancak bu nesne III. yüzyıla tarihlendirildiği için burada ifade edilen Buzmihr'in, Peter'in babası olması düşünülemez.⁴²⁰

John Rufus'un vermiş olduğu şecerede ülkeyi Arsilios ile birlikte yönettikleri vurgulanan Bakurios hakkında daha fazla kaynağa ve bilgiye sahibiz. Nitekim Ammianus'a göre Bakurios 378 yılında Valens'in Gotlarla gerçekleştirdiği savaşa katılmıştı. Anlaşılan savaş sırasında Bakurios, “*schola scutariorum sagittariorum*” birliklerini kontrol ediyordu. Aceleci bir şekilde düşman saflarına saldırı da bulununca geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁴²¹ Aquileia'lı Rufinus tarafından “*gentis ipsius rex*” ve Konstantinopolis'li Socrates tarafından βασιλίσκος (küçük prens/kral)⁴²² olarak nitelendirilen Bakurios, Aquileia Rufinus'a göre 378-94 yılları arasında “*dux Palaestinae*” idi. Akabinde “*comes domesticorum*” oldu.⁴²³ Themistius'un tanıklığını bir kenara bırakırsak, Rufinus gerçekten de Bacurios'un bu kraliyet işlevinden söz eden ilk kaynağımızdır.⁴²⁴ 391'de Antakya'yı ziyaret eden Bakurios, 380 yıllarında mektuplaştığı ünlü retorikçi Libanius ile tanıştı.⁴²⁵ 394 yılında yapılan Frigidus savaşında da Bakurios, Roma ordusunda görev alıyordu. Bu savaş sırasında da cesareti ve atılganlığı ile ön plana çıkıyordu.⁴²⁶ Öyle ki Zosimus'a göre savaş sırasında düşman üzerine atıldığı bir sırada hayatını kaybetmişti.⁴²⁷ Ancak diğer çağdaş kaynaklarda onun ölümü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. John Rufus'un vermiş olduğu şecereye göre Bakurios'un Arsilios ile birlikte İberya Krallığı'nı yönettikleri vurgulanmaktadır.⁴²⁸ Peki 394 yılından sonra İberya tahtında olması gereken Bakurios kimdir?

⁴¹⁹ John Rufus, a.g.e., s.17.

⁴²⁰ Rapp, 2014, a.g.e., s.71. Detaylı bilgi için bkz. Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, s.260-261; Lang, *The Peoples of the Hills*, s.227-228.

⁴²¹ Ammianus Marcellinus, XXXI, 12. 16.

⁴²² *Nicene and Post-Nicene Fathers* 2, Eds. Philip Schaff, Vols. 2, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, 2010, s.72-73.

⁴²³ Jones, H. M. Arnold, Martindale, R. John and Morris, John, *Prosopography of the Later Roman Empire*, Vols. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s.144. Bazıları onun Frigidus savaşında magister militum vacans olarak savaştığını varsaysa da bu durum şüphelidir. Bkz. Woods, a.g.m., s.368.

⁴²⁴ Nicolas J. Preud'homme, “Bacurios, The Man With Two Faces”, *Iberia-Colchis Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and Early Medieval Period*, 13, Tbilisi, 2017, s.166.

⁴²⁵ Rapp, 2014, a.g.e., s.73.

⁴²⁶ *The Armenian Adaptation of the Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus*, Çev: Robert W. Thomson, Hebrew University Armenian Studies, Belgium, 2001, s.160.

⁴²⁷ Zosimus, *New History*, IV. 57.-58.

⁴²⁸ John Rufus, a.g.e., s.9.

Kartlis Tskhovreba'da IV. yüzyılın ikinci yarısında İberya da kral olmuş olan yalnızca iki Bakar/Bakur adında krala rastlıyoruz. Dolayısıyla John Rufus'un belirtmiş olduğu Bakurios'u İberya kralı I. Bakar (363-5/380?) ile kıyaslayamayız çünkü I. Bakar kronolojik olarak Bakurios'dan çok daha önce krallık yapmıştır. Bakurios'u 380-394 yılları arasında İberya Krallığı yapmış olan II. Varaz-Bakar ile özdeşleştirmemiz de mümkün değildir. Çünkü Varaz-Bakar *Kartlis Tskhovreba*'da “*dinsiz*” (urtsmuno, ურწმუნო) ve “*din düşmanı*” (modzule sculisa-moḍule ḡḡuloḡa) olarak anlatılmaktadır.⁴²⁹ Bu nedenle John Rufus'un belirtmiş olduğu dindar kişiliğe II. Varaz Bakar'ın portresi uymamaktadır. Ancak John Rufus'un ve V. yüzyıl Ermeni yazarı Koriwn'in vermiş olduğu ip uçları onun kimliğini tespit etmemize yardımcı olmaktadır. Zira John Rufus'a göre Bakurios, kardeşi Arsilios ile birlikte ülkeyi beraber yönetiyorlardı.⁴³⁰ Muhtemelen burada ismi geçen Arsilios İberya kralı Arçhil (411-435) idi.⁴³¹ Ermeni yazar Koriwn'in, Mastoc'un Gürcü alfabesini oluşturmak için İberya'ya geldiği zaman burada kral olarak Bakurios ile karşılaştığını belirtmesi Bakurios'un krallığını tespit etmemiz için oldukça önemlidir. Koriwn'e göre Mastoc, Gürcü alfabesini oluşturmak için İberya'ya gitti ve oluşturmuş olduğu alfabeyi kral Bakurios'a ve Piskopos Moses'e sundu. Aynı zamanda Mastoc İberya'ya ulaştığı zaman okuryazar ve dindar bir adam olan Jagha adında bir Gürcü tercüman buldu.⁴³² Anlaşılan o ki Rufus'un bahsetmiş olduğu Bakurios, bu sırada İberya kralı Arçhil ile birlikte hüküm sürüyordu ve Mastoc'u karşılayan kişi Kral Bakurios'du.⁴³³ Bu hipotezi kanıtlayabilecek diğer bir kaynağımızda İberyalı Peter'in Hayatının Gürcüce versiyonudur. Bu kaynakta Varaz-Bakur, II. Theodosius (408-450) zamanında İberya'nın Hristiyan kralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da onu Bakurios ile ilişkilendirirsek bu bilgi, onun Arçhil (411-435) ile birlikte İberya'yı yöneten Bakurios olma ihtimalini kuvvetlendirir. Fakat burada da kronolojik olarak bir problem ortaya çıkar. Gürcü kaynakları bu dönemde piskoposluk yapan Moses adında birinden bahsetmezler. Ancak bazı tarihçilerin Moses'i 410-425 yılları arasında piskopos olarak göstermesi bu çelişkiyi de ortadan kaldırır.⁴³⁴

⁴²⁹ ფაუხიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.135. (Kaukhchvili, Kartlis Tskhovreba, gv.135.)

⁴³⁰ John Rufus, a.g.e., s.9.

⁴³¹ Toumanoff, 1963, a.g.m., s.27.

⁴³² Koriun, *The Life of Mashtots*, Çev: Bedros Norehad, Armenian General Benevolent Union: Golden Jubilee Publication, New York, 1964, XV; Moses Khorenats'i, III, s.317.

⁴³³ Gürcü kaynaklarının aksine John Rufus Bakurios'u İberya'nın ilk Hristiyan kralı olarak belirtir. Bkz. John Rufus, a.g.e., s.13.

⁴³⁴ Salia, a.g.e., s.74.

Bakurios ile ilgi ikinci ve son görüş ise onun Gugark-Somkhiti Pitiakhşi olduğudur. Bu görüşü savunan tarihçiler ise İberyalı Peter'in şeceresindeki Mtskheta hükümdarları ile Gugark-Somkhiti'nin pitiakhşi arasındaki ailesel bağlara dikkat çekmektedirler. Aynı şekilde Zosimus'un, Bacurios'un Ermeni kökenli bir aileden (ἐξ Ἀρμενίας τὸ γένος)⁴³⁵ geldiğini iddia etmesi onun ülkesinin Armenia/İberia sınırında olduğu görüşlerine dayanak oluşturur. Bu görüşü savunanlardan Cyril Toumanoff, Bacurios'un 394'dan sonra bu Gugark-Somkhiti bölgesinin başına geldiğini ve hatta onu, Hristiyan inancını kabul eden bu sınır liderlerinin ilki olan Pitakhşi Peroz'un oğlu olarak tanımlamaktadır.⁴³⁶ Stephan Rapp'da Bakurios'un 394 yılından sonra Gugark-Somkhiti bölgesinin pitiakhşi olduğunu ve 430 yılında öldüğünü belirtir.⁴³⁷ Ancak Koriwn'in vermiş olduğu bilgileri dikkate alırsak Bakurios'un Gugark-Somkhiti bölgesinin yöneticisi olması akla pek yatkın gelmemektedir. Zira Schleicher'a göre bölgeyi çok iyi bilen Koriwn'in kral olmayan bir yöneticiyi kral olarak belirtmesi pek mümkün gözükmemektedir.⁴³⁸ Sonuç olarak Roma ordusunda önemli görevlerde bulunmuş olan Bakurios'un 394 yılından sonraki bir tarihte İberya'ya dönerek Archil ile ülkeyi beraber yönettikleri düşünülebilir.

1.2. IV. PARSMAN (406-409) VE IV. MİRDAT (409-411) DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI

Trdat'ın ölümü ile birlikte Varaz-Bakar'ın oğlu ve Peroz'un torunu Parsman, kardeşlerinin en büyüğü olduğu için kral oldu. Onun döneminde Piskopos Elias öldü ve yerine Simon geçti. Parsman Tanrı'ya inanan oldukça cesur bir adamdı. Roma kralı ile görüşmelere devam etti ve ondan yardım istedi. Sezar onun isteğini kabul ettikten sonra Sâsânîlerden ayrılarak onlara haraç ödemeyi reddetti. Haçların sayısını artırdı, Kartli'nin her yerinde kiliseleri yeniledi ve Bolnisi'de⁴³⁹ bir kilise inşa etti. Ama saltanatı kısa sürdü.⁴⁴⁰ Parsman'ın ölümüyle birlikte IV. Mirdat kral oldu. O, Trdat'ın torunu ve Varaz-Bakar'ın oğluydu. Baba tarafından Bakarid ve anne tarafından Revid yani Mirian'ın her iki oğlunun da soyundan geliyordu. Mirdat cesur bir adam ve korkusuz bir askerdi, ancak bir o kadar da inançsız ve dinsiz, kaygısız ve mağrur biriydi. Askeri yiğitliğine güvenerek

⁴³⁵ Zosimus, *New History*, IV, 57, 3.

⁴³⁶ Cyril, Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", *Tradito*, Cambridge University Press, 1971, s.133.

⁴³⁷ Rapp, 2014, a.g.e., s.74. Bacurios'un (Bakurios) kim olduğu hakkındaki detaylı tartışmalar ve hipotezler için bkz. Pred'homme, a.g.m., s.166-192.

⁴³⁸ Schleicher, a.g.e., s.128.

⁴³⁹ Bolnisi'deki kilise, özellikle Gürcüce yazılmış günümüze ulaşan en eski tarihli kitabeye sahip olmasıyla ünlüdür. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, dn.20, s.152.

⁴⁴⁰ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.137-138. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.137-138.)

Tanrı'ya hizmet etmedi. Kiliseler inşa ettirmediği gibi halihazırda inşa edilmiş olanlara da hiçbir şey eklemedi. Umursamazlığından ötürü Romalılar ve Sâsânîler ile düşman oldu. Romalılardan -II. Varaz Bakar devrinde kaybedilen- Klarjeti topraklarını geri istedi. Aynı zamanda Sâsânîlere de haraç vermeyi reddetti. Bunun üzerine Sâsânî kralı, komutanı Usharab'ı⁴⁴¹ bir orduyla Mirdat'ın üzerine gönderdi. Mirdat yine soğukkanlılığından dolayı Sâsânîlerin sayısal üstünlüğünü görmezden gelerek onları Gardabani'de küçük bir orduyla karşılayıp savaşa katıldı. Persler Gürcüleri mağlup ettikleri gibi Kral Mirdat'ı da ele geçirdiler. Ardından Kartli'yi fethedip kiliselere saygısızlık da bulundular.⁴⁴² Ve kralın akrabaları Kakheti vadisinde kaldılar. Piskopos Simon da onlarla birlikteydi. Mirdat'ı da Bağdat'a götürdüler ve kral orada öldü.⁴⁴³

1.3. BOSMARIOΣ VE ARÇİL DEVRİNDE İBERYA KRALLIĞI (411-435)

IV. Mirdat'ın oğlu Arçhil (Arsillios), yukarıda bahsettiğimiz İberyalı Peter'in şeceresinde görüldüğü üzere Peter'in babası Bosmarios ve anne tarafından büyükbabası Bakurios ile birlikte İberya Krallığı'nda hüküm sürüyordu. Fakat onunla birlikte hüküm süren diğer isimleri teyit etmek oldukça zordur. Yukarıda belirttiğimiz üzere Ermeni yazar Koriwn, Gürcü alfabesinin oluşumunu anlattığı eserinde İberya'ya giden Mastoc'u, Bakurios adında bir kralın karşıladığından söz eder.⁴⁴⁴ Dolayısıyla Bakur ismi bu kaynak vasıtasıyla doğrulanabilir. Aynı şekilde Arçhil ismi de Koriwn tarafından doğrulanır. Koriwn'in ifadesine göre Mastoc Albanya içinde bir alfabe oluşturduktan sonra geri dönüş yolunda -muhtemelen 420'lerin sonunda- İberya topraklarından geçmiş ve Arçhil'in (Ardzugh) İberya'da kral olduğunu öğrenmiştir.⁴⁴⁵ Ancak Bosmarios (Buzmihr) adında bir İberya kralına hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Dolayısıyla onun hangi yıllar arasında Arçhil ile birlikte hüküm sürdüğünü söylemek zordur. Bildiğimiz tek şey onun erken öldüğü ve oğlu Peter'i Konstantinopolis'e esir olarak gönderdiği'dir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Sâsânî komutanının adı- Usharab- *Kartlis Tskhovreba*'nın farklı kopyalarına bakılırsa bu isim çarpıtılmıştır. Etimolojik olarak uygun karşılığı İran kaynaklarında da bulunamamıştır. İsmi diğer varyasyonları da bize herhangi bir ipucu vermiyor. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.75, s.42.

⁴⁴² *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice versiyonuna göre kiliseleri yerle bir ettiler ve her yere ateşgedeler kurdular. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, dn.20, s.152.

⁴⁴³ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.138. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.138.)

⁴⁴⁴ Koriun, *The Life of Mashtots*, XV.

⁴⁴⁵ Koriun, *The Life of Mashtots*, XVIII; Moses Khorenats'i, III, 60.

⁴⁴⁶ "Kutsal babamızın annesi Bakurduktia, kocası Bosmarios'un ölümünden sonra dul kaldı. İkinci bir kocaya [kadın] olmaya razı olmadı, bunun yerine oruç tutmakta ve dua etmekte ısrarlıydı." Bkz. John Rufus, a.g.e., s.23.

Bosmarios'un oğlu Peter (Naburnagios/Murvanos)⁴⁴⁷ muhtemelen 412 ya da 417 yılında doğdu. 12 yaşında, yani 424 ya da 429 civarında, Konstantinopolis'teki II. Theodosius'a (408-450) rehin olarak gönderildi. Mükemmel özellikleri sayesinde İmparator ve karısı Eudocia tarafından oldukça sevildi. Theodosius'un sarayında yetişip iyi bir eğitim alan Peter aynı zamanda kraliyet atlarının başına getirildi.⁴⁴⁸ John Rufus'a göre Peter Konstantinopolis'e rehin olarak gönderilmeden önce Sâsânîler tarafından defalarca rehin olarak istenmiş fakat Peter kendisini büyüten Zuzo adındaki kadının evinde saklanmıştı.⁴⁴⁹ Anlaşılan Doğu Roma İmparatorluğu Peter'i rehin alarak Sâsânîlere karşı İbery Krallığı'nı yanında tutmak istiyordu. Aynı şekilde bu dönemde İbery Krallığı da kendi tabirleriyle dinsiz Sâsânîler yerine Hıristiyan Roma ile iyi ilişkiler geliştirme niyetindeydi.⁴⁵⁰

Arçhil tahta çıktıktan sonra Roma kralı Iovian'ın ailesinden Maria adında bir eş almıştı.⁴⁵¹ Sâsânîleri düşman ilan ederek ateşe tapanları Kartli sınırlarının ötesine kovdu. Ardından Doğu Roma'dan destek birlikler çağırarak Sâsânîlere karşı savaşmaya başladı. Arçhil'in saltanatından önce Kartli'yi Sâsânî kralının Eristav'ı yönetiyordu. Rani ve Movakan⁴⁵² da onun hakimiyetindeydi. O, Rani, Movakan ve Adarbadagan⁴⁵³ da bir ordu toplayarak Arçhil'e karşı harekete geçti. İki ordu Kartli ve Rani sınırlarında karşı karşıya geldi. Arçhil birliklerini Berduji⁴⁵⁴ Nehri kıyısına yerleştirdi ve Kutsal Haç'ın gücüyle düşmanı yendi. Rani'yi ele geçirerek ülkesine zaferle döndü. Zaferini herkese duyurmak için Kartli'nin her yerine müjdeciler gönderdi. Arçhil zaferinin ardından Mtskheta'daki Aragvi kapısının yukarısına Aziz Stephan⁴⁵⁵ kilisesini inşa ettirdi.⁴⁵⁶ Görünen o ki her ne

⁴⁴⁷ "İberyalı Peter'in Hayatı'nın" Gürcüce versiyonunda o, "Murvanos", babası ise "Varaz-Bakur" olarak adlandırılmıştır. Bu el yazması geç döneme aittir (XIII. yy.) ve doğal olarak kişilerin isimleri zaman içinde açıkça bozulmuştur. Bkz. Besik Khurtsilava, "The Inscriptions of the Georgian Monastery in Bi'r el-Qutt and Their Chronology" *Christianity in the Middle East*, No.1, 2017, s.133. "İberyalı Peter'in Hayatı'nın" Süryanice versiyonunda ise onun Nabarnugios ismi muhafaza edilmiştir. Bkz. John Rufus, a.g.e., s.7.

⁴⁴⁸ Zacharias Rhetor, *The Syriac Chronicle Known as That of Zachariah of Mitylene*, Çev: Frederick J. Hamilton and Ernest W. Brooks, Methuen & Co, London, 1899, s.51; PLRE, II. s.867.

⁴⁴⁹ John Rufus, a.g.e., s.11.

⁴⁵⁰ Cornelia B. Horn, *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-Century Palestine: The Career of Peter the Iberian*, Oxford University Press, 2006, s.61.

⁴⁵¹ IV. yüzyılın bu Roma İmparatoru ile oluşturulmak istenen yapay bağlılık, Gürcü tarihinin büyük olasılıkla, VI. yüzyılın başlarında Edessa'da yazılan bir Süryani eseri Syriac Julian Romance'dan yapmış olduğu alıntıdan kaynaklanmaktadır. Bkz. Pred'homme, a.g.t., s.265; Jan Willem Drijvers, "Ammianus, Jovian And The Syriac Julian Romance", *Journal of Late Antiquity* Vol.4. No.2, 2011, 280-297.

⁴⁵² Ran ve Movakan Gürcü kaynaklarına göre, Kafkas Albanya'sının iki ana bölümünün isimleridir. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.8, s.115.

⁴⁵³ Azerbaycan'ın orta çağdaki ismidir. Vakhtang Gorgasali'nin Hayatı'nda Adarbadagan formu ile karşımıza çıkmaktadır. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.9, s.115.

⁴⁵⁴ "Kartli ve Ran sınırları" ile bağlantılı olarak bahsedilen Berduji nehri, Sâsânîlerin Transkafkasya ve Kartli'deki toprakları arasında sınırdı. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.10, s.115.

⁴⁵⁵ Kartli'nin Dönüşümü'nde Aziz Stephan kilisesinin inşası hakkında daha detaylı bilgi bulunmaktadır.

⁴⁵⁶ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.139-140. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.139-140.)

kadar Roma IV. yüzyılın sonları itibariyle İberya'dan çekilmiş ve artık tüm enerjisini Lazika bölgesine kaydırmış olsa da İberya ile ilişkileri tam manasıyla sona ermemiştir.⁴⁵⁷ Zira Peter'in Sâsânîlere değil de Romalılara rehin olarak gönderilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Toumanoff'a göre Archil'in İran'a karşı gerçekleştirdiği savaşlar muhtemelen Roma ve Sâsânîler arasında 420-422 yıllarında gerçekleşen savaşların bir yansımasıydı.⁴⁵⁸ Zira Archil'in İberya'da hüküm sürdüğü sırada V. Behrâm'ın (421-438/9) Sâsânîlerin kralı olması, babası I. Yazdigerd (399-420) döneminde Hristiyanlara uygulanan hoşgörünün sonunu getirmişti. Sâsânîlerin Hristiyanlara kötü muamelede bulunması çok geçmeden iki başat gücü yeni bir savaşa sürükledi.⁴⁵⁹ Muhtemelen 421-2 yıllarında karşı karşıya gelen Romalılar ve Sâsânîler herhangi bir sonuç elde edemeden savaşı noktaladı.⁴⁶⁰ Bu savaşlar sırasında İberya Krallığı da Roma yanlısı bir tutum sergiledi. Ancak aşağıda göreceğimiz üzere Roma ile İberya'nın karşılıklı iyi ilişkileri kısa süre sonra sona erecekti.

Archil'in Mirdat adında kendisi gibi dindar, yiğit ve korkusuz bir oğlu vardı. Mirdat, Sâsânîlerle savaşı genişletip Rani ve Movakan'ı işgal etti. Bu sırada Sâsânîler Hintliler, Sindhiler ve Abaşlarla⁴⁶¹ savaştığı için İberya Krallığı ile uğraşacak zamana ve kuvvete sahip değildi. Babasının ordusunu komuta eden Mirdat, Rani ve Movakan'ı birkaç kez harap etti. Rani'nin o zamanki Eristav'ı Barzabod'du.⁴⁶² O, kaleleri ve kasabaları güçlendirmesine rağmen Gürcülere karşı koyamadı. Barzabod'un Sagdukht⁴⁶³ adında çok güzel bir kızı vardı. Güzellğine dair söylentileri duyan Mirdat ona âşık oldu ve babası Archil'e şöyle söyledi: *"Benimle Barzabod'un kızı Sagdukht'u evlendirmenizi ve aramızda barışı sağlamanızı rica ediyorum çünkü Tanrının yardımıyla Barzabod'u mağlup etmiş olsak bile Rani'nin kalelerini ve kasabalarını ele geçiremeyiz. Sâsânî kralı vakit bulduğu anda intikamını almak için topraklarımıza saldırıp kiliselerimizi tahrip*

⁴⁵⁷ Braund, a.g.e., s.269.

⁴⁵⁸ Toumanoff, 1963, a.g.m., s.27.

⁴⁵⁹ Abdülhüseyin Zerrinkûb, Rûzbeh Zerrinkûb, a.g.e., s.87; Cinemre, a.g.t., s.136.

⁴⁶⁰ Geoffrey Greatrex, Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, Part II AD 363–630*, Routledge, London; New York 2002, s.41-42; Cinemre, a.g.t., s.136.

⁴⁶¹ *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice nüshasında Habases: Habasik olarak adlandırılan bu halk İran ve Hindistan arasındaki bir bölgede yaşıyordu. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.155.

⁴⁶² *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice nüshasında Barzabod ismi Barzabawt' şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.156. Ayrıca *Moksevai Kartlisai* ismindeki -Kartli'nin Dönüşümü- eserinde yer alan Krallar Listesi II'de Barzabod, Eristavi olarak değil Pitiakhşi olarak geçmektedir. *"Archil'den sonra "Mirdat" kral oldu. Glonokor ise Başpiskopostu. Bu Başpiskopos, Kartli ve Hereti'ye Pitiakhşi Barzabod tarafından atandı."* Bkz. ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, გვ.39. (Levan Abashidze, *Kartuli Hagiographiuli Dzeglebi*, gv.39.); Lerner, a.g.e., s.147.

⁴⁶³ Sagdukht ismi Eski Ahit'teki İshak'tan (Gürcüce: Sahak) ve eski İran dilinde "kızı" manasına gelen "dukht" kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.14, s.116.

edecektir. *Aramızdaki düşmanlık son bulsun...*⁴⁶⁴ Arçhil oğlu Mirdat'ın bu dileğini yerine getirdi. Mirdat ile Sagdukht'u evlendirmek için babası Barzabod'a bir elçi gönderdi. Barzabod bu durumdan oldukça memnun kaldı. Çünkü ülkesi harap olmuş kendisi de zor durumda kalmıştı. Bu yüzden kızını Mirdat ile evlendirerek ona büyük bir çeyiz verdi. Ardından Sagdukht'u Mtskheta'ya getirdiler ve burada düğünlerini yapıp günlerce eğlendiler. Arçhil düğünden sonra Samşvilde ve civarındaki tüm toprakları oğluna verdi. Mirdat ve Sagdukht da bu bölgeye yerleşti.⁴⁶⁵ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere İberya, kısa süre sonra yeniden Sâsânî yanlısı bir politika izleyerek evlilik yoluyla ilişkilerini düzeltme yoluna gitti. Dolayısıyla İberyalıların Roma yanlısı tutumları kısa sürdü. Görünen o ki bu dönemde de İberya Krallığı bir yandan Romalılarla diğer yandan da Sâsânîler ile mümkün olduğunca iyi geçinmeyi tercih ederek iki güç arasında denge politikası izliyordu.

Kraliçe Sagdukht Mirdat ile evlendikten sonra Hristiyan inancını öğrenme arzusu gösterdi. Ateşe tapmaktan vazgeçip iman eden Sagdukht vaftiz edildi. Hristiyan olduktan sonra Samşvilde de bulunan Sion⁴⁶⁶ kilisesini inşa ettirdi.⁴⁶⁷ Arçhil'in saltanatı sırasında görevde bulunan üç piskopos hayatını kaybetti. Bunlar Iona, Grigol ve Basil idi. Basil öldükten sonra Arçhil göreve Mobidan⁴⁶⁸ adlı bir piskoposu atadı. Doğuştan İranlı olan Mobidan, Ortadoks gibi davranırsa da aslında o inançsız biriydi. Kral Arçhil ve oğlu Mirdat Mobidan'ın inançsız biri olduğunu fark edemediler ve onun iyi bir Hristiyan olduğu zannına kapıldılar. Mobidan, kraldan ve halktan korktuğu için inancını açıkça vaaz etmedi, ancak ölümünden sonra yazmış olduğu kitaplar piskopos Michael tarafından yakıldı. Kral Arçhil günlerini Hristiyanlığa adanarak sonlandırdı; Kartli'nin her yerinde kiliseler inşa ettirdi. Rahip, diyakoz ve kilise görevlilerinin sayısını artırdı.⁴⁶⁹

1.4. V. MİRDAT DEVRİNDE (435-447) İBERYA KRALLIĞI

Arçhil'in ölümünden sonra yerine oğlu Mirdat geçti.⁴⁷⁰ Babası gibi inançlı bir şekilde hüküm sürdü. Mirdat ve Kraliçe Sagdukht'un bir kız evlatları oldu ve ona

⁴⁶⁴ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.140-141. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.140-141.)

⁴⁶⁵ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.141-142. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.140-141.)

⁴⁶⁶ Sion: Siovn, Gürcüce'de bir şehrin ana kilisesi için kullanılan standart bir terimdir, ancak Ermenice'de bu anlamda kullanılmaz. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.156.

⁴⁶⁷ Samshvildeki Sion kilisesi eski Gürcü mimarisinin örnek anıtlarından biridir. Anıtın yeniden inşa edildiği döneme ait 759-777 tarihli yazıtlar bulunmaktadır. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.17, s.116.

⁴⁶⁸ *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice nüshasında Muşid olarak geçmektedir. Mobidan muhtemelen bir isim değil möbedän (mobed) (baş büyüğü) anlamına gelen dini bir unvandır. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.157.

⁴⁶⁹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.142. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.142.)

⁴⁷⁰ Toumanoff, 1969, a.g.m., s.28.

Khuarandze adını verdiler. Ardından Kral Mirdat ve Kraliçe Sagdukht kendilerine bir oğul vermesi için Tanrıya dua ettiler. Dört yıl sonra Sagdukht Mirdat'a bir oğul doğurdu ve onu Farsça Varang Khuasro-Tang, Gürcüce Vakhtang olarak isimlendirdiler. Vakhtang'ın doğumu anne babasını oldukça mutlu etti ve tüm Eristavlara haberciler gönderdiler. Altın ve gümüş gibi büyük hazineler çıkararak onları fakirlere ve yoksullara dağıttılar, Tanrıya günlerce şükrettiler. Sonra kral bütün soyluları şehre çağırdı. Devletin ileri gelenleri ve soylular günlerce bayram edip sevindiler ve hepsi bebek Vakhtang'ın sağlığı için Tanrıya dua ettiler. Bunlardan Spaspet Saurmag, Vakhtang'ı yetiştirme ayrıcalığının kendisine verilmesi için yalvardı. Saurmag'ın isteğini kabul eden Mirdat oğlunu ona emanet etti. Kralın çocuklarının soyluların evlerinde eğitim görmesi ve yetiştirilmesi bir gelenektir. Bundan altı yıl sonra Sagdukht bir kız evlat daha doğurdu ve ona Mirandukht adını verdiler. Bu kez de Kaspi'den bir Spasalar onu yetiştirme ayrıcalığını istedi ve Kral Mirdat onu ona verdi ve onu büyüdüğü Kaspi kasabasına götürdü. Bundan iki yıl sonra Mirdat vefat etti ve geride varisi olarak kalan Vakhtang henüz yedi yaşındaydı.⁴⁷¹

2. VAKHTANG GORGASALI DEVRİNDE (447-522) İBERYA KRALLIĞI

2.1. VAKHTANG GORGASALI'NİN TAHTA ÇIKIŞ SÜRECİ VE İBERYA'NIN GENEL DURUMU

V. yüzyılın ortalarında İberya Krallığı, I. Parnavaz ve III. Mirian kadar karizmatik ve efsanevi bir kral olan Vakhtang Gorgasali'nin tahta geçmesiyle yeniden güçlendi. Vakhtang iki Gürcü krallığını (Lazika-İberya/Kartli) geçicide olsa birleştirmeyi başardı. Her ne kadar saltanatının başlarında Sâsânî yanlısı tutum sergilese de daha sonra Sâsânî boyunduruğuna baş kaldırdı. Vakhtang'ın tahta geçişiyle birlikte İberya Krallığı feodal güçlere karşı mücadele etmeye, Sâsânîlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermeye başladı. Bu yüzden Vakhtang'ın saltanatı, Gürcü tarihinin zor zamanlarından birine denk gelir.⁴⁷² Ancak bu tarihi süreci ele alırken Kartlis Tskhovreba'da yer alan ve muhtemelen VIII. yüzyılda Cuanşer tarafından kaleme alınan Vakhtang'ın Hayatı kroniğindeki gerçekleri, mit ve efsanelerden ayırt etmek oldukça zordur.⁴⁷³ Aynı zamanda Gürcü dilindeki ilk hagiografik metinler, özellikle 482 ile 485 yılları arasında Iakob tarafından kaleme alınan

⁴⁷¹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.143. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.143.)

⁴⁷² Shengelia, a.g.e., s.44.

⁴⁷³ Rayfield, a.g.e., s.43.

Aziz Şuşanik'in Çilesi ile Gürcistan'da veya Filistin'de bulunan bu döneme ait epigrafik kalıntılar İberyia kralları hakkında herhangi bir bilgi sunmaz.⁴⁷⁴ Dolayısıyla da İberyia tarihinin bu önemli dönemini ele alırken temkinli yaklaşmak ve dönemin çağdaş kaynakları ile karşılaştırmalı okuma yapmak gerekmektedir.

Geç antik çağ Gürcistan tarihinin en önemli krallarından olan Vakhtang Gorgasali 440⁴⁷⁵ yılında dünyaya geldi.⁴⁷⁶ Kurt başlı miğfer taktığı için kendisine Farsça'dan geçen Gorgasal unvanı verildi.⁴⁷⁷ Babası V. Mirdat öldüğünde henüz 7 yaşındaydı ve 447⁴⁷⁸ yılında kral oldu.⁴⁷⁹ Yaşının küçük olması dolayısıyla krallığı annesi Sagdukht ve onun babası Barzabod yönetmeye başladı. *Kartlis Tskhovreba*'da yer alan "*Vakhtang Gorgasali'nin Hayatı*" kroniğine göre Sagdukht, kocası V. Mirdat'ın ölümünden sonra İberyia Krallığı'na saldırmaması ve Gürcülerin dinine dokunmamasını istemek üzere Bardav'da⁴⁸⁰ bulunan babası Barzoabod'un yanına gitti. Çünkü kayınpederi Arçhil ve kocası Mirdat'ın babası Barzabod'a karşı başarılı seferlerini aklına getiren ve Mirdat ile evlendikten sonra Hristiyanlığı kabul eden Sagdukht, babasının İberyia Krallığı topraklarına saldıracağından ve dinini değiştirmeye zorlayacağından büyük endişe duydu.⁴⁸¹ Babasının yanına vardıktan sonra kendisine ve krallığına merhamet etmesini, oğlu Vakhtang'ı kendi topraklarında bırakmasını ve onun Sâsânî kralının koruması altında kalmasını sağlaması için ricada bulundu. Barzabod kızının isteklerini yerine getirerek İberyia Krallığı'na saldırıp krallığın dinine müdahalede bulunmayacağı hususunda söz verdi. Ancak İberyia Krallığı'na ateşe tapan rahiplerini göndereceğini en azından ateşe tapmak isteyen Gürcülerin bu inancı seçmelerine mâni olmamalarını söyledi. Sagdukht babasının bu tekliflerini kabul ederek İberyia Krallığı'na döndü.

⁴⁷⁴ Pred'homme, a.g.t., s.275.

⁴⁷⁵ Pred'homme Vakhtang'ın doğum tarihini 435 ile 437 arasına yerleştirmektedir. Bkz. Pred'homme, a.g.t., s.276. David Braund'a ve Vakhtang Goiladze'ye göre ise Vakhtang 431 yılında doğmuştur. Bkz. Braund, a.g.e., s.283; ვახტანგ გილაძე, ვახტანგ გორგასალი, სსიპ ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი 2008, გვ.11-12. (Vakhtang Goiladze, Vakhtang Gorgasali, Ssip Iv. Cavakhişvilis Istoriisa da Etnologiis Institutu, Tbilisi 2008, gv.11-12)

⁴⁷⁶ Toumanoff, 1969, a.g.m., s.28.

⁴⁷⁷ Christopher Haas, "Geopolitics and Georgian Identity in Late Antiquity: the Dangerous World of Vakhtang Gorgasali", Ed: Tamar Nutsubidze, Cornelia B. Horn, Basil Lourié, Georgian Christian Thought and Its Cultural Context: Memorial Volume for the 125th Anniversary of Shalva Nutsubidze (1888-1969), TSEC, Vol.2, Brill, 2014, s.30; Farsça da Gorg: kurt, sar: baş anlamına geliyordu. Gorgasar Gürcüce formuyla Gorgasal'a dönüştü. Salia, a.g.e., s.102.

⁴⁷⁸ Pred'homme, Vakhtang'ın tahta çıkış tarihini 442 ile 444 yılları arasına yerleştirmektedir. Bkz. Pred'homme, a.g.t., s.276.

⁴⁷⁹ Toumanoff, 1969, a.g.m., s.28.

⁴⁸⁰ Barda – eski adı – Berda, (Gürcüce: Bardav-i, Ermenice: Partav). Kafkas Albanya'sının merkez bölgelerinden biridir. Burası M.S. V. yüzyılda Albanya'daki Sâsânî papazlarının merkeziydi. 789'dan itibaren kasaba, Arap hükümdarlarının ikametgahı haline geldi ve bundan sonra yerel nüfus etnik olarak bir gerileme dönemine girdi. Bkz. Kartlis Tskhovreba, dp.13, s.117.

⁴⁸¹ ყავხიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.144. (Kavkhişvili, Kartlis Tskhovreba, gv.144.)

Ardından Barzabod, Piskopos Binkaran'ın⁴⁸² başında bulunduğu ateşperest kafileyi Mtskheta'ya gönderdi ve onlar Mogvta'ya⁴⁸³ yerleştiler.⁴⁸⁴

Bu dönemde Sâsânîlerin dini ve siyasi anlamda İberya'daki etkisi oldukça artmıştı. Çünkü tarihçi Cuanşer'in belirttiğine göre Kraliçe Sagdukht krallığı babasının gücü ve etkisi altında yönetiyordu.⁴⁸⁵ Vakhtang'ın yaşının küçük olması dolayısıyla da İberya kısa bir müddet kralsız kalmıştı. Yaşının küçük olmasına ilaveten *Kartlis Tskhovreba*'dan farklı olarak Moksevai Kartlisai bize şu bilgileri sunmaktadır: “... *Ardından büyük Vakhtang Gorgasali kral oldu, başpiskopos ise İoveldi. Vakhtang kral olduktan sonra Persler onu rehin olarak aldılar. Ancak kısa bir süre sonra ülkesine geri döndü ve bu sırada başpiskopos Michael idi. O, Kral Vakhtang'ın yüzüne tekme attı.*”⁴⁸⁶ *Kartlis Tskhovreba*'da yer almayan bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Vakhtang, muhtemelen kısa bir süre Sâsânî sarayında rehin olarak kalmış akabinde ülkesine geri dönmüştü. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz üzere krallık üzerindeki asıl hakimiyet Sagdukht ve Barzabod'un elindeydi. Anlatımına devam eden Moksevai Kartlisai akabinde şunları aktarır: “...*Bazı sebeplerden dolayı kralı kiliseden kovdu. Sonra kralın kalbi öfkeyle doldu ve kan yüzüne hücum ederek şiddetli gazabıyla Hristiyanlığı yıkmaya karar verdi. Ancak kimsenin ölmesini istemeyen Tanrı, onun kalbine güzel bir karar bildirdi. Kral ayağa kalktı ve ellerini Tanrı'ya kaldırarak: olanlardan dolayı sana şükürler olsun Tanrım diyerek haykırdı. Ardından kral, Yunanistan'a (Bizans'a) elçiler gönderdi ve kral ile patrikten bir katolikos göndermelerini rica etti. Yunanistan'dan Katolikos Petre'yi ve onunla birlikte kutsal ve asil bir keşiş olan Samovel'i gönderdiler. Kral Vakhtang, Aşağı Kilise'yi yeniden inşa etti ve oraya katolikos Petre'yi atadı. Bu da Kartli'nin Hristiyanlığı kabulünün 170. yılında meydana geldi. O zamana kadar on kral*

⁴⁸² Moksevai Kartlisai -Kartli'nin Dönüşümü- isimli Gürcü kaynağında Barzabod'un İberya Krallığı'na göndermiş olduğu ateşperest piskopos Glonokor olarak geçmektedir. Bkz. ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, გვ.39 (Levan Abashidze, Kartuli Hagiografiuli Dzeglebi, gv.39.); Lerner, a.g.e., s.147.

⁴⁸³ Burası Gürcistan'ın eski başkentinde (მცხეთა-Mtskheta) bulunan Mazdeizm faaliyetlerinin merkeziydi. Dolayısıyla bu yer ismi “*Moqvta/Mogvta*” Gürcistan'da eskiden ateşe tapanların ayinleriyle ilişkilidir ve Zerdüşterin yaşadığı yerin adıdır. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, dp.25, s.117; როლანდ თოფჩიშვილი, ინგა ლუტიძე, შავშეთისა და კლარჯეთის ტოპონიმები XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის რუსულ დოკუმენტებში, მწიგნობარი, თბილისი 2019, გვ.9. (Roland Topchishvili, Inga Lutidze, Şavşetisa da Klaracetis Toponimebi XIX Saukunisa da XX Saukinis Dasatskisis Rusul Dokumentebşi, Mtsignobari, Tbilisi 2019, gv.9.)

⁴⁸⁴ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.144-145. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.144-145.)

⁴⁸⁵ დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. (D. Muskhelishvili, O. Caparidze, G. Melikishvili vd.), a.g.e., C.II, s.37; ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.145. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.145.)

⁴⁸⁶ ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, გვ.39. (Levan Abashidze, Kartuli Hagiografiuli Dzeglebi, gv.39.); Lerner, a.g.e., s.147.

ve on üç katolikos ölmüştü.”⁴⁸⁷ Moksevai Kartlisai’den aktarılan bu pasaj Kartlis Tskhovreba’daki yer alan Cuanşer’in vakayinamesiyle güçlü bir tezat oluşturmaktadır. Zira Moksevai Kartlisai’de kralın şanlı askeri zaferleri hakkında hiçbir bilgi yer almaz. Aynı zamanda Kartlis Tskhovreba’da belirtilen kralın Hristiyan portresi de Moksevai Kartlisai’de hükümdarın Hristiyanlıkla olan ilişkisine dair ikircikli bir açıklamaya yol açmaktadır.⁴⁸⁸

Çok daha ayrıntılı bilgiler sunan Cuanşer’e göre Sâsânî kralı, Barzabod’un ölümüyle birlikte yerine onun oğlu ve Kraliçe Sagdukht’un erkek kardeşi olan Varaz-Bakar’ı geçirdi.⁴⁸⁹ Bu sırada Vakhtang’ı yetiştirmesi için görevlendirilen Spasalar Saurmag’da öldü. Sâsânî kralı Vakhtang’ı yetiştirmesi için de Cuanşer adında başka bir Spaspet’i görevlendirdi. Bu arada Ateşe tapanların baş rahibi Binkaran, inancını Gürcüler arasında yayma faaliyetlerine girişti. Ancak toplumun alt sınıflarından çok az insan bu dini kabul etti. Kraliçe Sagdukht bu durumdan hoşnut olmasa da Sâsânîlerin baskısından dolayı karşı koyamadı. Ancak piskopos Mobidan’ın ölümü ile birlikte muhtemelen Konstantinapol’dan Michael adında dürüst bir rahip getirterek kutsal kiliseye⁴⁹⁰ piskopos olarak oturttu. Piskopos Michael, ateşperestliği yaymaya çalışan Binkaran’a karşı Gürcüler arasında Hristiyanlığı yeniden kuvvetlendirmeye çalıştı. Tüm soyluları ve nüfusun çoğunu Hristiyan inancına geri döndürmeyi başardı. Toplumun yalnızca küçük bir kısmı ateşe tapmaya devam etti.⁴⁹¹

2.1.1. II. Yezdigerd’in (438-457) Kafkasya’da Zerdüştlüğü Yayma Girişimleri

Vakhtang Gorgasali’nin yaşının küçük olması ve İberya Krallığı’nın Barzabod yönetimi altında idare edilmesi Zerdüştlüğün İberya da nüfus etmesine olanak tanıdı. Ayrıca Sâsânî kralının baskıcı dini tutumu da bunda ki en büyük etkendi. Bu dönemde Sâsânî tahtında bulunan II. Yezdigerd (438-457) her ne kadar başlangıçta Hristiyanlara karşı hoşgörülü davransa da ardından bu tutumunu değiştirdi.⁴⁹² Özellikle Armenia

⁴⁸⁷ ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, გვ.39. (Levan Abashidze, Kartuli Hagiografiuli Dzeglebi, gv.39.); Lerner, a.g.e., s.147-148.

⁴⁸⁸ Pred’homme, a.g.t., s.277.

⁴⁸⁹ Sadece Cuanşer, Varaz-Bakur adında bir marzpân hakkında bilgi verir. Onun aslında Barzabod/Sebukht’un oğlu olup olmadığı oldukça şüphelidir. Bu konu hakkında daha fazla bilgiye sahip olmasak da marzpanlık kurumunun İberya topraklarında halen devam ettiği bilgisi çıkarılabilir. Schleicher, a.g.e., s.146.

⁴⁹⁰ Orijinalinde “zemo eklesia” yani “üst-yukarı kilise” olarak geçer. Piskopos Mobidan’ın ölümüyle yerine Greko-Bizans yönelimi ağır basan Hristiyan Piskopos Michael’in geçmesi İberya’nın kilise tarihi açısından önemli bir olaydır. “Zemo” – “üst-yukarı” terimi, bu pozisyonun istisnai önemini göstermektedir. Bkz. Kartlis Tskhovreba, dp.28, s.118.

⁴⁹¹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.145. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.145.)

⁴⁹² Abdülhüseynin Zerrinküb, Rûzbeh Zerrinküb, a.g.e., s.90-91.

bölgesinde Hristiyanlığın yasaklanması ve Zerdüştlüğün kabul edilmesi için vezir Mihrnersēh'in: "*İran'lıların ve İranlı olmayanların Büyük Veziri Mihr Narseh'den Büyük Armenia'ya çok çok selamlar!*" şeklinde başlayan uzun mektubu Ermeniler tarafından kabul görmedi.⁴⁹³ Aynı şekilde II. Yazdigerd İberya ve Albanya krallıklarının da Zerdüştlüğü kabul etmelerini istiyordu. Fakat Łazar P'arpec'i' göre II. Yazdigerd'in İberya, Albanya ve Armenia liderlerine Zerdüştlüğü dayatması ve bu krallıkların Zerdüştlüğü kabul etmemesi Sâsânî sarayında derin bir şok etkisi yaratmıştı.⁴⁹⁴ Bunun üzerine oldukça sinirlenen II. Yazdigerd İberya Pitiakhşi Aşuşay'ın da aralarında bulunduğu Armenia ve Albanya liderlerini Sâsânî sarayına çağırdı.⁴⁹⁵ Sâsânî sarayına gelen soylular II. Yazdigerd'in ataları gibi Hristiyanlığa karşı müsamaha göstermesi talebinde bulundular. Fakat Yazdigerd bu baskıcı tutum ve taleplerinden vazgeçmedi.⁴⁹⁶ Son bir kez daha Armenia, İberya ve Albanya soylularına Zerdüştlüğü kabul etmeleri için bir şans verdi. Ancak soylular bu teklifi reddetseler de kralın gazabından korkup göstermelikte olsa Zerdüş inancını kabul ettiler.⁴⁹⁷ Akabinde Yazdigerd oluşabilecek sorunlara karşı İberya Pitiakhş'ı Aşuşay ile Armenia marzpanı Vasak'ın iki oğlu Babik ve Amirnerseh'i esir alarak geri kalan soyluları da yanlarına Zerdüş din adamları vererek ülkelerine gönderdi.⁴⁹⁸ II. Yazdigerd'in uygulamış olduğu bu baskıcı dini politikalar Hristiyanlaşan bazı Ermeni nakhararlarının ayaklanmasına neden oldu. Neticede Vardan Mamikonyan önderliğindeki Ermeni kuvvetleri 451'deki Avarair savaşında Sâsânîler tarafından mağlup edildi.⁴⁹⁹ Her ne kadar 451 yılındaki Ermeni ayaklanması İberya topraklarına yayılmamış olsa da muhtemelen İberya kuvvetleri de Ermenilere destek olmuşlardı. Ayaklanmanın İberya topraklarına yayılmamasının sebebi ise Aşuşay'ın Ktesifon'da zorunlu mevcudiyetine ek olarak muhtemelen, Sâsânî marzpanı Barzabod'un genç kral ve annesiyle olan ailevi ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. Muhtemelen Gürcü kroniklerinin Barzabod'u ile 451'de Vardan Mamikonyan tarafından saldırıya uğrayan ve Ermeni tarihçi Elishē tarafından Sebukht olarak isimlendirilen Derbent marzpanı aynı kişilerdi.⁵⁰⁰ Daha önce olduğu gibi bu marzpanın görevi Derbent Geçidi'ni korumak ve

⁴⁹³ Elishē, *History of Vardan and the Armenian War*, Translated and Commentary by Robert W. Thomson, Harvard University Press, 1982, s.77-78; Mehmet Tezcan, "V. Yüzyılda Ermeni – Sâsânî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 32, Erzurum, 2007, s.190-191.

Łazar P'arpec'i', *The History of Łazar P'arpec'i*, Çev: Robert W. Thomson, Scholars Press, Atlanta, 1991, II, 25; Elishē, II, p.40-p42.

⁴⁹⁵ Elishē, II. p42-p43; Łazar P'arpec'i', II. 25.

⁴⁹⁶ Cinemre, a.g.t., s.143-144.

⁴⁹⁷ Tezcan, a.g.m., 2007, s.191-192; Łazar P'arpec'i', II. 26-28; Elishē, II. p50.

⁴⁹⁸ Łazar P'arpec'i', II. 28.

⁴⁹⁹ Daryae, a.g.e., s.24.

⁵⁰⁰ Elishē, III, p74-p75; Łazar P'arpec'i', II. 34.

Kuzey Kafkasyalıların tecavüzlerini önlemektir. Fakat 451 ve 467 yılları arasında Hunlar tarafından tekrarlanan akınlar buranın tahkimatını oldukça zayıflattı.⁵⁰¹

Ermenilerin 451 yılında ayaklanması esnasında Łazar P'arpec'i de belirtildiği üzere İberyalı Gogarene'nin Pitiakhşi Aşuşay'ın isminin yer alması ancak bir İberya kralının isminden söz edilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durum bize Vakhtang Gorgasali'nin de aynı sıralarda Sâsânî sarayında rehin olabileceğini ve yaşının küçük olması dolayısıyla siyasi bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

2.1.2. Vakhtang Gorgasali'nin Osetya Seferi ve Hunlarla İlişkileri

Ermenilerin Sâsânîlere karşı ayaklandığı ve Vakhtang'ın on yaşında olduğu sıralarda (muhtemelen 450 yılının başlarında) Osetler, büyük bir ordu ile gelerek Mtkvari'nin başından Khunani'ye⁵⁰² kadar Kartli'yi ele geçirdiler. Müstahkem kale ve kasabalar hariç Kaspi'yi ele geçirip mahvettiler. Birçok kişiyi esir aldılar ki bunlar arasında Vakhtang'ın üç yaşındaki kız kardeşi Mirandukht da bulunuyordu. Kartli, Kakheti, Klarjeti ve Egrisi vadilerini ele geçirerek Rani ve Movakan'ı işgal ettiler; bu yerleri ele geçirdikten sonra Derbent kapısından geçerek Osetya'ya zaferle döndüler. O sırada Abhazya bölgesinden Egris-tsqali'nin⁵⁰³ (Egris nehri) aşağı kesimlerindeki topraklara sahip olan Romalılar da geldiler. Egris çayının aşağı kesimlerinden Tsikhe-Goji⁵⁰⁴ kalesine kadar olan toprakları ele geçirdiler.⁵⁰⁵ Bu duruma oldukça üzülen Gürcüler, o sıralarda piskopos Michael tarafından Hristiyanlık öğretisiyle büyüyen Kral Vakhtang liderliğinde istişarelerde bulunarak Osetlere karşı savaş hazırlıklarına başladılar.⁵⁰⁶ Osetlerin istilasından beş yıl sonra genç kral İberya Spaspeti Cuanşer, iki piskopos ve askeri yönetimin en yüksek üç kademesi: Eristavis, Atasistavis ve Asistavisin hazır bulunduğu soyluları huzuruna çağırarak Osetler'den intikam almaya yemin etti. On altı yaşındayken, (456 yılında) Vakhtang nihayet bir ordunun başında Alan topraklarına doğru yola çıktı. Gürcüler savaş için 100.000 atlı ve 60.000 piyade topladı. Ayrıca Barzabod'un varisi ve oğlu olduğu düşünülen Sâsânî marzpanı Varaz-Bakur, 12.000

⁵⁰¹ Schleicher, a.g.e., s.147.

⁵⁰² Khunani – Ermeni ve Arap kaynaklarında da bilinen tarihi Gardabani bölgesinin merkezidir. Bkz. Kartlis Tskhovreba, dn.29, s.118.

⁵⁰³ Egris-ts'q'ali –Egrisi nehri anlamına gelmektedir. Günümüzde ise Megrelce'de “sınır nehri” anlamına gelen Galizga'dır. Bkz. Kartlis Tskhovreba, dn.31, s.118.

⁵⁰⁴ Lazika'nın merkezi Egrisi idi. Kelimenin tercümesi “kale (tsikhe) Goji”dir. Bkz. Kartlis Tskhovreba, dn.32, s.118.

⁵⁰⁵ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.145-146. (Kaukhçişvili, Kartlis Tskhovreba, gv.145-146.)

⁵⁰⁶ Bkz. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.146-150. (Kaukhçişvili, Kartlis Tskhovreba, gv.146-150.)

süvari ile Vakhtang'ın ordusuna destek sağladı.⁵⁰⁷ Tianeti'de Kafkasya'nın tüm kralları- kuzey Kafkasya'nın hükümdarları ve reisleri- Vakhtang'ın etkileyici ordusuna 50.000 süvari destek gönderdi.⁵⁰⁸ Hazırlıklarını tamamlayan Vakhtang annesi Sagdukht'u krallığın başında bırakarak ona bir vasiyet bıraktı. Vasiyetinde: *“Eğer savaştan sağ dönemezsem kız kardeşim Khuarandze – Ermeni kralı Trdat'ın damadı ve babam tarafından kuzenim olan Rev'in ailesinden Mirian'ın oğlu –Mirian ile evlensin ve o kral olsun”* dedi. Ve hiç kimsenin haberi olmadan bu vasiyetnameyi annesi Sagdukht'a bırakarak harekete geçti. Mtskheta'nın kuzey-kuzeydoğusundaki Daryal Geçidi'nden geçen Gürcü ordusu Alan topraklarına girdi.⁵⁰⁹ Burada Aragvi nehri kenarında Osetler ve müttefikleri Hazarlar ile karşı karşıya gelen Gürcü ve Oset birlikleri arasında şiddetli savaşlar başladı.⁵¹⁰ Yapılan şiddetli savaşlar neticesinde Gürcü ordusu Osetleri ve müttefiklerini yenilgiye uğrattı. Vakhtang, kız kardeşi Mirandukht'u da Osetlere 30.000 esiri iade etmek karşılığında kurtardı. Kurtarılan esirler Daryal yoluyla İberya'ya gönderildi.⁵¹¹ Zaferinin ardından Vakhtang, annesinin kardeşi Varaz-Bakar'a kendi ganimetlerinden bin köle, bin at ve bin kısrak olmak üzere çeşitli hediyeler gönderdi. Ardından piskopos Binkaran'ın aracılığıyla Sâsânî kralına on bin köle, on bin at ve on bin kısrak hediye gönderdi ve kızı Balendukht ile evlenmek istedi.⁵¹² Sâsânî kralı kızını Vakhtang'a verdiği gibi ayrıca Somkhiti⁵¹³ bölgesini ve bütün Kafkas krallıklarını da kızına çeyiz olarak verdi. Bu sırada Sâsânî tahtında III. Hürmüz (457-459) bulunuyordu.⁵¹⁴ *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Hürmüz Vakhtang'a: *“Tüm kralların kralı Hürmüzden Vakhtang Varan-Khuasro-Tang'a; on kralın en büyüğü ve yiğidine selamlar olsun. Rıcanızı yerine getirdim. Şimdi sizde ordunuzu toparlayarak Sâsânîler üzerine*

⁵⁰⁷ *Kartlis Tskhovreba*'da belirtilen bu rakamlar dönemi göz önüne bulundurduğumuz zaman oldukça abartılıdır. Ayrıca Gürcü kronikleri savaşları anlattığı kısımlarda nadiren asker sayısını belirtirler. M.Ö. I. yüzyılda Pompey'in Kafkasya seferi sırasında bilgiler vere Strabon Albanların 60.000 piyade ve 22.000 atlı ile İberyalılardan daha fazla asker topladıkları bilgisi dikkate değerdir. Bkz. Strabon, XI. 4. 5.

⁵⁰⁸ Rapp, *The Sâsânian World through Georgian Eyes*, s.283-284; ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.150-151. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.150-151.)

⁵⁰⁹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.151. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.151.)

⁵¹⁰ Burada Vakhtang'ın kahramanlığı ve cesareti sıklıkla vurgulanır. Zira *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Vakhtang Osetlerin kahramanı Bakatar ve onların müttefiki olan Hazarların askerlerinden Tarhan isimindeki savaşçılar ile teke tek dövmüş ve onları alt etmiştir. Bkz. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.153-156. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.153-156.)

⁵¹¹ Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.85.

⁵¹² Rayfield, a.g.e., s.44; *Kartlis Tskhovreba*'nın Ermenice versiyonuna göre ise Vakhtang, Sâsânî kralına 20.000 at ve 10.000 köle, annesinin kardeşi Varaz Bakar'a ise 2.000 at ve 1.000 köleyi hediye olarak gönderdi. Bkz. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.173.

⁵¹³ Somkhiti: hem ortaçağ Gürcü yazarları hem de Ermeni bilim adamları bu terimi (sonraki şekli Somkheti idi) Ermenistan ve Gürcistan'ın Aşağı (Kvemo) Kartli ile sınır komşusu güney bölgeleri için kullandılar. Bkz. Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, dn.71, s.121.

⁵¹⁴ Abdülhüseyn Zerrinküb, *Rûzbeh Zerrinküb*, s.93-94.

sefere gelen Sezar'a (Romalıları) karşı bizim yanımızda olun” dedi.⁵¹⁵ Bunun üzerine Vakhtang ileriki bölümlerde de göreceğimiz üzere Sâsânîler adına Bizans'a karşı büyük bir ordu ile harekete geçti.

Görüldüğü üzere Sâsânîlerin de (Marzpan Varaz-Bakur'un) yardımıyla harekete geçen Vakhtang, zaferinin ardından Alanların, Çeçenlerin ve Dağıstanlıların Transkafkasya'ya geçişlerine erişim sağlayan Daryal geçidinin uzun vadeli kontrolünü kazanmış oldu. Cuanşer'in burada anakronik olarak “*Osetliler*” olarak adlandırdığı İberya'yı işgal eden halk, Kuzey Kafkasya halklarıydı. Kartlis Tskhovreba, bu istila sırasında direkt olarak Hunlardan bahsetmese de muhtemelen bu istila girişimi sırasında Hunlar da hazır bulunuyordu. Vakhtang'ın Kuzey Kafkasya halklarına karşı yapmış olduğu bu seferin ve zaferinin tarihini kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Bu tarihi belirlemek Vakhtang'ın hangi yılda doğduğunu kabul etmemize bağlıdır. Zira Kartlis Tskhovreba'ya göre Vakhtang bu sefer sırasında 16/17 yaşlarındadır. Dolayısıyla onun 440 yılında doğduğunu iddia eden Toumanoff'u esas alacak olursak bu seferin tarihi 456/457 yıllarıdır.⁵¹⁶ Ancak bu da kesin değildir. Zira tarihçi Cuanşer'in verdiği bilgiler geriye dönük bilgiler olabilir ve dolayısıyla seferin tarihinin 460'lı yıllarda da gerçekleştiği düşünülebilir. Gerçekten aşağıda da göreceğimiz üzere sonraki yaşanan gelişmelere bakacak olursak bu seferin tarihi 465/66 yılları gibi görünmektedir. Ancak seferin tarihi ister 456/457 yılları ister 460'lı (465-66) yılların ortası olsun buradan kesin olarak çıkartabileceğimiz sonuç Vakhtang'ın artık iktidarı tam manası ile ele aldığı ve bu savaşlar sırasında Sâsânîler ile ortak hareket ettiğidir.

Vakhtang Gorgasali döneminde İberya Krallığı Hunların şiddetli saldırılarından oldukça etkilenmişti. Hunlar 463 yılında bir kez daha Gürcistan topraklarında göründüler. Bu dönemde Alban kralı II. Vaçe'nin Hıristiyanlığı kabulü III. Hürmüz'den sonra Sâsânî tahtına geçen I. Firuz'un (457-484) Albanya ile ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Hıristiyanlığı terk etmemekte ısrarcı olunca Vaçe Sâsânîlere karşı isyan ederek Derbent geçidini Massagetlere açtı ve onların desteğiyle Sâsânî ordusuna saldırdı. Sâsânî kralı I. Firuz ise Albanların bu hamlesine, Daryal geçidini açıp Hunların geçmesine izin vererek yanıt verdi. Sâsânîler Hunlarında desteğiyle bir yıl boyunca Albanya ile mücadele ettiler.

⁵¹⁵ Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.173-174;

⁵¹⁶ Schleicher'a göre Vakhtang'ın bu seferi 457 ve 466 yılları arasında olmalıdır. Bkz. Schleicher, a.g.e., s.150.

Neticede II. Vaçe'yi tahttan indirerek bu isyan hareketini bastırdılar.⁵¹⁷ İberyalıların bu isyan hareketine katılıp katılmadıkları hakkında elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Daryal geçidi yoluyla Hunların İberya topraklarından geçtikleri düşünülebilir.⁵¹⁸ 466 yılına gelindiğinde Hunlar İberya topraklarında yeniden karşımıza çıkmaktadırlar.⁵¹⁹ Zira Priscus bize: *“Akatirler ve diğer halklara saldıran Saragurlar, Sâsânîlere karşı harekete geçtiler. Önce Kafkas (Hazar/Derbent) geçitlerine geldiler, ancak Perslerin orada bir kale kurduklarını öğrenince başka bir yola saptılar ve oradan İberya'ya ulaştılar. İberyalıların ülkesini harap ettiler ve Armenia'yı yağmaladılar. Sonuç olarak Persler, Kidaritlerle olan eski savaşlarını akıllarına getirip endişe ederek Romalılara bir elçi gönderdiler ve Iouroeipaach'taki kalenin savunması için kendilerine para ya da asker göndermelerini istediler. Elçileri vasıtasıyla da bu taleplerini sık sık yinelediler. Zira saldırgan halkların geçişlerine izin vermeyerek sürekli savaşmak durumunda kalan Persler böylelikle Romalıların topraklarının da tahrip edilmemiş olduğunu dile getirdiler. Romalılar, herkesin kendi toprağı için savaşması ve kendi savunmasını yapması gerektiği yanıtını verdiler ve elçiler hiçbir şey elde edemedi geri döndüler.”*⁵²⁰ bilgisini aktarmaktadır. Hunların bu istila hareketi kesin olarak 465/6 yıllarına tarihlenebilir. Sâsânîler I. Firuz'un Alban kralı II. Vaçe'yi tahttan indirip krallığı geçici olarak ortadan kaldırmasının ardından Derbent geçidi üzerinde sıkı bir hakimiyet kurmuşlardı. Dolayısıyla da Hunlar bu geçitten geçemedikleri için Daryal geçidini kullandılar. Saragurların anavatanlarına nasıl döndükleri hakkında ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak onların geldikleri yolu izleyerek geri döndükleri varsayılabilir. Sâsânîlerin tekrar tekrar Romalılardan *“Iouroeipaach”*⁵²¹ kalesinin inşası ve bakımı için mali veya askeri destek istemesi ise bu bölgenin Hunlar tarafından ele geçirilmediği veya en azından fiilen işgal edilmediği anlamına gelebilir.⁵²²

⁵¹⁷ Elişê, VII, p198; Giuli Alasania, Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler, Çev: Nanuli Kaçarava, Kültür Bilimler Akademisi, İstanbul, 2016, s.42-43; Marie-Louise Chaumont, “Albania”, Encyclopaedia Iranica, Ed. Ehsan Yarshater, Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, s.806-810.

⁵¹⁸ Ermeni yazar Elişê'yi kaynak olarak kullanan Movsês Dasxuranci de (Kalankatlı Moses) İberlerin isyan hareketine katılıp katılmadığı hakkında bilgi içermez ve olayların bu şekilde gerçekleştiğini aktarır. Bkz. Movsês Dasxuranci, The History of the Caucasian Albanians, Çev: Charles J. F. Dowsett, Oxford University Press, London, 1961, s.9-10; Kalankatlı Moses, Alban Tarihi: Son Hunlar/Hazarlar Ermeniler/Terekemeler, Çev: Yusuf Gedikli, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Selenge, İstanbul, 2019, s.47-56.

⁵¹⁹ Alasania, a.g.e., s.44.

⁵²⁰ Priscus, Fragmenta Et Excerpta: Attila ve Bizans Tarihi, Çev: Turhan Kaçar, Alfa, İstanbul 2020, s.207; Greatrex, Lieu, a.g.e., s.58.

⁵²¹ İvane Cavakhishvili burayı İori nehri vadisi olarak kabul eder. Simon Kaukhcishvili ise buranın Daryal vadisi olduğunu düşünür. Bkz. Alasania, a.g.e., s.45.

⁵²² Schleicher, a.g.e., s.150.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Cuanşer, Saragurlar'ın bu saldırılarını anakronik olarak “Osetliler” olarak adlandırmıştır. Tüm olasılıklara rağmen, Vakhtang'ın 460'ların ortalarına kadar İberyayı tek başına yönetmediği kesin olarak söylenebilir. Burada Cuanşer tarafından anlatılan istilanın Priscus'un bahsettiği Saragurlar seferi (465/66) mi yoksa daha önce II. Vaçe ve I. Firuz arasındaki savaşlar sırasında Daryal geçidinden geçen Hunlar mı sorusu ortaya çıkmaktadır. Zaman açısından birbirine çok yakın olan iki istila hareketini Gürcü tarihi geleneğinin birbirine karıştırmış olması da mümkündür. Vakhtang, kuzey Kafkasya halkları ve Hunlara karşı gerçekleştirmiş olduğu başarılı seferler sayesinde kuzey sınırlarını güvence altına almış ve Daryal geçidinde savunma hatları ve yeni kuleler inşa ettirmiştir.⁵²³ Saltanatının ilk yıllarında Hunlarla karşı karşıya gelen Vakhtang, aşağıda da göreceğimiz üzere ileriki yıllarda onlarla müttefik olarak birlikte hareket etmiştir.

2.1.3. Vakhtang Gorgasali'nin Romalılarla Savaşları

Kuzey Kafkasya halkları ve Hunlara karşı başarılı seferler gerçekleştirdikten sonra Vakhtang Gorgasali, Romalılar ve Sâsânîler arasındaki çatışmaları da kendi lehine çevirmeyi başardı. Anlaşılan Sâsânî kralı onun üstün askeri başarıları nedeniyle bu sırada Batı Gürcistan üzerinde meydana gelen hadiseler üzerine gönderdi. *Kartlis Tskhovreba*'ya göre Vakhtang ordusunu ve Kafkasya'nın bütün krallarının ordularını topladı. Mtkvari nehrinin iki yakasında yaklaşık iki yüz bin asker toplandı. Sâsânî kralının emriyle Rani'nin Eristav'ı Varaz-Bakar'da Adarbadagan, Rani ve Movakan'dan toplam iki yüz bin süvari ile Vakhtang'ın birliklerine katıldı. Vakhtang o sırada yirmi iki yaşındaydı.⁵²⁴ Anlaşılan 467-468'de Svanlar, Romalıların vasalı olan Egrisi kralına isyan etmiş, Sâsânîlerin vasalı olan Vakhtang'da Svanlara yardıma gitmişti. Priscus'un da belirttiği üzere bu dönemde “*Romalılar ile Lazlar ve Svan kavmi arasında çok ciddi sorunlar vardı. Svanlar önemli kaleleri ellerinde bulundurdıklarından dolayı Sâsânîler onlara yardım etmek niyetindelerdi... Bu savaşlar sırasında Sâsânîlerin yanında İberyalılar da hazır bulunuyordu.*”⁵²⁵ Dolayısıyla da *Kartlis Tskhovreba*'da yer alan Vakhtang Gorgasali'nin Osetlere karşı seferinin ardından Sâsânî kralının isteği

⁵²³ Mariam Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, Metsniereba, Tbilisi, 1994, s.14-15.

⁵²⁴ Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.173-174; Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.85.

⁵²⁵ Priscus, s.213-215.

doğrultusunda Abhazya'ya doğru harekete geçtiği bilgisi muhtemelen bu olaya atıfta bulunuyordu.

Yakın Doğu'nun uluslararası siyasetinde bu eylem ilk bakışta Sâsânîlerin Egrisi'nin içişlerine müdahalesi olarak görülse de aslında bu İberyâ'nın Batı Gürcistan'ı ele geçirme mücadelesiydi.⁵²⁶ Batı Gürcistan'a doğru harekete geçen Vakhtang, Sâsânî birliklerinin yanı sıra Ermeni birlikleri tarafından desteklenen ordusuyla Theodosiopolis⁵²⁷ şehrini (Erzurum) kuşattı, ancak şehrin çetin surlarını aşamadı. Şehri kuşatma altında tutmak için burada 12.000 asker bırakarak ordusunun ana gücünü Pontos'a kaydırды. Vakhtang Pontos'a doğru yola çıktı ve yolda Andzoreti, Ekletsı ve Steri kasabalarını perişan etti. Sonra askerleri büyük sahil kenti Pontos'a yaklaştı ve ordu burada üç ay savaştı.⁵²⁸ Gürcü vakayinamesinin savaşın bundan sonrasını anlattığı kısımlar efsanevi ve rüya anlatılarıyla dolu olsa da Vakhtang Romalılara karşı seferinin sonucunda Roma İmparatoru ile anlaşarak Batı Gürcistan topraklarının büyük çoğunluğunu ülkesi sınırlarına katmayı başardı.⁵²⁹ Romalılardan Tukharisi kalesine ve denizden Arsiani dağlarına ve Ghado dağına bitişik vadilere kadar bütün Klarceti'yi geri aldı.⁵³⁰ Vakayinameye göre ise Roma İmparatoru, Vakhtang'a: *“İskender zamanından itibaren Egris-tsqali'den Küçük Khazaria nehrine kadar olan topraklar Roma sınırları içindeydi; şimdi onları bizden aldın. Onları bize geri ver ve kızımı eş olarak aldığın zaman sana bu ülkeyi hediye edeyim”* dedi. Ve Egris-ıskali ile Klisura arasındaki toprakları çeyiz olarak tahsis etti. Vakhtang, Abhazya'nın geri kalan kısmını ise Romalılara bıraktı.⁵³¹ Zaferinin ardından geri dönüş yolunda Vakhtang, üvey kardeşi Artavaz'ı çağırdı ve onu Klarceti bölgesini yönetmesi için Eristav olarak tayin etti. Ayrıca ondan kaleler (özellikle Ardanuç'un (Artanuji) ana şehri için), kiliseler ve manastırlar inşa etmesini istedi.⁵³² Geri dönüp Mtskheta'ya vardığında, halk onu büyük bir sevinçle karşıladı ve kral halkına cömert hediyeler verdi. Vakhtang'ın Romalılarla anlaştığını duyan Sâsânî kralı bu duruma oldukça sinirlendi. Bu sırada Kraliçe Balendukht, biri oğlan

⁵²⁶ Lordkipanidze, 1994, a.g.e., s.15.

⁵²⁷ Karnukalaki (Karnutown), İmparator Theodosius (408-450) döneminde Bizanslılar tarafından yaptırıldı ve imparatorun onuruna şehre Theodosiopol adını verdiler. Burası Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki kalelerinden biriydi. XI. yüzyılın sonunda Selçuklular tarafından fethedildikten sonra, adı Arzan-ar-Rum (Erzurum) olarak değiştirilmiştir. Bkz. Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, dn.77, s.122.

⁵²⁸ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.158-159. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.158-159.)

⁵²⁹ David Muskhelishvili, Mikheil Samsonadze, Alexander Daushvili, *Georgian History*, Nova Science Publishers, New York, 2012, s.97.

⁵³⁰ Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.93.

⁵³¹ Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.93.

⁵³² Rayfield, a.g.e., s.44.

ve biri kız olan ikizlerini doğurdu ve doğum sırasında öldü. Vakhtang oğluna Farsça Darchil;⁵³³ Gürcüce Dachi adını koydu. Ateşe tapanların piskoposu olan Binkaran'ı hapsetti ve ateşe tapanların hepsini yok edip Kartli'den sürdü. Bu savaşlar sırasında Vakhtang'ın toprakları oldukça genişlemişti. Vakhtang daha önce Alban kralı II. Vaçe'nin Sâsânîler tarafından tahttan indirilmesi ve krallığı ortadan kaldırmalarından da yararlanarak Hereti bölgesini topraklarına kattı ve bu bölgede idari olarak Eristav tarafından yönetildi.⁵³⁴ Krallığının topraklarının oldukça genişlemesi idari taksimatın yeniden yapılandırılmasını zorunlu kıldı. Buna göre: İç Kartli'nin hükümdarı ve tüm Eristavların efendisi Spaspēt Cuanşer'di. Kakheti ve Kukheti'nin Eristav'ı Demetre; Hereti'nin Eristav'ı Grigol; Khunan'ın Eristav'ı Nesran; Samşvilde'nin Eristav'ı Adarnase; İç Egrisi ve Svaneti'nin Eristav'ı Samnaghir; ve Margvi ile Takveri'nin Eristav'ı Bakur oldu. Bunlar üzerine de 5 yaşındaki oğlu Dachi'yi varisi olarak atadı. Vakhtang onlara oğlu Dachi'yi emanet ederek Ujarma'yı⁵³⁵ inşa etmelerini ve Kral Dachi'yi orada yetiştirmelerini emretti, çünkü burayı avcılık ve koyun yetiştiriciliği için uygun buldu.⁵³⁶ İberyâ'nın idari taksimatını gösteren bu liste Abhazya'yı içermez çünkü yukarıda da bahsettiğimiz üzere Lazika'nın çoğu Bizans egemenliği altında bir krallık olarak kaldı.⁵³⁷ Görüldüğü üzere Vakhtang iktidarı ele geçirdikten sonra öncelikle kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamış akabinde de gerçekleştirmek istediği siyasi planları uygulama safhasına koymuştu. Bunu yaparken de özellikle Romalılar ve Sâsânîler arasındaki anlaşmazlıkları kendi lehine çevirmeyi başardı. Bunun sonucu olarak da sınırlarını kuzey, doğu ve batı istikametinde oldukça genişletti.

⁵³³ Darchil – Farsça'daki Darius isminin bozulmuş bir formuydu. Dachi adı, erken ortaçağ Gürcistan'ında popülerdi ancak Bizans'ın kültürel egemenliğinden sonra kullanımdan kaldırıldı. Bkz. Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, dn.127, s.126.

⁵³⁴ Asatiani, Janelidze, a.g.e., s.41.

⁵³⁵ Ujarma - Geç Antik Çağ ve Orta Çağ'ın başlarında Gürcistan'ın en büyük merkezlerinden biriydi. Jaleti bölgesinde, Iori nehrinin kıyısında bulunuyordu. Kentin kalıntıları korunmuştur. Şehir, Vakht'ang Gorgasali'nin hükümdarlığında yüksek bir refah düzeyine ulaştı; Ortaçağ Gürcü yazarları, o sırada önemli bir inşaat faaliyeti tanımlamaktadır. Ujarma'daki müstahkem yapılar, Kuzey Kafkasya göçebelerine karşı bir engel ve aynı zamanda saldırı operasyonları yürütmek için bir üsdü. Ujarma topraklarında Şah I. Firuz dönemine ait Sâsânî gümüş sikkeleri bulunmuştur. Ujarma, X. yüzyılda Araplar tarafından yok edilmiştir. Daha sonra restore edilmiş (XII. yüzyılda) kralın Hazinesi için kullanılan depolardan biri haline getirilmiştir. Bkz. Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, dn.141, s.127-128.

⁵³⁶ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.185-186. (Kaukhchishvili, *Kartlis Tskhovreba*, gv.185-186.)

⁵³⁷ Rayfield, a.g.e., s.45.

3. VAKHTANG GORGASALI'NİN SÂSÂNÎLER'E KARŞI İSYAN HAREKETİ (482-484)

Saltanatının başlarında kuzey Kafkasya halkları ve Hunlar ile mücadele eden Vakhtang Gorgasali onları mağlup ettikten sonra Batı Gürcistan'da ve Doğu'da pek çok toprağı ülkesi sınırlarına katmıştı. Kuzey sınırları ile doğu ve batıdaki sınırlarını kuvvetlendiren Vakhtang, bundan sonra bağımsız bir politika izlemeye ve başlangıçta izlediğı Sâsânî yanlısı tutumunu değiştirmeye başladı. Sâsânîlere olan tutumunu değiştirmesindeki görünür sebep ise Gogarene Pitiakhşi Varsken'i öldürmesi oldu. 467 yılında muhtemelen Kartlis Tskhovreba'ya göre Sâsânî marzpanı Varaz-Bakur'un bir savaş sırasında hayatını kaybetmesinin ardından Pitiakhşi olan Varsken, Vakhtang'ın Hunlara karşı giriştiğı seferinde de hazır bulunuyordu.⁵³⁸ Varsken, Ermeni Vahan Mamikonyan'ın kızı Şuşanik ile evliydi.⁵³⁹ Ancak Sâsânî kralı I. Firuz'un dini hususlardaki baskıları nedeniyle onun Zerdüştlüğü kabulü ve Şuşanik'i de dinini değiştirmeye zorlaması Vakhtang tarafından öldürülmesi ile sonuçlandı. Łazar Parpeci'ye göre Vakhtang, I. Firuz'un saltanatının 25. yılında Varsken'i öldürmüştü.⁵⁴⁰ Vakhtang'ın bu girişimi Sâsânîlere karşı ayaklanmanın fitilini ateşledi. Aslında ayaklanmanın görünür sebebi Varsken'in Zerdüştlüğü kabulü ve ardından Vakhtang tarafından öldürülmesi olsa da gerçek sebep bu sırada Sâsânîlerin Doğu'da Eftalitlere karşı mağlup olmaları ve İberyalıların bu fırsatı değerlendirmek istemeleriydi.⁵⁴¹ Aynı zamanda Varsken'in Vakhtang tarafından öldürülmesinin en büyük sebeplerinden biri de onun İberya Krallığı ile zaman zaman çatışmaya girmesi ve krallık üzerinde hak iddia etmesiydi. Dolayısıyla o, meşru kral tarafından ortadan kaldırılması gereken bir tehdit unsuruydu.⁵⁴² Varsken'in öldürülmesi güney Kartli'deki Sâsânî kontrolünü ortadan kaldırdığı gibi İberyalıların Ermeni soylularla iş birliğinin de yolunu açtı.⁵⁴³

Kral Vakhtang'ın 482 ile 484 yılları arasında Sâsânîlere karşı ayaklanması ile ilgili bilgiler Łazar Parpeci'de yer almaktadır. Bu kaynağı göre Vakhtang'ın Varsken'i öldürmesi, çoğı o yıl Albanya'da isyancı kale muhafızlarına karşı savaşan Ermenistan

⁵³⁸ "...*Rahip biliyorsun Hunlara karşı sefere gidiyorum.*" Bkz. İakob Tsurtaveli, Şuşanik: Dünyanın İlk Romanı, Çev: Parna-Beka Çilaşvili, Othello, İstanbul 2019, s.24; Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.79; Rayfield, a.g.e., s.46.

⁵³⁹ Grousset, a.g.e., s.209.

⁵⁴⁰ Łazar P'arpec'i, III, 66. 482; P'arpec'i, I. Firuz'un saltanatının ilk yılı olarak 459 yerine 457 yılını verir. Dolayısıyla Firuz'un saltanatının 25. Yılı 482 yılına tekabül eder. Bkz. Ghazar P'arpec'i's, *History of the Armenians*, Çev: Robert Bedrosian, New York, 1985, III, 66.

⁵⁴¹ Rayfield, a.g.e., s.46.

⁵⁴² Grousset, a.g.e., s.209.

⁵⁴³ Schleicher, a.g.e., s.156.

topraklarından insanlar tarafından duyuldu. Hepsinin askeri sorumlusu Zarmihr Hazaravukht iken, Ermenistan'ın marzpanı o zamanlar Atrvnashp Yozmandean'dı. İberyalıların kralının isyanını öğrenen Ermenilerin yürekleri sevinçle doldu çünkü İberya kralının: *“Sizlerin savaşa dahil olmasına izin vermeyeceğim ama Hunlar arasından o kadar çok asker toplayacağım ki, Sâsânî askerleri onlara karşı koyamayacak”*⁵⁴⁴ dediği haberi yayılmıştı. Önde gelen Ermeni prensi Vahan Mamikonian, İber ayaklanmasına gönülsüzce katıldı, çünkü İberlerin savaşma gücünü zayıf gördü ve Hun müttefiklerine güvenmedi.⁵⁴⁵ Łazar Parpeci'ye göre Vahan: *“Bu Gürcistan kralı Vakhtang yiğit bir adam... Gürcülerle belki bir süre Persleri rahatsız edebiliriz”* dedi. Ermeni şehzadelerinden sadece birkaçı bu isyana katılmayı düşünse de diğerleri bu isyana katılmaya razı oldular.⁵⁴⁶ Ermeniler savaşa müdahale edince Sâsânîlerin ilk hedefi Ermenistan marzpanını ortadan kaldırma girişimi oldu.⁵⁴⁷ Ermenilerin Sâsânîler ile savaşa başlamasından kısa süre sonra onlar, İberya kralı Vakhtang'a söz verdiği üzere Hunları göndermesi için bir elçi gönderdiler. Ancak Vakhtang boş sözlerle onları oyalayıp bu konuda harekete geçmeyi erteledi. Ama sonra bir yerden 300 Hun toplayıp Ermenistan'a gönderdi. Bir bahaneyle onları çabucak geri çağırdığında ancak bir kış ayı geçmişti.⁵⁴⁸ Görünüşe göre İberya kralı sözünü tutmakta güçlük çekiyordu çünkü Hun kuvvetleri daha sonra savaşta hiçbir rol oynamadı. Muhtemelen Vakhtang, ya Kuzey Kafkasyalıların İberya'yı harap etme riskini almak istemedi ya da Hunlar bu olaylara karışmak istememişti. Vahan Mamikonyan'ın Sâsânîler ile savaştığı sıralarda İberlerin kralı Vakhtang'dan bir haberci geldi ve onlara şöyle dedi: *“Birçok asker İberya'yı işgal etti ve onlara tek başıma karşı koyamayacağımı görünce, İberya sınırlarına yakın Ermenistan dağlarına kaçtım, seni orada bekleyeceğim.”* Elçi, Kral Vakhtang'dan belirsiz ifadelerle yazılmış bir mektup da getirdi: *“Hun ordusunun gelmesini emrettim ve henüz gelmediler, ama sen geldiğinde burada olacaklar ve sonra biz Hunlarla birleşerek düşmanı bozguna uğratacağız. Ancak bana öyle geliyor ki, Hunlar geldiğinde artık savaşmamıza gerek kalmayacak, çünkü işi kendileri bitirecekler, zira onlara kalabalık gelmelerini emrettim.”* Ermeni generali Vahan Mamikonyan ve tüm soylu reisler ve Ermeni prensleri, İberyalıların kralı Vakhtang'a İncil ve Haç üzerine bağlılık yemini

⁵⁴⁴ Łazar P'arpec'i, III, 66.

⁵⁴⁵ Christoph Baumer, History of the Caucasus: At the Crossroads of Empires, I.B. TAURIS, London: New York 2021, s.202.

⁵⁴⁶ Łazar P'arpec'i, III, 66.

⁵⁴⁷ Schleicher, a.g.e., s.156.

⁵⁴⁸ Łazar P'arpec'i, III, 70.

ettikleri için, derhal ve daha fazla gecikmeden İberya kralı Vakhtang'ın yanına gittiler. Birlikler Gankark bölgesinde konakladılar. Orada İberya kralı Vakhtang, General Vahan Mamikonian'ı ve diğer Ermeni liderlerini yalan sözlerle aldattı.⁵⁴⁹ Vakhtang şöyle dedi: *“Mihran senin gelişini duyunca Gürcistan sınırlarından geri çekildi ve korku içinde Albanya'ya kaçtı. Bazen de “İki gün içinde Hunların birlikleri gelecek.” İki gün geçip Hunlar gelmeyince üçüncü ve dördüncü gün, sonra bir altıncı ve yedinci gün gelecekleri yalanını söyledi...*⁵⁵⁰

Vahan Mamikonyan, İberya kralının yalan ve boş sözlerine üzüлp Ermeni birliklerinin zayıflığını fark etse de savaş için birlikleri cephelere ayırdı. Sağ kanadı Barseg Vahevuni ve Saton Gabelean'a emanet etti; sol kanadı İberya kralı Vakhtang'a ve kendisi Arshavir'in iki oğlu ve Gnunik'in saygıdeğer efendisi ile merkezde yer aldı. Aspet Sahak ve Babgen Sivni'yi ise kendisi ve sağ kanattaki Barseg arasına yerleştirdi.⁵⁵¹ Savaşın başlamasının ardından Ermenistan generali Vahan, Mihran komutasındaki Sâsânîlere saldırdı ve onları dağıtarak kaçmalarına neden oldu. İran birliklerinin birçoğu Kura Nehri'nin diğer tarafına kaçtı. Vahan birçok önde gelen İranlı savaşçıyı öldürdü. Ancak bir süre sonra bazı İberyalı ve Ermeni askerler savaş alanından firar ettiler. Bu savaş sırasında Vahan Mamikonyan'ın kardeşi Vasak ile Aspet Sahak hayatını kaybetti.⁵⁵² Savaşın ardından Vahan Mamikonyan Ermeni ordularının kalıntıları ile birlikte Bizans sınırları içerisinde bulunan Dayk'a çekildi. Vakhtang Gorgasali de savaş sırasında hayatta kalmayı ve kaçmayı başarmıştı. Ancak Sâsânî kralı I. Firuz 484 yılında Hazaravukht'a İberya'ya gitmesini ve İberya kralı Vakhtang'ı yakalayıp öldürmesini ya da onu İberya topraklarından sürmesini emretti.⁵⁵³ Hazaravukht kralın emrini duyduğunda, İran süvarileri, seçkin adamlardan oluşan bir tugay ve Siwnik'in efendisi Gdihon ve tüm Sivnik bölgesinden bir tugay ile hızla İberya'ya gitti. Hazaravukht, İber isyanını askeri yollarla acımasızca bastırmaya çalışmak yerine diplomatik hamlelerle bu isyanı kontrol altına almak istedi.⁵⁵⁴ Birine tahtı, diğerine rütbe, şeref ve zengin hediyeler ve diğerlerine istediklerini vaat etti. Böylece İberyalıların çoğunluğunu birleştirdikten sonra bir ordu kurdu. Kral Vakhtang halkının kendisini kandırdığını ve Hazaravukht'a terk ettiğini, Ermenilerin kendilerine yardım etmediklerini ve tehlikede olduklarını

⁵⁴⁹ Łazar P'arpec'i, III, 73.

⁵⁵⁰ Łazar P'arpec'i, III, 73.

⁵⁵¹ Łazar P'arpec'i, III, 74.

⁵⁵² Łazar P'arpec'i, III, 74.

⁵⁵³ Łazar P'arpec'i, III, 79.

⁵⁵⁴ Schleicher, a.g.e., s.158.

görünce, İberya topraklarından ayrıldı ve geçici olarak Egrisi topraklarına gitti.⁵⁵⁵ Bu sırada Ostrogotlarla savaşmakla meşgul olan Romalılar da hiçbir yardım teklifinde bulunmadı. Vakhtang'ın Egrisi'ye kaçıış kralın Roma yanlısı tutum sergilediğini de gösteriyordu çünkü Konstantinopolis ile müttefik olan Lazlarla hala düşmanlık içinde olsaydı, burada kendisini güvencede hissetmezdi. Vakhtang'ın Batı yanlısı yönelimi evlilik politikasında da yansdı öyle ki tarihi kesin olmamakla birlikte Vakhtang 460-476 yılları arası bir tarihte Roma İmparatoru I. Leo'nun soyundan Helena (Elene) adında bir prenses ile evlendi.⁵⁵⁶

484 yılında Egrisi bölgesine kaçan Vakhtang, Sâsânî kralı I. Firuz'un Eftalitlerle savaşırken öldürülmesi ve General Hazaravukht'un İran'a gitmesi sonucu nihayet İberya'ya tekrar dönebildi.⁵⁵⁷ Görüldüğü üzere İberya'da merkezi otorite sarsıldıktan sonra İberya soyluları taraf değiştirmiş ve Sâsânîlerin yanına geçmişlerdi. Öyleki Łazar isim vermese de bu soylulardan birine taht bile teklif edilmişti. Ancak muhtemelen Gogarene'nin Pitiakhşi ailesinin, İberya'daki güç kaybından sonra burada itici bir güç olduğu varsayılabilir. Łazar, Vakhtang'ı bilen Gürcü olmayan tek yazardır ve kralın Egrisi'ye kaçıışından sonra kendisi de ondan bir daha bahsetmez. Bu, 484'ten sonra İberya'nın tarihi hakkında bilgi edinmek için bize sadece Gürcü tarihi geleneğini yorumlamamıza fırsat vermektedir.

4. VAKHTANG GORGASALI'NİN ÖLÜMÜ (502)

484 yılında kaçmış olduğu Egrisi bölgesinden kısa süre sonra dönen Vakhtang, V. yüzyılın sonlarına doğru bozulan Romalılar ve Sâsânîler arasındaki çatışmaların ortasında kaldı. Bu sırada Sâsânî tahtında bulunan I. Kavad (488-496/499-531) 498'de tahtı yeniden ele geçirmek için Eftalitlerin askeri yardımına borçlu olduğundan, müttefiklerine önemli miktarda haraç vermesi gerekiyordu.⁵⁵⁸ Kavad, Derbent ve Daryal Geçidi'ne asker yerleştirme masraflarına katkı olarak İmparator Anastasius'tan (491-518) para istedi.⁵⁵⁹ Ne de olsa, Kuzey Kafkasya'daki barbarların güneye erişimlerinin engellenmesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun da çıkarıydı. Bu talebin bir emsali, II. Theodosius (r. 408-450) ve V. Vahram tarafından 422'de imzalanan anlaşmada yer aldı. Anlaşmada Roma,

⁵⁵⁵ Łazar P'arpec'i, III, 80.

⁵⁵⁶ Metreveli, *Kartlis Tskhovreba*, s.102.

⁵⁵⁷ Rayfield, a.g.e., s.46-47.

⁵⁵⁸ Abdülhüseyin Zerrinküb, Rûzbeh Zerrinküb, a.g.e., s.102.

⁵⁵⁹ Roger C. Blockley, *East Roman Foreign Policy. Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds: Francis Cairns, 1992, s.89.

Büyük Kafkasya'daki geçitlerin güvenliğini sağlayan Sâsânîlere ödeme yapmayı taahhüt etmişti.⁵⁶⁰

Gürcü kaynakları Vakhtang dönemi ile ilgili bize Anastasius'un Kavad'a karşı savaştığı yıllar hakkında yeniden tarihsel bilgiler sağlamaktadır. Bazı dini-politik hadiselerden sonra vakayiname, Sâsânî kralının öldüğünü, yerine oğlunun geçip süratle Romalılara karşı sefere çıktığına değinir. Sâsânî Kralı gerçekleştireceği sefer sırasında İberyalılardan da destek istemiştir.⁵⁶¹ Vakayinamede yer alan Sâsânîlerin tüm rakiplerini yendiği için güçlendiği ifadesi ise özellikle dikkat çekicidir. Bu ifade muhtemelen I. Kavad'ın (499) ikinci kez tahta geçişi sırasındaki Sâsânîlerin durumunu gösteriyordu. İçerde siyasi rakiplerini ortadan kaldırıp Eftalitleri de yanına çeken Sâsânîler bu devirde son derece güçlü bir konumdaydı.⁵⁶² Bu güçten hareketle I. Kavad, Konstantinopolis'teki imparatora Kafkasya'nın savunmasına mali veya kişisel olarak destek olması için baskı yapmaya başladı. Ancak Anastasius'un bu isteklere müspet cevap vermemesi savaşı kaçınılmaz kıldı. Cuanşer'e inanılırsa o zaman Vakhtang, Sâsânîleri desteklemeyi reddetti ve hatta onlara kasten karşı çıktı.⁵⁶³ Onun Batı yanlısı bu tutumu, gerçekleşen savaşlar sırasında ölümüne sebep olacaktı. Romalılar o zaman doğuda bir savaşa hazır olmadıklarından yardıma gelmeleri ve etkili bir askerî harekât başlatmaları biraz zaman aldı. Bu yüzden Cuanşer'e göre beklenen Roma yardımı çok geç gelmişti. Vakhtang savaş sırasında Sâsânî kralının çadırına kadar yaklaşmış ve onun oğlu Bartam'ı öldürerek kafasını kesmişti. Ancak o bir İranlı tarafından ok ile göğsünden vurulup ağır yaralandı. Nitekim İberya'ya Roma yardımı ulaşmadan Vakhtang çoktan öldü. Romalılar sadece Perslerle savaştıkları Theodosiopolis'e kadar gelebildiler ve burada Sâsânîler ile iki tarafında galibiyet sağlayamadığı bir savaşın içerisine girdiler.⁵⁶⁴ Göğsünden ok ile vurulduktan sonra öleceğini hisseden Vakhtang Gorgasali İberya'yı ölüm döşeğindeyken üç oğlu arasında paylaştırdı. Doğu Kartli ve Kakheti'nin yanı sıra kraliyet unvanını en büyük oğlu Dachi'ye miras bıraktı ve güneybatı İberya'da Bizans nüfuz alanına ait olan

⁵⁶⁰ Baumer, a.g.e., s.202-203.

⁵⁶¹ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.199. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.199.); Thomson, Rewriting Caucasian History, s.222.

⁵⁶² Schleicher, a.g.e., s.162.

⁵⁶³ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.201. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.201.)

⁵⁶⁴ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.203. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.203.); Thomson, Rewriting Caucasian History, s.222.

bölgeleri iki oğlu Mihrdat ve Leon'a bahşetti. Netice itibariyle geç antik çağ İberya'sının son güçlü kralı Vakhtang'ın ölümü 502 yılında gerçekleşmiş oldu.⁵⁶⁵

Vakayiname yazarının Vakhtang'ın Kuzey Kafkasya halklarına karşı zafer kazanıp Sâsânîler ile birlikte Batı Gürcistan'a giderken Theodosiopolis'e Sâsânîler ve Ermenilerle birlikte saldırıp kuşatmaları yukarıda anlatılan sefere çok uygundu. İberler başlangıçta askeri başarı elde edecek ve Persler ve Ermenilerle birlikte Theodosiopolis'e yürüyeceklerdi. Anlaşılan Vakhtang kısa bir süre sonra taraf değiştirdi. Cuanşer'in ayrı ayrı aktardığı bu iki bölümün aynı konuya atıfta bulunduğu mümkün gözükmemektedir zira her iki durumda da seferlerin ilk hedefi Theodosiopolis idi. Öte yandan Gürcü vakayinamesinde Hunların bu noktada hiçbir rolü yoktur ve 502'de İran-İberya birliklerinin Trabzon'a ilerlediği hiçbir yerde bildirilmemektedir. Cuanşer'in Hunlardan bahsetmemesi dikkat çekicidir. Zira Hazar Kapısı, 500 yıllarında Hunlar tarafından işgal edildi ve liderleri Ambazouces onu Anastasius'a satmaya çalıştı. Ancak imparator, Romalılarla müttefik olan hiçbir halkın bu bölgeye yerleşmediği, dolayısıyla arzun mümkün olmayacağı gerekçesiyle teklifi reddetti.⁵⁶⁶ İmparatorun bu açıklaması Romalıların Likhi Dağları'nın doğusundaki bölge üzerinde herhangi bir kontrol iddiasında bulunmadığını da açıkça ortaya koyuyordu. Sonunda, Hun liderinin ölümünden sonra I. Kavad, Ambazouces'in oğullarından surları ele geçirerek, Daryal Geçidi üzerinde yeniden hakimiyet sağladı. Bu sayede Kafkasya'nın geçitlerinden birinin kontrolü ile Hunların İberya'yı işgal etmesi ya da en azından Güney Kafkasya siyasetinde bir rol oynaması kolay olmuş olmalıydı. Bu gibi hususlar vakayiname yazarı Cuanşer'in her iki bölümün de bir ve aynı olayı tanımladığını gösterir. Geriye Vakhtang'ın Hintlilere ve Sind'e karşı Sâsânî kralının yanında savaştığını ve seferin başarısından büyük ölçüde sorumlu olduğunu anlattığı efsanevi hikayeleri ele almak kalır.⁵⁶⁷ Belki de vakayinamede belirtilen bu efsanevi anlatımlar, Vakhtang'ın Sâsânî hükümdarının ordusunda hizmet etmiş olabileceği konusunda tarihsel bir gerçekliğe sahipti. Nitekim Pitiakhşi Varsken'in Sâsânîler için ve onlarla birlikte Hunlara karşı sefere gittiğini biliyoruz. Vakhtang'ın da belki Sâsânî sarayında rehine olarak bulunduğu süre boyunca (o zamanlar çok genç

⁵⁶⁵ Moksevai Kartlisai'nin Vakhtang Gorgasali ile ilgili vermiş olduğu "Bu da Kartli'nin Hristiyanlığı kabulünün 170. yılında meydana geldi." bilgisi dikkate değerdir. Eğer İberya Krallığı'nın 330'lu yıllardan sonra Hristiyanlığı kabul ettiğini varsayacak olursak bu bilgi Vakhtang'ın saltanatını VI. yüzyılın başlarına kadar uzatmamıza izin verir.

⁵⁶⁶ Prokopios, *Savaşlar Üzerine: En Önemli Anlatı*, 1. Kitap, Çev: Törebey Günaydın, Post Yayınları, İstanbul 2021, s.43.

⁵⁶⁷ ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, გვ.187 vd. (Kaukhchishvili, Kartlis Tskhovreba, gv.187 vd.); Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s.204 vd.

olmasına rağmen), Sâsânî ordusunda bir İberya birliğinin lideri olarak hizmet etmiş olması çok muhtemeldir.

Burada asıl tartışmalı olan hadise Vakhtang'ın ölüm yılıdır. Cyrill Toumanoff'a göre Vakhtang Gorgasali 522 yılında hayatını kaybetmiştir. Onun bu tarihi kabul etmesinin nedeni ise Prokopios'un Gourgenes adındaki bir İberya kralının Sâsânîlerin saldırıları neticesinde Bizans topraklarına kaçmasıdır.⁵⁶⁸ Giuli Alasani ise Vakhtang'ın 503 yılında hayatını kaybettiğini düşünür.⁵⁶⁹ Kartlis Tskhovreba ve Moksevai Kartlisai de Vakhtang'ın V. yüzyılın sonları ve VI. yüzyılın başlarında hüküm sürdüğünü doğrular. W.E.D. Allen'de Gorgasali'nin 450-503 yılları arasında hüküm sürdüğünü belirtir.⁵⁷⁰ Ancak genel kabul Vakhtang'ın 502 yılında hayatını kaybettiğidir. Vakhtang Gorgasali'nin ölümü geç antik çağ İberya Krallığı'nda bir devrin sonunu getirmiştir. Onun ölümü sonrasında krallık çok kısa bir süre sonra ortadan kaldırılmış ve tarih sahnesinden çekilmiştir. Ancak Vakhtang Gorgasali yüzyıllar boyunca Gürcülerin tarihi geleneğinde ve hafızasında yaşamaya devam etmiştir.

⁵⁶⁸ Prokopios, Savaşlar Üzerine, s.52; Toumanoff, 1969, s.28-29.

⁵⁶⁹ Alasania, a.g.e., s.55.

⁵⁷⁰ Allen, a.g.e., s.77.

Şekil 5. Vakhtang Gorgasali Devrinin Sonlarında İberya Krallığı

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Vakhtang_I_of_Iberia (Erişim Tarihi: 22.09.2022)

Şekil 6. M.Ö. 150 Yılından M.S. 600'e Kadar İberya Krallığının Coğrafi Sınırları

Copyright © 2004 Andrew Andersen

Kaynak: <http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Caucasian%20Iberia.htm> (Erişim Tarihi: 22.09.2022)

SONUÇ

M.Ö. III. yüzyılın başlarında Kafkasya’da ortaya çıkan İberya Krallığı kuruluşundan itibaren farklı devletlerin egemenliği altında kaldı. İlk olarak Perslerin egemenliği altına giren İberya Krallığı akabinde Büyük İskender’in ölümü ile birlikte halefleri tarafından kurulan Selevkoslar’a tabi oldu. İberya Krallığı’nın farklı güçler arasında çatışma sahası olmasının nedeni stratejik bir konuma sahip olması, İran coğrafyasına yakınlığı ve kuzeydeki göçebe kavimlerin Kafkasya’ya giriş kapılarından olan Daryal geçidine ev sahipliği yapmasıydı. Bu stratejik geçit İberya’yı antik ve geç antik çağ boyunca hep önemli kıldı. Zira Romalıların Pompey’in seferi ile birlikte İberya ile ilk kez doğrudan temasları bu kapının Roma için önemini bir kez daha ortaya koydu. Bundan sonra Romalılar yaklaşık 300 yıl İberya kralları ile dostane ilişki içerisinde oldular. Bu iyi ilişkiler iki taraf içinde kazanç sağladı. Romalılar Doğu sınırlarında kendilerine yakın bir müttefik edininip Daryal geçidinin hakimiyetini garanti altına alarak göçebelerin topraklarına saldırılarını engellerken, İberya ise Roma’nın dostluğundan yararlanıp hakimiyet sahasını genişletti. Bu sırada İran’da hüküm süren Parthlar ise özellikle M.S. I. ve II. yüzyıllarda iç karışıklıklar nedeniyle güçlerini kaybettiler. İberya Krallığı da bu yüzyıllarda oldukça güçlendi. Zaman zaman Parthlara karşı Daryal geçidini siyasi olarak kullandı. Bu geçitten göçebe kavimlerin geçmesini sağlayarak Parthlara saldırımları için onları kışkırttılar. Daryal kapısının stratejik önemini dönem dönem kullanmaktan geri durmadılar. M.S. III. yüzyıla gelindiğinde ise İran’da Sâsânîlerin kuruluşu ile birlikte yeni bir güç ortaya çıktı. Sâsânîler tıpkı Persler gibi yayılmacı bir politika izleyerek eskiden sahip oldukları sınırlara ulaşmak gayesindeydi. Bunun için I. Şapur Kafkasya’ya seferler düzenlemeye başladı ve 260 yılında Sâsânîler İberya’yı ve Daryal geçidinin yönetimini ele geçirdiler. Parthların aksine Sâsânîler artık bu geçitte doğrudan bir yönetimi tercih ettiler. Çünkü buradan geçecek olan göçebe kavimler ilk olarak Sâsânîleri tehdit ettiler. Bundan sonra İberya Krallığı yaklaşık yarım yüzyıl Sâsânî egemenliği altında kaldı. Tabi İberya Krallığı’nın Roma ile ilişkileri eskisi kadar iyi olmasa da tamamen bitmiş değildi. Zaten 298 yılında yapılan Nisibis antlaşması ile birlikte İberya tekrar Roma egemenliği altına girdi ve bundan sonra yaklaşık bir asır daha Roma hakimiyetinde kaldı. 330’lu yıllardan sonra İberya’nın Hıristiyanlığı kabulü Roma ile dini manada da yakın bir ilişkinin başlangıcını oluşturdu. Tabi ki İberya ve Roma arasında ki ilişkilerde din tek başına belirleyici bir unsur değildi. Zira zaman zaman İberya, çıkarları doğrultusunda Sâsânîler ile de yakınlık kurdu.

M.S. IV. yüzyılın ikinci yarısında Roma-Sâsânî savaşları yeniden başladı. Uzun süren savaşlar neticesinde İberya Krallığı'nın iki güç arasındaki paylaşımı da sürekli gündemdeydi. Zira 363 yılından itibaren İberya Krallığı'nda Roma yanlısı II. Sauromaces (361-363) ve Sâsânî yanlısı II. Aspatures (363-365) bulunuyordu. Bu belirsizlik Roma İmparatoru Valens'in 378 yılında İberya'daki haklarından vazgeçmesi ile Sâsânîlerin lehine sonuçlandı. Böylece İberya'da bulunan Sâsânî yanlısı III. Mithridates (365-380) ülkeyi tek başına yönetmeye başladı. Bundan sonra Romalılar ve Sâsânîler VI. yüzyıla ufak tefek sürtüşmeler dışında büyük çaplı bir çatışma ortamına girmedi. Roma bu sırada Gotlarla uğraşırken Sâsânîler de II. Şapur'un ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgaları ile uğraşmaktaydı. Ayrıca yüzyılın sonlarına doğru başlayan Hun akınları Daryal geçidinin önemini tekrar ortaya koyduğu gibi Roma ve Sâsânîleri ortak noktada buluşturan bir tehdit unsuru oldu. Dolayısıyla Roma ve Sâsânîler arasında başlayan bu çatışmasızlık dönemi Kafkasya'da büyük çaplı savaşların yaşanmasını önledi. Bunun sonucu olarak da özellikle IV. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyanlığın bölgede hızlı yayılmasına paralel olarak dini metinlerin yazımı artma eğilimine girdi. V. yüzyılda Ermenice ve Gürcüce dillerinin oluşumu Hristiyanlık metinlerinin bu dillere tercüme edilmesi sürecini hızlandırdı. Sâsânî kralı I. Yazdigerd'in (399-420) Hristiyanlığı serbest bırakıp din özgürlüğü sağlaması da İberya'da Hristiyanlığın ve kilise inşasının artmasına zemin hazırladı.

V. yüzyılın ikinci yarısına kadar İberya Krallığı genellikle Sâsânîlere tabi bağımsız hareket edemeyen bir krallıktı. Ancak bu süreçte Roma ile siyasi ilişkileri de devam etti. Zira beliren Hun tehdidine karşı Roma'da bulunan İberyalı Prens Pharasmanes, Daryal geçidinin kontrolünü sağlaması için İberya Krallığı'na gönderildi. 447 yılında Vakhtang Gorgasali'nin İberya tahtına çıkması, geç antik çağda İberya Krallığı için son dönüm noktasıydı. Uzun süredir bağımsız hareket edemeyen İberya Krallığı, Vakhtang ile birlikte krallığın çıkarları doğrultusunda Romalılar ve Sâsânîler arasında bir denge politikası izledi. Kimi zaman Roma ile kimi zaman Sâsânîler ile ittifak kurdu. Başlangıçta yaşı küçük olduğu için Vakhtang, krallık üzerindeki iktidarını tam manası ile sağlayamadı. Hatta 447 yılının başlarından 460'lı yılın ortalarına kadar bir müddet Sâsânî sarayında esir kaldı. Bu dönemde fiili manada kralsız bir devrin içerisinde olan İberya Krallığı'nı ise Vakhtang'ın annesi Sagdukht ve babası Barzabod yönetti. Doğal olarak bu durum İberya topraklarında Zerdüştlüğün ve Sâsânî etkisinin artmasına neden oldu. 460'lı yılların ortasında iktidarı tam manasıyla ele geçiren Vakhtang

ordusunun başında ilk seferine çıktı. Bu sefer sırasında Sâsânîler tarafından desteklenen Vakhtang, Kuzey Kafkasya halkları ve Hunlar ile mücadele edip kuzey sınırlarının güvenliğini sağladı. Kuzey seferinden döndükten sonra da aynı şekilde Sâsânîler ile birlik olup Batı Gürcistan'da Romalılara karşı savaşlara katıldı. Aslında Vakhtang'ın buradaki esas amacı Batı Gürcistan ve Klarjeti topraklarını İberya sınırlarına katmaktı. Kuzey sınırlarını zaten güvence altına alan Vakhtang, Sâsânîler ve Romalılar arasındaki bu çatışmalardan istifade ederek Klarjeti bölgesi ile Batı Gürcistan'ın bazı bölgelerini yeniden ele geçirdi. Doğu da ise sınırlarına Hereti bölgesini dahil ederek genişleyen toprakların yönetimini oğlu Dachi ve soylular arasında taksim etti. 482/483 yılına gelindiğinde ise Vakhtang'ın Sâsânî yanlısı tutumu sona erdi. Gogarene Pitiakhşi Varsken'i öldüren Vakhtang, Ermeniler ile birlikte Sâsânîlere karşı isyan hareketine girişti. Bu isyan hareketi sırasında Hunlardan da destek bekledi. Fakat Vakhtang isyan sırasında Hunların da kendilerine yardıma geleceği gibi boş vaatlerle Ermenileri kandırarak onları Sâsânîlere karşı yanına çekmek istedi. Fakat Hunların bu isyana katılacağı yoktu. Dolayısıyla beklenildiği gibi de oldu. Bu isyan hareketi sırasında Hunlar aktif rol oynamadılar. Yapılan savaşlar sonucunda Ermeniler ve Gürcüler Sâsânîlere mağlup oldular. Bunun üzerine hem Ermenilerin komutanı Vahan Mamikonyan hem de Vakhtang Gorgasali kaçmak mecburiyetinde kaldılar. Hazaravukht komutasındaki Sâsânî birliklerinin kendisini öldürmek veya topraklarından sürmek için harekete geçtiğini öğrenen Vakhtang krallığının batısında bulunan Egrisi bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Fakat 484 yılında Doğu'da Eftalitler ile savaştığı sırada Sâsânî kralı I. Firuz'un hayatını kaybetmesi Hazaravukht'un İran'a, Vakhtang'ın da ülkesine geri dönmesini sağladı. Vakhtang Egrisi'ye avdetinden kısa bir müddet sonra 484 yılında tekrar İberya Krallığı'nın başına geçti.

Sâsânî kralı I. Kavad (488–496/499–531) devrinde Romalılar ve Sâsânîler arasındaki savaşlar İberya Krallığı'nı derinden etkiledi. Zira Kavad'ın ikinci kez tahtı ele geçirmesi ve bu sırada yüklü miktar haraç karşılığında Eftalitlerden destek istemesi onu maddi olarak zora soktu. Bu sebeple Kavad, Daryal geçidinin güvenliğini sağlamak için Roma İmparatoru Anastasius'dan haraç istedi. Ancak Anastasius'un bu isteğe olumlu yanıt vermemesi Romalılar ve Sâsânîlerin ilişkilerinde gerginliğe neden olduğu gibi Vakhtang Gorgasali'nin de ölümüne sebep oldu. Zira Sâsânîler Romalılara karşı girişecekleri savaş sırasında İberyalıların kendilerine destek vermelerini istedi. Ancak Vakhtang bunu kabul etmedi. Sâsânîlerle savaştığı bir sırada göğsünden ok ile vurularak

hayatını kaybetti. Vakhtang'ın ölümü geç antik çağ İberya Krallığı'nın parçalanmaya doğru gidişinin de başlangıcını oluşturdu. Onun ölümü sonrasında krallık çok kısa bir süre sonra ortadan kaldırıldı. Ancak karizmatik bir lider olan ve efsanevi anlatılarla iç içe geçen Vakhtang portresi, yüzyıllar boyunca Gürcü tarihi geleneğinde ve hafızasında yaşamaya devam etti.

KAYNAKLAR

Ana kaynaklar

AGATHANGELOS, *History of Armenians*, Çev. R.W. Thomson, State University of New York Press, 1976.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roma Tarihi*, Çev. Samet Özgüler, Historia, İstanbul, 2019.

ANANİA ŞİRAKAC'İ, *The Geography of Ananias of Sirak*, Çev. Robert H. Hewsen, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.

APPIAN, *Roman History*, Çev. Horace White, Harvard University Press, Cambridge.

ARRIANUS, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, Çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

DİO CASSIUS, *Roman History*, Çev. Earnest Cary ve Herbert B. Foster, Vols. I-IX, Harvard University Press, Cambridge, 1914-1927.

EĞİSHĒ, *History of Vardan and the Armenian War*, Translated and Commentary by Robert W. Thomson, Harvard University Press, 1982.

EUTROPIUS, *Kısa Roma Tarihi*, Çev. Çiğdem Menzilioğlu, Alfa, İstanbul 2017.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt II, Ed: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

GHAZAR P'ARPEC'İ'S, *History of the Armenians*, Çev. Robert Bedrosian, New York, 1985.

HERODOTOS, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

IAKOB TSURTAVELİ, *Şuşanik: Dünyanın İlk Romanı*, Çev. Parna-Beka Çılaşvili, Othello, İstanbul, 2019.

KALANKATLI MOSES, *Alban Tarihi: Son Hunlar/Hazarlar Ermeniler/Terekemeler*, Çev. Yusuf Gedikli, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Selenge, İstanbul, 2019.

KÂRNÂME-İ ERDEŞÎR-İ BÂBEKÂN (Erdeşîr-i Bâbekân Destanı), Çev: Ali Hüseyin Toğay, Selenge, İstanbul, 2021.

KORIUN, *The Life of Mashtots*, Çev. Bedros Norehad, Armenian General Benevolent Union: Golden Jubilee Publication, New York, 1964.

KSENOPHON, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Oğuz Yarlığaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

LAZAR P'ARPEC'İ, *The History of Lazar P'arpec'i*, Çev. Robert W. Thomson, Scholars Press, Atlanta, 1991.

MESTRIUS PLUTARKHOS, *Marcus Antonius*, Çev. Mehmet Özak, Türk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

MESUDÎ, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2017.

MOSES KHORENATS'Ī, *History of Armenians*, Çev. Robert W. Thomson, Harvard University Press, London 1978.

MŞİHA ZHA, *Erbil Vekayinamesi*, Çev. Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul, 1998.

MOVSĒS DASXURANCĪ, *The History of the Caucasian Albanians*, Çev. Charles J. F. Dowsett, Oxford University Press, London, 1961.

NĪCENE AND POST-NĪCENE FATHERS 2, Eds. Philip Schaff, Vols. 2, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, 2010.

P'AWSTOS BUZAND, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, Çev. Nina G. Garsoïan, Harvard University Press, Cambridge, 1989.

PLUTARCH, *Lives*, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Çev. Bernadotte Perrin, MA, Harvard University Press, 1917.

PRĪSCUS, *Fragmenta Et Excerpta: Attila ve Bizans Tarihi*, Çev. Turhan Kaçar, Alfa, İstanbul, 2020.

PROKOPIOS, *Savaşlar Üzerine: En Önemli Anlatı*, 1. Kitap, Çev. Törebey Günaydın, Post Yayınları, İstanbul, 2021.

Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption, Çev. Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996.

JOHN RUFUS, *The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and the Monk Romanus*, Çev. Cornelia B. Horn ve Robert R. Phenix Jr, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2008.

SCHOLASTĪCUS, *The Armenian Adaptation of the Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus*, Çev. Robert W. Thomson, Hebrew University Armenian Studies, Belgium, 2001.

ŞKZ § 1-5, translation by Jake Nabel adapted from P. Huyse, *Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka'ba-i Zardušt (ŞKZ)*, London, 1999.

TABERĪ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III*, Çev. Zâkir Kadirî Ugan ve Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

TACĪTUS, *The Annals*, Çev. A. J. Woodman, Hackett Publishing Company, Cambridge, 2004.

THE SCRIPTORES HISTORĪAE AUGUSTAE, Vol.1, Çev. David Magie, Harvard University Press, 1991.

THEOPHANES CONFESSOR, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev. Cyril Mango ve Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.

ZONARAS, *The History of Zonaras From Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*, Çev. Thomas M. Banchich and Eugene N. Lane, Routledge, London, 2009.

ZOSĪMUS, *New History*, Çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1982.

ZACHARĪAS RHETOR, *The Syriac Chronicle Known as That of Zachariah of Mitylene*, Trans. Frederick J. Hamilton and Ernest W. Brooks, Methuen & Co, London, 1899.

Araştırma Eserler

ALASANİA, Giuli. *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, Çev. Nanuli Kaçarava, Kültür Bilimler Akademisi, İstanbul, 2016.

ALTUNGÖK, Ahmet. *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi (M.S.226-652)*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2015.

ANDREASYAN, Hrand D. *Gürcistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

ARSLAN, Murat. *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ASATİANİ, Nodar, Otari JANELIDZE, *History of Georgia*, Petite Publishing House, Tbilisi, 2009.

BANCHICH, Thomas M. *The Lost History of Peter the Patrician*, Routledge, 2015.

BARNES, Timothy D. *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, 1982.

BAUMER, Christoph. *History of the Caucasus: At the Crossroads of Empires*, I.B. TAURIS, London: New York, 2021.

BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz Berdzenişvili, Simon CANAŞIA, *Gürcüstan Tarihi*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000.

BEYÂNİ, Şirin. *Eşkânîlerin (Partların) Düşüşü ve Sâsânîlerin Yükselişi*, Çev. Ali Hüseyin Toğay, Selenge, İstanbul, 2020.

BLOCKLEY, Roger C. "Constantius II and Persia", in *Studies in Latin Literature and Roman History v*, ed. C. Deroux. Brussel: Latomus, 1989, ss.468-489.

BLOCKLEY, Roger C. *East Roman Foreign Policy. Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds: Francis Cairns, 1992.

BRAUND, David. *Georgia in Antiquity A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562*, Clarendon Press, Oxford, 1994.

BRAUND, David. "Hadrian and Pharasmanes", *Klio*, 73, 1991, ss.208-219.

BRAUND, David. *Researches in Iberia-Colchology*, "About the Military-Political Situation in Iberia-Colchis (Georgia) in the 4th cent. BC- 2nd cent. AD. (Written Sources and Archaeological Evidence)", Otari Lordkipanidze Centre of Archaeology of Georgian National Museum, Tbilisi 2012, ss.118-139.

BRAUND, David. "The Caspian Gates in Roman-Persian Relations in Ancient Transcaucasia," *AMIT* 32, 2000, ss.37-41.

BROSİUS, Maria. *The Persians An Introduction*, Routledge, 2006.

BURNEY, Charles, LANG, David Marshall. *The Peoples of the Hills*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1971.

CHAUMONT, Marie-Louise "Albania", *Encyclopaedia Iranica*, Ed. Ehsan Yarshater, Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, ss.806-810.

CİNEMRE, İlhami Tekin. "Geç Antik Çağ'da Savaş ve Barış: II. Constantius vs II. Şapur", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, Sayı XXV, Mart 2016, ss.697-718.

CİNEMRE, İlhami Tekin. *Geç Antik Çağda Romalılar ve Sâsânîler Arasında Armenia (224-451)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

DARYAEE, Touraj. *Sâsânian Persia The Rise and Fall of an Empire*, I.B. TAURUS, London, 2009.

DEMİR, Muzaffer, Murat KEÇİŞ. “Nisibis At The Border Of Romans And Sâsânîans Between The Third And Fifth Centuries AD.” *TAD*, C. 36/ S. 62, 2017, ss.1-29.

DİGNAS, Beate, Engelbert WINTER. *Rome And Persia in Late Antiquity Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, 2007.

DRIJVERS, Jan Willem. “Ammianus, Jovian And The Syriac Julian Romance”, *Journal of Late Antiquity*, Vol.4. No.2, 2011, ss.280-297.

DURSUN, Davut. “Gürcistan”, *DİA*, C.XIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, ss.310-311.

FARMANFARMAÏAN, Fatema Soudavar, “Georgia and Iran: Three Millenia of Cultural Relations An Overview”, *Journal of Persianate Studies* 2, 2009, ss.1-43.

FRYE, N. Richard. “The Political History of Iran under the Sâsânîans”, in; *CHI*, Vol. III/I, Ed. Ehsan Yarshater, Cambridge University Press, 2006, ss.116-180.

GAMKRELİDZE, Gela. “Iberian Kingdom and Process of Romanization”, *Researches In Iberia-Colchology (History and archaeology of ancient Georgia)*, Ed. David Braund, Otari Lordkipanidze Centre of Archeology of Georgian National Museum, Tbilisi, 2012, ss.193-211.

GAMKRELİDZE, Gela. *Archaeology of the Roman Period of Georgia (Iberia-Colchis): Essay & Catalog*, Otari Lordkipanidze Centre of Archeology of Georgian National Museum, Tbilisi, 2014.

GREATREX, Geoffrey. Lieu, Samuel N.C. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, Part II AD 363–630, Routledge, London; New York, 2002.

GROUSSET, Rene. *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2019.

HARREL, John S. *The Nisibis War The Defence of the Roman East AD 337-363*, Pen & Sword Military, 2016.

HAAS, Christopher. “Geopolitics and Georgian Identity in Late Antiquity: the Dangerous World of Vakhtang Gorgasali”, Ed: Tamar Nutsubidze, Cornelia B. Horn, Basil Lourié, *Georgian Christian Thought and Its Cultural Context: Memorial Volume for the 125th Anniversary of Shalva Nutsubidze (1888-1969)*, *TSEC*, Vol.2, Brill, 2014, ss.29-44.

HENNİNG, Walter Bruno Henning. “A Farewell to the Khagan of the Aq-Aqatârân”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 14, No 3, Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends, 1952, ss.501-522.

HİTCHİNS, Keith. “History of Iranian-Georgian Relations”, *Iranica*, Cilt:X, Fas:4.

In Praise of Later Roman Emperors The Panegyrici Latini, Translation: Charles E. V. Nixon and Barbara S. Rodgers, University of California Press, Berkeley, 1994.

HORN, Cornelia B. *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-Century Palestine: The Career of Peter the Iberian*, Oxford University Press, 2006.

İVANOV, Mihail Sergeyeviç. *İran Tarihi En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Hasan Demircioğlu, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2021.

JONES, H. M. Arnold, Martindale, R. John and Morris, John, *Prosopography of the Later Roman Empire*, Vols. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

KADİROĞLU, Mine ve İŞLER, Bülent. *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Onur Matbaacılık, Ankara, 2010.

KARTALCI POLAT, Nur. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kafkaslar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2018.

KAVTARADZE, Giorgi Leon. "The Georgian Chronicles and The Raison D'être of Iberian Kingdom", *Journal of Historical Geography of the Ancient World*, Stuttgart, 2001, ss.177-237.

KHURTSILAVA, Besik. "The Inscriptions of the Georgian Monastery in Bi'r el-Qutt and Their Chronology" *Christianity in the Middle East*, No.1, 2017, ss.129-151.

LANG, David Marshall. *Gürcüler*, Çev. Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

LANG, David Marshall. *Lives and Legends of the Georgian Saints*, St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, New York, 1976.

LENSKİ, Noel. *Failure of Empire Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, University of California Press, London, 2002.

LERNER, Constantine. B., *The Wellspring of Georgian Historiography. The Early Medieval Historical Chronicle The Conversation of K'art'li and The Life of St. Nino*, Bennet&Bloom, London, 2004.

LORDKİPANİDZE, Mariam. *Essays on Georgian History*, Metsniereba, Tbilisi, 1994.

LORDKİPANİDZE, Othar D. "The Greco-Roman World and Ancient Georgia (Colchis and Iberia), *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes*. Actes du colloque de Cortone (24-30 mai 1981) Rome: École Française de Rome, 1983, ss.123-144.

LYDUS, Ioannes. *On Powers Or The Magistracies of the Roman State*, Çev. Anastasius C. Bandy, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1983.

MARTİNDALÉ, J. R. *Prosopography of the Later Roman Empire*, Vols. II, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

MCCRINDLE, J. W. *Ancient India as described by Megasthenes and Arrian*, Trübner, London, 1877.

METREVELİ, Roin. *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia*, Artanuji Publishing, Tbilisi, 2014.

MİKABERİDZE, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*, The Scarecrow Press, Toronto, 2007.

MİTCHELL, Stephen. *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, Çev. Turhan Kaçar, TTK, Ankara, 2020.

ORBELİANİ, Sulhan Saba, Timote GABAŞVİLİ, İona GEDEVANİŞVİLİ, Giorgi AVALİŞVİLİ, Giorgi ERİSTAVİ, *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Çev. Harun Çimke, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.

PATTERSON, Lee E. "Antony and Armenia", *TAPA* 145, 2015, ss.77-105.

PEİKRIŞVİLİ, Jujuna. *Kartvelolojiye Giriş*, Çev: Harun Çimke, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

POURSHARIATİ, Parvaneh. *Decline and Fall of the Sāsānīan Empire*, I.B. TAURIS, London, 2008.

PREUD'HOMME, Nicholas J. "Bacurius, The Man With Two Faces", *Iberia-Colchis Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and Early Medieval Period*, 13, Tbilisi, 2017, ss.166-192.

PREUD'HOMME, Nicolas J. "Rois Et Royauté En Ibérie Du Caucase Entre Monde Romain Et Monde Iranien (De L'époque Hellénistique Au Début Du Cinquième Siècle De Notre Ère)", Sorbonne Université École Doctorale 22 – Mondes antiques et médiévaux Laboratoire de recherche UMR 8167 – Orient & Méditerranée, 2019.

RAPP, Stephen H. *The Sāsānīan World through Georgian Eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, Farnham, 2014.

RAPP, Stephen H. *Studies Medieval in Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, Louvain: Peeters Publishers, 2003.

RAPP, Stephen H. "The Iranian Heritage of Georgia: Breathing New Life into the Pre-Bagratid Historiographical Tradition", *Iranica Antiqua*, Vol. XLIV, 2009, ss.645–692.

RAYFIELD, Donald. *Edge of Empires a History of Georgia*, Reaktion Books, London, 2012.

SANADZE, Manana. "Mirian the First Christian King of Kartli (Eastern Georgian Kingdom) and the Issue of His Descent", *Caucasus Journal of Social Sciences*, Vol.3, Issue 1, The University of Georgia Press, Tbilisi, 2010, ss.202-209.

SAUER, Eberhard and PITSKHELAURI, Konstantin. "Securing the Caucasus through Intelligence and Hard Power: Rome and Persia at the "Caspian Gates" (Dariali Gorge, Georgia)", *Limes XXIII*, 2015, ss.273-279.

SCHLEİCHER, Frank. *Iberia Caucasia: Ein Kleinkönigreich im Spannungsfeld großer Imperien*, Kohlhammer, Stuttgart, 2021.

SCHMIDT, Karl Horst. "The Two Ancient Iberias from the Linguistic Point of View", *VELEIA*, 1985-1986, ss.105-121.

SHAHAZİ, Shapur. "ŠĀPUR I: History," *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2002.

SHENGELİA, Kakha. *A History of Georgia From The Ancient Through The Modern Times*, Caucasus University Publishing House, Tbilisi, 2016.

SKJÆRVØ, Prods. *The Sāsānīan Inscription of Paikuli*, Part 3.1., Dr. Ludwig Reichert Verlag Wiesbaden, Germany, 1983.

SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, America, 1994.

TEKİN, Oğuz. *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar: M.Ö. 12.-M.S. 4. Yüzyıllar Arası*, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İletişim: İstanbul, 2007.

TELLİOĞLU, İbrahim. "Gürcüleri Dünyaya Tanıtan Kişi: Marie-Félicité Brosset", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed: Prof. Dr. İbrahim Tellioglu, Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Serander Yayınları, Ankara 2020, ss.309-332.

TEZCAN, Mehmet. "V. Yüzyılda Ermeni – Sâsânî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, Erzurum, 2007, ss.183-202.

TOUMANOFF, Toumanoff, "Armenia and Georgia", in *CMH*, Vol. 4/1, Cambridge, 1966, ss.593-637.

TOUMANOFF, Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington, 1963.

TOUMANOFF, Cyril. "Caucasian and Byzantium", *Tradito*, Cambridge University Press, 1971, ss.111-158.

TOUMANOFF, Cyril. "Chronology of the Early Kings of Iberia", *Traditio* Vol.25, 1969, ss.1-33.

ZERRİNKÛB, Abdülhüseyin, Rûzbeh ZERRİNKÛB. *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, Çev. Ali Hüseyin Toğay, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

WARDROP Oliver. *The Kingdom of Georgia: Notes of Travel in a Land of Women, Wine and Song*, Sampson Low, Marston, Searle, Rivington Limited, London, 1888.

WOODS, David. "Subarmachius, Bacurius, and the Schola Scutariorum Sagittariorum", *Classical Philology*, The University of Chicago Press Vol. 91, No.4, Oct., 1996, ss.365-371.

გურჯეე კაყნაკლარ

ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, რედ. ი. აბულაძე, წიგნი I (V-X სს.), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1963 (Dzveli Kartuli Agiograpiuli Literaturis Dzeglebi, Red. I. Abuladze, Tsigni I (V-X. SS.), Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiis Gamomtsemloba, Tbilisi, 1963.)

ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები ორიგინალური ტექსტები და ახალი ქართული თარგმანები, რედაქტორი: ლევან აბაშიძე, ტომი I, თბილისი 2008 (Kartuli Hagiograpiuli Dzeglebi Originaluri Tekstebi da Akhali Kartuli Targmanebi, Redaktori: Levan Abashidze, Tomi I, Tbilisi 2008.)

ქართლის ცხოვრება, ტომი I, სიმონ ყაუხჩიშვილი, სახელგამი, თბილისი, 1955. (Kartlis Tskhovreba, Tomi I, Simon Kaukhchishvili, Sakhelgami, Tbilisi, 1955.)

ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), რედაქციით თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1941,

გვ.27. (Vakhuṣṭi, Aḡtsera Sameposa Sakartvelosa (Sakartvelos Geograpia), Redaktsiit T. Lomouris da N. Berdzenišvilis, Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba, Tbilisi 1941, gv.27.)

ალექსანდრე სარჯველაძე, “კავკასიის იბერიის სახელწოდების შესახებ”, მაცნე, No:3, ისტორიის სერია, თბილისი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, 1989, გვ.119. (Aleksandre Sarcveladze, “Kavkasiis Iberiis Sakheltsodebis ოსახებ” Matsne, No:3, Istoriis Seria, Tbilisi Sakartvelos SSR Metsnierebata akademiis, 1989, gv.119.)

დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ.1, თბილისი 1977, გვ. 75-76. (D. Muskhelişvili, Sakartvelos Istoriuli Geograpiiis Dziritadi Sakitkhebi, T.1, Tbilisi 1977, gv.75-76.)

სიმონ ჯანაშია, უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრიბის შესახებ, შრომები 2, თბილისი, 1952, გვ.60. (Simon Canaṣia, Udzvelesi Erovnuli Tsnoba Kartvelta Pirvelsatskhovribis ოსახებ, ორომები 2, Tbilisi, 1952, gv.60.)

ვალერი ვაშაკიძე, “ტერმინები იბერია და იბერები ანტიკურ წყაროებში”, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, მეცნიერება, თბილისი 1993, გვ.69 (Valeri Vaṣakidze, “Terminebi Iberia da Iberebi Antikur Tskaroebṣi” Sakartvelosa da Kartvelebis Aḡmniṣvneli Utskhouri da Kartuli Terminologia, Tbilisi 1993, gv.69.)

ივანე ჯავახიშვილი, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტომი II, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი 1983, გვ.20. (İvane Cavakhişvili, Tkhzulebani Tormet Tomad, Tomi II, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi 1983, gv.20.)

იაჟობ ცურტაველი, *წამება წმიდისა ოუშანიკისი დედოფლისაი*, რედაქტორები: კატრინ ვივიენ აშტონი, ელგუჯა ხინთიბიძე, თბილისი, 2006, გვ.47. (İajob Tsurtaveli, Tsameba Tsmidisa ოuṣanikisi Dedoplisai, Redaktorebi: Katrin Vivien Aṣtoni, Elguca Khintibidze, Tbilisi, 2006, gv.47.)

დ. მუსხელიშვილი, “ქართლი”, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტიხუანა-შინდარა, ტომი 10, თბილისი 1986, გვ.465. (D. Muskhelişvili, “Kartli” Kartuli Sabcota Entsiklopedia Tikhuanas-Ṣindara, Tomi 10, Tbilisi 1986, gv.465.)

გიორგი ქავთარაძე, “ტერმინ “ქართლის” არსისა და წარმომავლობის საკითხისათვის”, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის *შრომები XII-XIII*, თბილისი, 2012/2013, გვ.50-64. (Giorgi Kavtaradze, “Termin “Kartlis” Arsisa da Tsarmomavlobis Sakitkhisatvis”, Istoriisa da Etnologiis Institutis ორომები XII-XIII, Tbilisi, 2012/2013, gv.50-64.)

რედაქტორი: დეკანოზი მაქსიმე ჟანტურია, *ქართლის ცხოვრება ლეონტი მროველი-ჯუანშერი*, ახალი ივირონი, თბილისი 2011, გვ.14-15. (Redaktori: Dekanozi Maksime Janturia, Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanṣeri, Akhali İvironi, Tbilisi 2011, gv.14-15.)

რედაქტორი: სიმონ ყაუხჩიშვილი, *ქართლის ცხოვრება*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი 1942, გვ.12. (Redaktori:

Simon Kaukhçişvili, Kartlis Tskhovreba, Sakartvelos SSR Metsierebata Akademiis Gamomtsemloba, Tbilisi 1942, gv.12.)

რედაქტორი: ლევან აბაშიძე, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები ორიგინალური ტექსტები და ახალი ქართული თარგმანები ტომი I, თბილისი 2008, გვ.21. (Redaktori: Levan Abashidze, Kartuli Hagiograpiuli Dzeglebi Originaluri Tekstebi da Akhali Kartuli Targmanebi Tomi I, Tbilisi 2008, gv.21.)

ნოდარ ასათიანი, საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მეცხრამეტე საუკუნემდე, გამომცემლობა საქართველოს მაცნე, თბილისი 2001, გვ.39. (Nodar Asatiani, Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Metskhramete Saukunemde, Gamomtsemloba Sakartvelos Matsne, Tbilisi 2001, gv.39.)

დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან ქრისტიანობის მიღებამდე, ტომი 1, გამომცემლობა პალიტრა, თბილისი 2012, გვ.123. (D. Muskhelişvili O. Caparidze, G. Melikişvili vd., Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde, Tomi 1, Gamomtsemloba Palitra, Tbilisi 2012.)

დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი vd. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან ქრისტიანობის მიღებამდე, ტომი 2, გამომცემლობა პალიტრა, თბილისი 2012, გვ.123. (D. Muskhelişvili O. Caparidze, G. Melikişvili vd., Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde, Tomi 2, Gamomtsemloba Palitra, Tbilisi 2012.)

რედაქტორი: გიორგი მელიქიშვილი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები საქართველოს უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე, ტომი I, გამომცემლობა “საბჭოთა საქართველო”, თბილისი 1970, გვ.214. (Redaktori: Giorgi Melikişvili Sakartvelos İstoriis Narkvevebi Sakartvelos Udzveliis Droidan Akhali Tseltağritsvis IV Saukunemde, Tomi I, Gamomtsemloba Sabkota Sakartvelo, Tbilisi 1970, gv.214.)

მარიამ ჩხარტიშვილი, “ახალი დისკურსი მეფე აზოსა და არიან-ქართლის შესახებ”, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, No:13, 2016, გვ.313. (Mariam Çkhartişvili, “Akhali Diskursi Mepe Azosa da Arian-Kartlis Şesakheb”, Goris Sakhelmtsipo Sastsavlo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti İstoriisa da Arkeologiis Tsentri, Şromata Krebuli, No:13, 2016, gv.313.)

მარიამ ჩხარტიშვილი, სახეები საქართველოს წარსულიდან, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი 2009, გვ.11. (Mariam Çkhartişvili, Sakheebi Sakartvelos Tsarsulidan, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi 2009, gv.11.)

ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 1979, გვ.38. (İvane Cavakhişvili, Tkhzulebani Tormet Tomad, Tomi I, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti, Tbilisi 1979, gv.38.)

თინათინ ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, ლოგოსი, თბილისი 2009, გვ.251. (Tinatin Kaukhçivili, Sakartvelos BerdznuLi Tsartserebis Korpusi, Logosi, Tbilisi 2009, gv.251.)

ალექსანდრე გამყრელიძე, “ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან”, რედაქტორი: გელა გამყრელიძე, იბერია-კოლხეთი, 4, თბილისი 2018, გვ.122. (Aleksandre Gamkrelidze, “Latinuri Tsartsera Parsman Mepis Şesakheb Ostiidan”, Redaktori: Gela Gamkrelidze, Iberia-Kolkheti, 4, Tbilisi 2018, gv.122.)

ნ. გუგუშვილი, “ფარნავაზიანი წარმართი მეფეები”, საქართველოს მეფეები, რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი, ნეკერი 2007, გვ.27. (N. Guguşvili, “Parnavaziani Tsarmarti Mepeebi”, Sakartvelos Mepeebi, Redaktorebi: Mariam Lortkipanidze, Roin Metreveli, Nekeri 2007, gv.27.)

ა. ბოგვერაძე, მირიან III. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბილისი ქსე, საბჭოთა საქართველო, 1984, გვ. 11. (A. Bogveradze, Mirian III, Kartuli Sabcota Entsiklopedia, T. 7, Tbilisi KSE, Sabchota Sakartvelo, 1984, gv.11.)

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II; საქართველო IV-X საუკუნეებში (რედ. შ. მესხია), თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1973, გვ. 60-62. (Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, T. II; Sakartvelo IV-X Saukuneebşî (Redaktori: Ş. Meskhia), Tbilisi, Sabchota Sakartvelo, 1973, gv.60-62.)

დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბილისი, 2003, გვ.89. (D. Muskhelişvili, Sakartvelo IV-VIII Saukuneebşî, Tbilisi 2003, gv.89.)

მარიამ ჩხარტიშვილი, საქართველო III–V საუკუნეებში ხოსროვანთა სამეფო სახლის ისტორია, ნეკერი, თბილისი, 2018, გვ.46-48. (Mariam Çkhartişvili, Sakartvelo III-V Saukuneebşî Khosrobanta Samepo Sakhlis İstoria, Nekeri, Tbilisi 2018, gv.46-48.)

ნიკა ხოფერია, “ბაკურ იბერიელი და ბრძოლა მდინარე ფრიგიდუსთან (394 წ.),” საერთაშორისო კონფერენცია “არქივთმცოდნეობა”, წყაროთმცოდნეობა, სიძველეთმცოდნეობა-ტენდენციები და თანამედროვე გამოწვევები” 1-3 სექტემბერი, თბილისი 2016, გვ.3-13 (Nika Khoperia, “Bakur İberieli da Brdzola Mdinare Prigidustan (394 TS.)”, Saertaşoriso Konperentsia “Arkivtmtsodneoba”, Tskarotmtsodneoba, Sidzveletmtsodneoba-Tendentsiebi da Tanamedrove Gamotsvevebi, 1-3 Sektemberi, Tbilisi 2016, gv.3-13.)

ნიკო ნიკოლოზიშვილი, თემისტოისი და ბაკურ იბერიელის რომაული სამხედრო კარიერის დასაწყისი, ქართული წყაროთმცოდნეობა XII, “უნივერსალი” 2010, გვ.123-136 (Niko Nikolozişvili, Temistiosi da Bakur İberielis Romauli Samkhedro Karieris Dasatskisi, Kartuli Tskarotmtsodneoba XII, Universali 2010, gv.123-136.); David Woods, Subarmachius, Bacurius, and the Schola Scutariorum Sagittariorum, Classical Philology, The University of Chicago Press Vol. 91, No.4, Oct., 1996, pp. 365-371.)

ნ. შოშიაშვილი, “ერისთავი”, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბილისი 1979, გვ.192. (N. Şoşiaşvili, “Eristavi”, Kartuli Sabcota Ensiklopedia, C. 4, Tbilisi 1979, gv.192.)

როლანდ თოფჩიშვილი, ინგა ლუტიძე, შავშეთისა და კლარჯეთის ტოპონიმები XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის რუსულ დოკუმენტებში, მწიგნობარი, თბილისი 2019, გვ.9. (Roland Topçişvili, İnga Ğutidze, Şavşetisa da Klarcetis Toponimebi XIX Saukunica da XX Saukinis Dasatskisis Rusul Dokumentebşi, Mtsignobari, Tbilisi 2019, gv.9.)

Elektronik Kaynaklar

https://tr.wikipedia.org/wiki/Vahtang_Gorgasali (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

<http://v.epigraphy.iliauni.edu.ge/en-US/Inscription/Index/2?name=Armazi%20Bilingual> (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

https://en.wikipedia.org/wiki/Fasti_Ostienses (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

<https://vici.org/vici/39148/> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

<http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Caucasian%20Iberia.htm> (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Moksevai Kartlisai ile Kartlis Tskhovreba'nın Gürcüce ve Ermenice Versiyonuna Göre İberya Kralları Listesi.....	120
Ek 2: Vakhtang Gorgasali'nin Freski	121
Ek 3: Seraphitis Steli	122
Ek 4: İberya Kralı II. Parsman'ın Roma'yı Ziyaretinden Bahseden Fasti Ostienses ...	123
Ek 5: Vespasian Steli.....	124

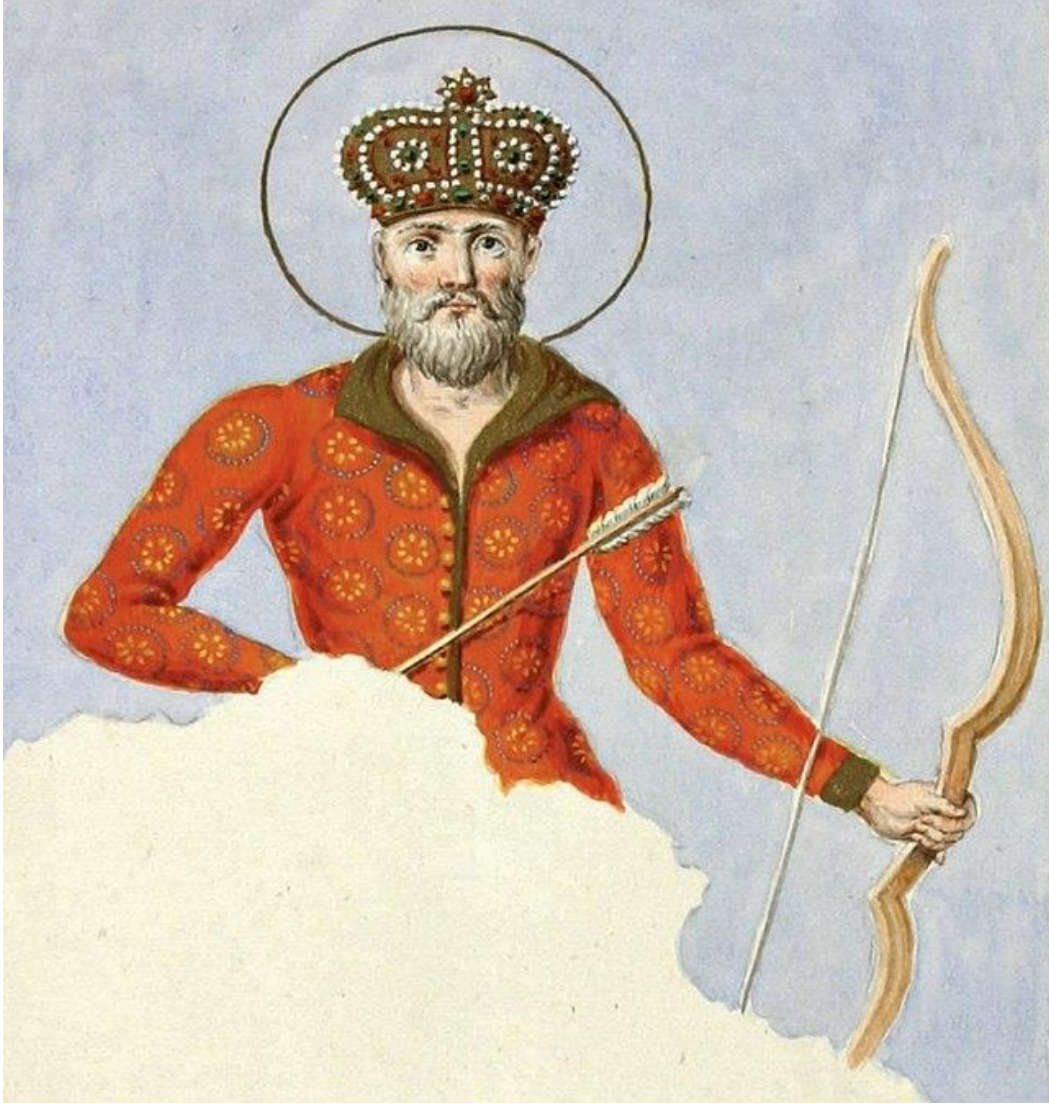

**Ek 1: Moksevai Kartlisai ile Kartlis Tskhovreba'nın Gürcüce ve Ermenice
Versiyonuna Göre İbery Kralları Listesi⁵⁷¹**

Kraliyet Listeleri (Mok'c'evay K'art'lisay)	Patmut'iwn Vrac'-Kartlis Tskhovreba'nın Ermenice Versiyonu	Kartlis Tskhovreba
Azoy [Arian Kartli] Parnavaz Saurmag Mirvan P'arnaĵob Arsok Arik Bratman Mirean Arsuk Rok K'arĵam & Bratman (II) P'arsman (I) & Kaoz Arsok & Amazaer Amazasp & Deruk P'arsman (II) le Bon & P'arsman (II bis) Avaz Rok (II) & Mirdat Ğadami P'arsman (III) Amazasp (II) Rev le Juste Vač'e Bakur Mirdat (II) Aspagur Lev Mirean / Mirian Bakur (II) T'rdat Varaz-Bakur Bakur (III) P'arsman (IV) Mirdat (III) Arč'il Mirdat (IV) Vakhtang Gorgasali Dač'i Bakur (IV) P'arsman (V) P'arsman (VI) Bakur (V)	Azon (Makedon) P'arnawaz Sayurmak Mruan P'arnaĵom Arbak Artak Barton Mruan (II) Arbak (II) Adrik K'art'am & Barton (II) P'arsman (I) & Kayos Azuk & Azmayēr Hamazasp & Deruk P'arsman & Mihrdat Admi Hamazasp (II) Vroyn / Rēv Vač'ē Asparagur / Aspagur Mihran Bahk'ar Mihrdat Varza-Bak'ar Trdat P'arsman Mihrdat Arč'il Mihrdat Vakhtang Gorgasal Dač'ē P'arsman P'arsman	Azon (Makedon) P'arnavaz Saurmag Mirvan P'arnaĵom Aršak Artag Bartom Mirvan (II) Aršak (II) Aderki K'art'am & Bartom (II) P'arsman (I) & Kaos Azork & Armazel Amazasp & Derok P'arsman (II) & Mirdat Adami P'arsman (III) Amazasp (II) Rev Vač'e Bakur Mirdat (II) Aspagur Mirian Bak'ar Mirdat (III) Varaz-Bak'ar T'rdat P'arsman (IV) Mirdat (IV) Arč'il Mirdat (V) Vakhtang Gorgasali Dač'i Bakur (II) P'arsman (V) P'arsman (VI) Bakur (III)

⁵⁷¹ Pred'homme, a.g.t., s.191.

Ek 2: Vakhtang Gorgasali'nin Freski⁵⁷²

⁵⁷² https://tr.wikipedia.org/wiki/Vakhtang_Gorgasali (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

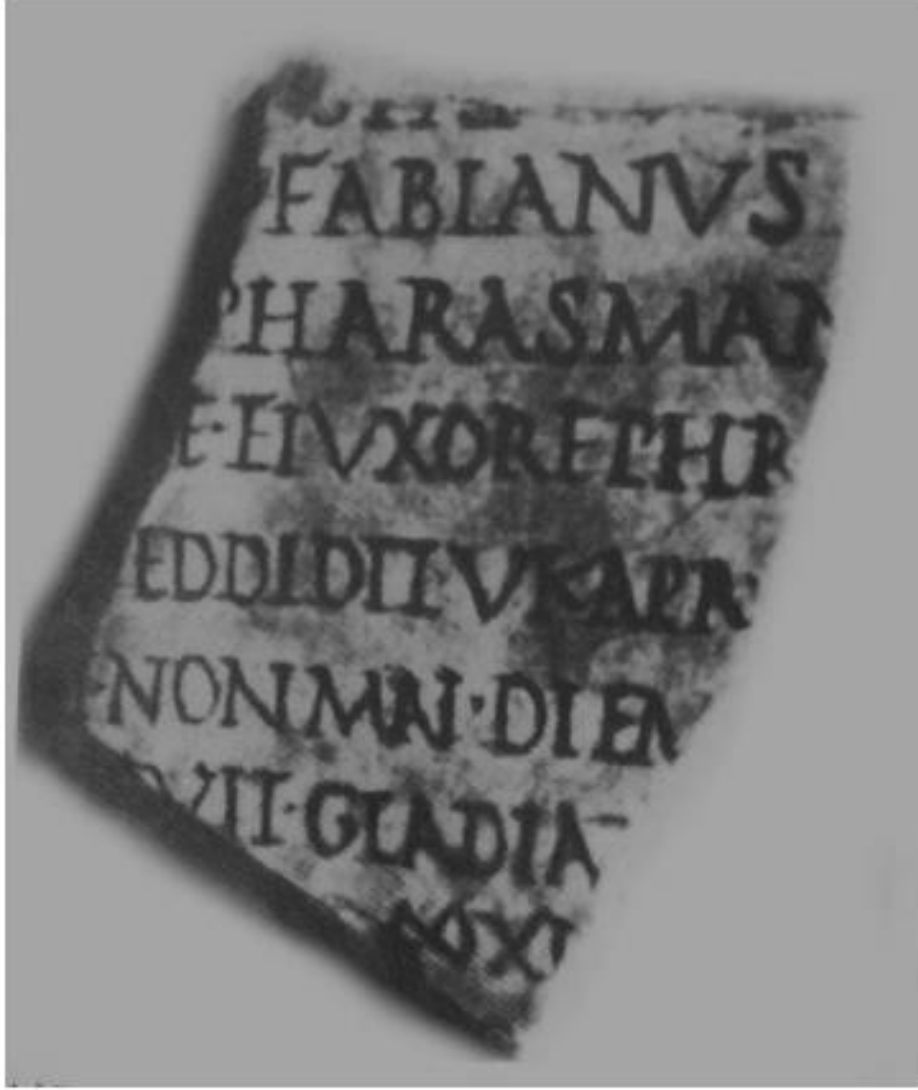
Ek 3: Seraphitis Steli⁵⁷³

⁵⁷³ <http://v.epigraphy.iliauni.edu.ge/en-US/Inscription/Index/2?name=Armazi%20Bilingual>
Tarihi: 22.10.2022)

(Erişim

Ek 4: İberyâ Kralı II. Parsman'ın Roma'yı Ziyaretinden Bahseden Fasti Ostienses⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Fasti_Ostienses (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

*Ek 5: Vespasian Steli*⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ <https://vici.org/vici/39148/> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)